

Att bli, att vara och att ha varit
om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen i Sverige

Pernilla Liedgren Dobronravoff

Lund Dissertations in Social Work 28

© Pernilla Liedgren Dobronravoff
Omslag: Dörr & Portbolaget i Vittaryd AB, bild
Tryck: Media-Tryck, Lunds universitet 2007
Utgiven av: Lunds universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00
Lund.
Tfn: 046-222 00 00 (vxl), fax: 046-222 94 12, www.soch.lu.se

ISSN-nummer: 1650-3872
ISBN-nummer: 978-91-89604-35-3

FÖRORD	7
1. INLEDNING	11
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	14
NÅGRA CENTRALA BEGREPP	14
<i>Jehovas vittnen</i>	14
<i>Avhopp, avhoppare och uteslutna</i>	15
<i>Ingångs- och utgångsprocesser</i>	17
<i>”Sektter” och nya religiösa rörelser</i>	17
<i>Att förstå religiösa idébundna organisationer</i>	18
<i>Konversion i relation till ingång/utgång</i>	23
2. BAKGRUND.....	25
ORGANISATIONSTRUKTUR	25
DOKTRIN.....	28
VÄGEN IN.....	30
VECKOSHEMA.....	32
VÄGEN UT.....	33
JEHOVAS VITTNENS HISTORIA	33
<i>Begynnelsen</i>	34
<i>Omvärlden i organisationens begynnelse</i>	35
<i>Ideologisk utveckling</i>	35
<i>I Sverige</i>	36
<i>Ledarskifte och världskrig</i>	37
<i>Satan i Sverige</i>	38
<i>Rutherford's ledarstrategi</i>	39
<i>Medlemstillväxt</i>	41
<i>Ledarskifte och världskrig - igen</i>	42
<i>Ökad kontroll</i>	42
<i>Ökad tillväxt</i>	43
<i>Förändrat ledarskap</i>	44
<i>Uppstramning</i>	46
<i>Jehovas vittnen idag</i>	46
SAMMANFATTNING	49
3. TIDIGARE FORSKNING.....	53
INGÅNGAR	53
<i>Psykofysiologiska reaktioner till tvång och stress – hjärntvätt och</i> <i>sinneskontroll</i>	54
<i>Lofland & Starks konversionsmodell</i>	55
<i>Forskning utifrån Lofland & Starks modell</i>	56

<i>Slutsatser av den Lofland & Stark inspirerade forskningen</i>	60
<i>Social och psykologisk predisposition</i>	62
<i>Organisationens struktur</i>	64
<i>Omvändelsemodeller från 1980-talet och framåt</i>	65
<i>Rambos konversionsmodell</i>	67
<i>Medlemskapet i Jehovas vittnen</i>	69
UTGÅNGAR	71
<i>Mekanismer som leder till avhopp</i>	73
<i>Individnivå – rollteori</i>	74
<i>Individnivå – kausala processer</i>	75
<i>Gruppnivå – organisatoriska modeller</i>	78
<i>Reflektioner kring ingångar och utgångar på samhällsnivå</i>	78
SAMMANFATTNING	81
4. TEORETISKA PERSPEKTIV	83
FÖRSTÅElsen AV SOCIALA PROCESSER OCH SOCIALA FENOMEN	84
KONSTRUKTION AV SOCIALA PROCESSER.....	86
HUR HAR PROCESSTEORIerna KOMMIT TILL ANVÄNDNING I ANDRA STUDIER?	87
ANALYTISKA BEGREPP FÖR ATT FÖRSTÅ VAD SOM BIDRAR TILL ATT INDIVIDER BLIR UPPBUNDNA TILL EN ORGANISATION.....	90
<i>Ritualer och emotionell energi</i>	91
<i>Språket som symbol</i>	93
<i>Skam</i>	93
SAMMANFATTNING	95
5. METOD	97
VAL AV METOD	98
OM BERÄTTELSEr I OCH OM ORGANISATIONER	98
URVALET I UNDERSÖKNINGEN	101
INTERVJUSTUDIEN.....	103
<i>Genomförande</i>	103
<i>Bearbetning, analys och redovisning</i>	104
DAGBOKEN	106
<i>Genomförande</i>	106
<i>Bearbetning, analys och redovisning</i>	107
ÖVRIGT MATERIAL	107
FORSKARROLLEN	108
ETISKA ASPEKTER	110
STUDIENS TILLFÖRLITLIGHET OCH GILTIGHET	110
SAMMANFATTNING	112

6. HÅKAN – DAGBOKSANALYSEN	113
INTRODUKTION	113
INGÅNGEN	114
OM ATT TA ETT BESLUT OCH GENOMFÖRA DET	116
<i>Oro, februari 1995—januari 1997.....</i>	<i>117</i>
<i>Förväntan, februari 1997— april 1997</i>	<i>120</i>
<i>Självrannsakan, november 1997— maj 1998</i>	<i>123</i>
<i>Tärningen är kastad, juni 1998— april 1999</i>	<i>127</i>
RESULTAT OCH SAMMANFATTANDE DISKUSSION.....	128
7. INGÅNGAR.....	133
INTRODUKTION	133
MOTTAGLIGHET.....	135
<i>Öppenhet.....</i>	<i>136</i>
<i>Ungdom</i>	<i>136</i>
<i>Kristet föräldrahem</i>	<i>136</i>
<i>Längtan efter mening i tillvaron.....</i>	<i>137</i>
ATTRAKTION	139
<i>Religiös attraktion</i>	<i>139</i>
<i>Social attraktion</i>	<i>140</i>
INGÅNGSPROCESSEN – AKTIVA VITTNEN SOM HAR KONVERTERAT I VUXEN	
ÅLDER.....	141
<i>Kontakt</i>	<i>142</i>
<i>Bibelstudier.....</i>	<i>143</i>
<i>Ifrågasättande.....</i>	<i>144</i>
<i>Accepterande</i>	<i>147</i>
<i>Missionerande</i>	<i>148</i>
<i>Dopet</i>	<i>149</i>
INGÅNGSPROCESSEN – AKTIVA VITTNEN SOM VÄXT UPP I ORGANISATIONEN	
	149
<i>Ställningstagande</i>	<i>150</i>
<i>Beslutet</i>	<i>151</i>
<i>Dopet</i>	<i>151</i>
UPPBINDNING/AVSKÄRMNING	152
<i>Närhet och vänskap</i>	<i>152</i>
<i>Bekräftelse</i>	<i>155</i>
<i>Arbetsituationen.....</i>	<i>156</i>
<i>”Stängda dörrar”</i>	<i>158</i>
8. UTGÅNGAR.....	161

INTRODUKTION	161
UTGÅNGSPROCESSEN	163
<i>Olika grader av tvivel</i>	163
<i>Prövning av tvivel</i>	165
<i>Vändpunkter – Epifani</i>	166
<i>Olika beslut</i>	167
<i>Olika steg i verkställigheten</i>	168
<i>”Floating” - bearbetning</i>	169
<i>Relativ neutralitet</i>	170
9. TEORETISKA MODELLERANDEN.....	173
MODELLEN	176
ILLUSTRERING AV MODELLEN	179
<i>Ingången</i>	179
<i>Utgången</i>	180
<i>Med en familj</i>	183
TEORETISK UTMEJSLING.....	184
<i>Upplevd kritik</i>	185
<i>Emotionell energi</i>	187
<i>Jehovas vittnens symboler - språket</i>	189
<i>Organisationens normsystem</i>	192
<i>Medvetandegjord skam</i>	194
<i>”Floating”</i>	196
10. SLUTDISKUSSION	199
BILAGA 1	205
<i>Frågemallar</i>	205
REFERENSER	211
SUMMARY	223
LUND DISSERTATION IN SOCIAL WORK	229

Förord

Att doktorera är mycket mer än att göra en undersökning och skriva om den. Jag hade, ganska länge en rätt så tillbakalutad hållning. Jag har alltid jämfört doktorerandet med att arbeta som socialsekreterare. Många gånger har jag tyckt att forskare och doktorander ofta klagat över arbetsuppgifter och stress utan att egentligen ha något att jämföra med från det ”verkliga livet”. Men allt eftersom tiden har gått och jag kommit allt längre i forskarutbildningen har jag förstått att min tidigare åsikt måste revideras. Mot slutet har jag ansträngt mig till den utsträckning att min prestation i medeltal för hela doktorandtiden förmodligen har en rejäl övertid.

Jag har insett att man ska och måste slita blod för sin avhandling. Den godkänns inte utan mindre ansträngning. Det är forskarnas egen ”rite-de-passage”, som lumpen var för manligheten för tjugo år sedan eller som födslovåndorna är för moderskapet. Det är också intressant att höra de historier man får berättade för sig inför disputationen. Liknelser finns även här med en förstföderskas väntan på förlossningen. När jag väntade mitt första barn fick jag höra den ena historien värre än den andra om förskräckliga förlossningar som tog dagar och då föderskan befann sig i helvetets plågor som sedan avslutades med blod, upprivet moderliv och många stygn. Kanske riktigt så blodiga är inte de historier jag har hört men berättelser om doktorander som ”gått in i väggen” eller blivit sjuka finns det gott om. Den häftigaste historien är den om doktoranden som ”tappade ansiktet” rent bokstavligt. En vecka före disputation fick han en hjärnblödning och blev förlamad i halva ansiktet.

Så varför håller man på med det här? Jag ska i ärlighetens namn säga att jag ibland när jag igen suttit och skrivit en hel helg förvirrad frågat mig själv samma fråga. Men så, vid andra tillfällen, som när min son frågar vad jag ”egentligen” arbetar med kan jag inte låta bli att mycket entusiastiskt förklara för honom att jag har bland det roligaste arbete man kan ha. Jag får ta reda på varför saker är som de är. Jag får hela tiden lära mig något nytt och det som inte går att ta reda på genom böcker tar jag reda på genom att forska.

Ett avhandlingsarbete kan också jämföras med en resa. Under en resa har man ofta resesällskap som man tillsammans med upptäcker saker men som ibland har varit på platsen tidigare och då kan guida och visa saker man annars skulle ha missat. En resa innebär också möten med människor och upplevelser. Vissa möten är längre än andra och vissa mer betydelsefulla än andra.

På min resa har mina handledare professor Hans Swärd och fil.dr. Lars B. Ohlsson hela tiden stått vid min sida och guidat mig i arbetet. De har visat på möjligheter och återvändsgränder på ett många gånger föredömligt Sokratiskt sätt. Genom att fråga hur jag tänkt och genom att de sällan sagt samma sak, tyckt samma sak har jag hela tiden fått ta ställning och bildat mig en egen uppfattning. Jag är oändligt tacksam. Jag skulle aldrig kommit hem från min resa, om det inte var för er. TACK för att ni visade vägen!

Mötena på min resa har som sagt varit många. Ett stort tack riktas till mina intervjupersoner som generöst och villigt har berättat om sina liv. Jag hoppas att jag har gjort era berättelser rättvisa.

Professor Göran Gustafsson på religionssociologen i Lund har varit ett stöd och har riktat min uppmärksamhet när jag med min bakgrund i socialt arbete känt mig vilsen. Tack! Även Jim Penton, Carl Johnsson och Rud Persson har hjälpt mig med texter och förtydliganden när det gäller organisationen och historien om Jehovas vittnen. Jag sänder också ett tack till JR Brown och David Semonian på Jehovas vittnens huvudkontor och Bengt Hansson på Betel i Arboga.

Tack Katarina Jakobsson, Tina Mattsson, Torbjörn Hjort för ert arbete vid mina seminarier! Era kommentarer och ifrågasättanden, särskilt Katarinas, har gjort att jag omprövat, ändrat, tänkt om och tänkt nytt. Tack också till alla ni som har deltagit på mina seminarier och givit mig kloka och kritiska råd.

Tack Åsa Wettergren för dina genomtänkta kommentarer om emotionsteorin som jag bad om och fick i elfte timmen. Jag är ledsen att jag inte hunnit utveckla alla teoretiska möjligheter som du visat att materialet har. Jag får göra dig rättvisa senare. Stort tack till Weddig Runquist för allt arbete du har lagt ned på korrekturläsning, kritik och kommentarer. Tack också till Ingrid Sahlin som kommenterade svagheter i texten och gav enkla sätt att åtgärda dem. Tack också till Alan Crozier som

hjälppte mig med den engelska översättningen trots kort varsel och Roberto Scaramuzzino för hjälp med datorprogram jag inte behärskar.

Tack alla fonder och stiftelser som har gett mig pengar under resans gång. Utan pengar är det svårt att komma framåt. Tack till Crafoordska stiftelsen, SSSR (Society for the Scientific Study of Religion) och övriga bidragsgivare.

Tack till min familj och då menar jag hela min familj för att ni har funnits där när jag behövt stöd och support – mamma, mina syskon, vänner och släkt men framförallt Ivan, Tim och Alexander. Utan er hade resan inte varit meningsfull. Jag är så glad att ni lät mig göra den. Och i sommar ska vi vara tillsammans...

Pernilla

1. Inledning

Noomi var 15 år när hon bröt med Jehovas vittnen. Hon skrev ett brev till församlingen om att hon inte längre trodde på läran och därför inte längre ville vara med i Jehovas vittnen. Fram till dess hade hennes liv kretsats kring rörelsen. Varje dag i veckan ägnades åt bibelstudier eller församlingsarbete. När Noomi berättade om ”avhoppet” kände föräldrarna sådan skam att familjen tvingades flytta. Hemförhållandena blev trots detta ”ohållbara” när Noomi tagit avstånd från rörelsen. Enligt Noomi förstod inte heller omgivningen, t.ex. skolan vad det innebar att lämna församlingen och därmed kunde hon inte heller få så mycket stöd: ”Jag gick till kuratorn men hon förstod inte vad det innebar att vara ett vittne och att jag skulle förlora min familj och mina vänner om jag lämnade församlingen” (*Dagens Nyheter*, 050913).

Berättelsen om den 15-åriga Noomi är hämtad från en stor svensk dagstidning. Det är genom pressen som många får och skapar sig en bild av Jehovas vittnen. I det här fallet är det en berättelse om en organisation som djupt griper in i medlemmarnas liv och det är ett högt pris man måste betala om man vill lämna organisationen. För hela Noomis familj är det, enligt reportaget, en dramatisk händelse och möjligen är det en händelse som ganska väl passar mediadramaturgin. Från att ha varit en välfungerande tonåring får Noomi problem som hon måste söka hjälp för hos skolkuratorn. Men vad är det som ligger bakom detta? Tidningsreportaget lämnar oss med många obesvarade frågor.

Behöver det verkligen vara så här dramatiskt när någon vill lämna Jehovas vittnen? Och varför söker sig människor till en rörelse, som enligt det refererade reportaget tycks vara så svår att lämna? Frågor om hur och varför människor blir medlemmar i Jehovas vittnen och hur det går till när de vill lämna organisationen står i centrum för mitt forskningsintresse. Jag vill försöka tränga bakom sådana här medieberättelser och försöka fånga hur aktiva och engagerade Jehovas vittnen berättar om hur och under vilka betingelser de blivit medlemmar i rörelsen och hur avhopparna berättar om sitt inträde i organisationen och hur och under vilka betingelser som avhoppet har skett.

Med Noomis hjälp är det lätt att formulera många frågor: Hur upplevde och resonerade föräldrarna? Hur kom det sig att de inte kunde acceptera dotterns val att lämna Jehovas vittnen? Var Noomis uppbrott verkligen så plötsligt som det framställs i tidningsartikeln? Vad föregår egentligen ett uppbrott från en gemenskap som genomsyrat en individs hela tillvaro? Hur länge funderar en person innan hon eller han gör verklighet av sitt beslut? Visste Noomi om vad som skulle komma att hända, hur föräldrarna skulle reagera och att de skulle behöva flytta? Hur hanterade Noomi sina tvivel innan hon kom fram till beslutet att hon inte längre kunde eller ville vara med i rörelsen längre? Anade inte hennes föräldrar att allt inte var som vanligt med dottern? Hur vanligt förekommande är denna form av uppbrott? Frågorna är många.

Samtidigt som Noomi väcker frågor kring varför en individ väljer att bryta upp från Jehovas vittnen kan man undra hur det kommer sig att någon går med i en rörelse som Jehovas vittnen. Hur går det till? Sker det plötsligt eller tar det lång tid? Vem är det som blir medlem? Vad skiljer honom/henne från andra? Kan vem som helst bli ett Jehovas vittne? Vad är det som lockar eller drar? Sker det frivilligt eller tvingas man? Vem stannar kvar och vem avslutar sitt medlemskap? Vad finns det för fördelar respektive nackdelar med att vara medlem i Jehovas vittnen?

I denna avhandling ska jag att ta mig an och försöka att besvara den här typen av frågor. Utifrån mina teoretiska utgångspunkter ser jag ingången i och utgången ur Jehovas vittnen som processer som bl.a. innebär att individerna förändrar sina värderingar på en rad punkter. För att kunna beskriva dessa processer närmare har jag valt att intervjua tjugo personer där tio av dessa är medlemmar i Jehovas vittnen och tio av dem är före detta medlemmar. Noomi i mitt inledande exempel är minderårig, och enligt de officiella definitionerna att betrakta som ett barn. Inte minst för ämnet socialt arbete skulle det kanske varit motiverat att i min studie också intervjua barn. Av en rad forskningsetiska skäl har jag beslutat att inte göra det. Det finns familjer med barn i mitt intervjumaterial, men jag har beslutat att inte intervjua barnen, utan föräldrarna får berätta om dem. Alla mina intervjupersoner är alltså vuxna och myndiga.

Jag har också gjort en textanalys av en dagbok som sträcker sig över fyra år som är skriven före avhoppet. Textförfattaren kallas i min avhandling för Håkan.

Avhandlingen handlar alltså om berättelser om hur och under vilka betingelser människor blir medlemmar i och lämnar Jehovas vittnen. Jag har därför funnit det naturligt att använda socialpsykologiska teorier som kan hjälpa mig att förstå mänskligt handlande och sociala processer.

Men människors handlande sker aldrig i ett vakuum utan är beroende av historia och samhällskontext. Och även om detta inte är en avhandling om organisationen Jehovas vittnen, spelar ändå organisationen en stor roll i mina intervjupersoners berättelser. Därför går det inte att bortse från denna kontext i avhandlingen, utan jag har lagt ner mycket arbete på att inledningsvis försöka ge en sådan bakgrund. Exempelvis tror jag att Jehovas vittnes historia sätter sina spår i dagens organisation och relation till medlemmar som i sin tur ger avtryck i medlemmarnas berättelser. Jehovas vittnen har många gånger fått utstå förföljelser för sin tro, inte så sällan på grund av sin vägran att göra militärtjänst eller att gå ut i krig. Under andra världskriget sattes många tyska Jehovas vittnen i koncentrationsläger eller avrättades, eftersom de framstod som moraliskt tvivelaktiga då de inte kämpade för sitt land. Även idag fängslas Jehovas vittnen av samma orsaker i andra länder. Vidare finns många andra exempel då organisationens ledning drivit regler för medlemmarna som försatt dem i svåra situationer i sina hemländer. Jehovas vittnen fängslades i Sverige fram till 1970-talet för sin vägran att göra såväl militärtjänst som vapenfri tjänst (Franz 2002/1983: 263, Jehovas vittnen 1991).

Samtidigt kan man tänka sig att alla organisationer, mer eller mindre, försöker att anpassa sig till samhällsutvecklingen och medlemmarnas förändrade önskemål. Det finns också exempel på att ställningstaganden hos enskilda vittnena har påverkat ledningens beslutsfattande. Ledningens beslut att strama upp beteenderegler under perioder då massavhopp har skett är ett sådant exempel. Sammantaget menar jag alltså att det finns starka skäl för att göra en grundlig historisk och organisatorisk bakgrundsbeskrivning till min egentliga undersökning.

En fråga som man kan ställa sig är vad min studie har för relevans för ämnet socialt arbete. Förutom att socialarbetare kommer i kontakt

med personer som är medlemmar i eller hoppat av från organisationer som Jehovas vittnen, finns det inom ämnet ett behov av bättre kunskaper om de processer som gör att människor går med i eller lämnar olika organisationer och grupper.

Syfte och frågeställningar

Syftet med avhandlingen är att undersöka hur och under vilka betingelser som människor blir medlemmar och lämnar en organisation som Jehovas vittnen. Detta övergripande syfte kan brytas ned i ett antal frågeställningar

- Finns det omständigheter/erfarenheter/läggning som gör en individ mer mottaglig för Jehovas vittnens budskap?
- Vad är det som lockar individer in i organisationen?
- Hur beskrivs ingångsprocessen av medlemmarna?
- Vad är det som gör att man stannar kvar, binds upp i och känner solidaritet med Jehovas vittnen?
- Vilka är skälen till att man vill lämna organisationen och hur ser utgångsprocessen ut?

Några centrala begrepp

Jehovas vittnen

Jehovas är en internationell organisation, Watchtower Bible and Tract Society, vars svenska namn egentligen är Jehovas vittnen – Bibelsällskapet Vaktornet. Jag använder dock genomgående namnet Jehovas vittnen eller förkortningen JV i denna avhandling. Rörelsen har ett amerikanskt ursprung som går tillbaka till 1870-talet, men är i dag en internationell religiös rörelse. Den statistik Jehovas vittnen själva publicerar om sitt medlemsantal i olika länder i form av aktiva och inaktiva medlemmar, betraktas av religionssociologer som tillförlitlig och ligger nära de faktiska talen. Därmed skiljer sig Jehovas vittnen från flera andra

religiösa organisationer som ofta överskattar medlemstalen i sina redovisningar. Jehovas vittnen räknar t.ex. bara dem som är döpta och missionerande som medlemmar. Inom katolska kyrkan räknas alla döpta som medlemmar vilket innebär ett högre tal eftersom kyrkan praktiserar barndop. Dessutom innebär sällan ett barndop att personen är en utövande katolik. Inom Jehovas vittnen registreras och statistikförs antal aktiva medlemmar, hur många som döps varje år och var de döps, hur många timmar varje person och församling missionerar, vilka länder organisationen finns i, var organisationen växer och var den eventuellt krymper osv. Rörelsen är själv mycket noga med dessa siffror och om en medlem inte uppger att denne gått några timmar i tjänsten, missionerat, under en månad registreras vederbörande inte som en aktiv medlem.

Enligt organisationens senaste publicerade officiella statistik (Jehovah's Witnesses 2007a) har organisationen 6 741 444 medlemmar världen över. Under 2005 tillkom 248 327 nya medlemmar och rörelsen var då verksam i 235 länder. Den totala tillväxten för 2005 beräknades till 1,6 procent. Som jämförelse kan nämnas att medeltalet för tillväxten i hela världen var 1,2 procent (Population Reference Bureau 2007). Ökningen är i vissa länder mer markant än i andra. Av statistiken att döma har organisationen just nu störst framgångar i Brasilien, USA, Mexiko, Nigeria och Zambia (Jehovah's Witnesses 2007b).

I Sverige har organisationen under lång tid dragits med rekryteringsproblem. Enligt organisationen fanns det i Sverige 1990 ungefär 22 500 svenska aktiva Jehovas vittnen (Jehovah's Witnesses 2007c). Samma år döptes 1 000 personer in i gemenskapen. 2005 fanns som mest 22 561 Jehovas vittnen vilket innebär att 0,25 procent av Sveriges befolkning är ansluten till rörelsen.

Avhopp, avhoppare och uteslutna

Avhoppare är ett vanligt uttryck på personer som lämnat en organisation. Det går att vara avhoppare från ett politiskt parti, från gymnasiet, från en totalitär stat, från en nazistisk organisation, från ett projekt, kyrka, rörelse eller dokusåpa. Själva ordet avhopp illustrerar handlingen som leder till att bli ett så kallat "ex". Som ett ex är du en före detta; före detta politiskt aktiv, före detta gymnasist, före detta nazist, före

detta medlem i en grupp. Avhoppet föregår denna ex-roll. Uteslutning är liksom avhopp ett ord som illustrerar processen, aktiviteten mot att bli ett ex.

Skillnaden mellan avhopp/utgång och uteslutning är att "avhopp" grundar sig i ett initiativ inifrån individen medan "uteslutning" initieras av den gemenskap som individen efter uteslutningen inte längre tillhör. Uteslutning sker inom organisationen när en person enligt Jehovas vittnen har "syndat" upprepade gånger och inte visat prov på någon förbättring. Detta kan även ske om försyndelsen – i det fall den bedöms allvarlig – skett vid ett enda tillfälle, exempelvis vid otrohet eller uttryck för tvivel på organisationen. Uteslutning innebär alltså att personen, efter beslut inom organisationen, inte längre är en medlem.

Avhopp är då individen har upphört med att "gå i tjänsten" (missionera) och därmed slutat att räknats som ett aktivt Jehovas vittne och som dessutom inte har några ambitioner att återgå aktivt i organisationen. Personen kan fortfarande tro på vissa delar av läran. En person som inte gått i tjänsten eller gått på undervisning eller firat Åminnelsen¹ och som själv uppger sig som "avhoppad" definieras i min studie som avhoppare. Jehovas vittnen räknar sina medlemmar som aktiva utifrån att de rapporterar tid för att gå i tjänsten (missionera) per månad. Vittnen som inte går i tjänsten gör detta på grund av tvivel, tidsbrist eller för att de blivit ofrivilligt uteslutna. Ungefär 6,7 miljoner personer är aktiva vittnen idag. Ungefär 16,4 miljoner är så kallade "hangarounds", dvs. som tror på läran och som firar Åminnelsen en gång om året men som inte engagerar sig mer än så.

Det är omöjligt att avgöra hur många som är avhoppare eller uteslutna från Jehovas vittnen eftersom det här inte finns några statistiska uppgifter, vilket är något paradoxalt utifrån vad jag tidigare skrivit om rörelsens noggranna statistiska rapportering i övrigt. Jag har försökt att göra uppskattningar och matematiska beräkningar, men de vilar på mycket osäker grund. Jag tror dock att det är en relativt ovanlig företeelse att hoppa av Jehovas vittnen i Sverige.

¹ Jehovas vittnens högtidlighållande av Jesus sista måltid sker en gång om året och är den enda högtid som rörelsen firar.

Ingångs- och utgångsprocesser

Med ingångsprocessen avser jag den process då en person börjar fundera på att bli ett Jehovas vittne och till dess denne är en fullvärdig medlem, dvs. att denne går i tjänsten, är döpt och räknas som ett aktivt vittne. Att gå i tjänsten är då vittnet försöker att sprida budskapet och tron. Med utgångsprocessen avser jag den process då en person börjar ifrågasätta sitt medlemskap och tills dess denne har lösgjort sig från organisationen.

”Sekter” och nya religiösa rörelser

Jag har i avhandlingen valt att tala om Jehovas vittnen som en ”ny religiös rörelse”, ”organisationen”, ”rörelsen” eller ”JV”. Jag försöker i möjligaste mån undvika ordet ”sekt” eftersom det är ett ord som är starkt negativt laddat. Begreppet ”nya religiösa rörelser” (NRR) eller ”new religious movements” (NRM) bör ses i motsats till etablerade samfund och religioner. Vad som konkret innefattas i begreppet NRR är inte entydigt. I stort brukar här innefattas de religioner som utvecklats sedan andra världskriget med ursprung i Indien och USA, framför allt Kalifornien. De är religiösa i den mån de har en religiös eller filosofisk världssyn eller att de erbjuder möjligheter till en högre kunskap/upplysning (Barker 1989: 145). Samtidigt är detta en snårig definition och det finns egentligen ingen generell överenskommelse om vad som betecknar en NRR. Kväkare, mormoner och Jehovas vittnen är exempel på trosinriktningar som trots sitt tidiga ursprung brukar sorteras som NRR. Orsakerna till att Jehovas vittnen definieras som en ny religiös rörelse är huvudsakligen två: 1) Rörelsens avståndstagande till världsliga samhällen. Organisationen anser att man genom sitt medlemskap i Jehovas vittnen har sin främsta lojalitet till rörelsen, varför man vägrar militärtjänst, sjunga nationalsången eller att rösta i allmänna val. 2) Man betraktar de världsliga regeringarna som falska. Deras avståndstagande till andra religioner som innebär att de inte finns representerade i några eukemeniska samlingar (Miller 2002: 2, 12-13).

Samtidigt kan Jehovas vittnen som fenomen ibland ställa till problem när olika religiösa rörelser ska etiketteras, eftersom de främst i

USA är så stora i vissa delstater att de ibland betraktas som en etablerad kyrka eller religion. I denna studie, som har sin utgångspunkt i den svenska kontexten definierar jag dock Jehovas vittnen som en ny religiös rörelse. I avsnittet om tidigare forskning kommer begreppet ”sekt” att figurera i beskrivningen av den forskning som gjorts av dessa religiösa rörelser. Att begreppet ”sekt” finns med beror på att det under lång tid har används för att definiera dessa nya religiösa rörelser till dess att andra begrepp har blivit mer etablerade.

Att förstå religiösa idébundna organisationer

Den symboliska interaktionismen utgår från samspelet mellan individ och omgivning. I mina informanternas berättelser är interaktionen med organisationen Jehovas vittnen av central betydelse. För att förstå detta samspel måste man också ha ett teoretiskt förhållningssätt till Jehovas vittnen. Jehovas vittnen är en organisation som i många avseenden skiljer sig från andra organisationer.

I religionssociologiska sammanhang har Goffmans begrepp ”totala institutioner” tidigare använts när frågan om avhoppare från nya religiösa rörelser har kommit upp till diskussion. Barker (1989: 125) refererar till Goffmans definition när hon beskriver den problematik som avhoppare från nya religiösa rörelser måste hantera. Barker har studerat rörelser där medlemmarna måste leva kollektivt och är tätt knutna till rörelsen. Dock pekar Barker på skillnader mellan de rörelser som hon har studerat och de totala institutioner Goffman beskriver. Den viktigaste skillnaden är att beslutet att hoppa av ofta tas av den enskilda medlemmen i den religiösa rörelsen. Ett sådant beslut är inte möjligt att fatta av den tvångsintagne patienten på mentalsjukhuset eller av internen på fängelseanstalten. Där tas besluten av ansvarig läkare eller av domstolen – patienten och fången har bara att foga sig.

Det är inte helt enkelt att överföra Barkers resonemang till min studie eftersom det är skillnaden mellan organisationsstruktur och medlemsprofil i Jehovas vittnen och Enighetskyrkan som Barker har studerat. Det är fler familjer inom Jehovas vittnen och rörelsen har en medlemsstruktur som ligger närmare den som finns i många svenska frikyrkor. Hos de medlemmar i Enighetskyrkan i England och USA som Barker studerat är intresset för rörelsen en del i identitetssökandet i 20-

30-årsåldern. Ytterligare en skillnad är att hela familjen många gånger är med i Jehovas vittnen, vilket gör att den avhoppade medlemmen inte har någon familj att återvända till. Det innebär att avhoppare från Jehovas vittnen är mer utsatta än avhoppare från vissa andra nya religiösa rörelser då de efter en uteslutning eller avhopp sällan har någon/några att söka stöd hos.

Frågan är om man kan använda Goffmans resonemang om totala institutioner på min egen studie. Låt oss se vad Goffman säger. Goffman (1973) delar in samhällets totala institutioner i fem grupper, vilket är en indelning som han själv kallar grov. Den första är en institution som skapats för att ta hand om personer som anses vara ofarliga, men oförmögna att ta vara på sig själva (barnhem och institutioner för blinda, gamla, föräldralösa och fattiga). Det finns även institutioner för personer som är oförmögna att ta hand om sig själva och som anses utgöra ett – låt vara oavsiktligt – hot mot samhället (sanatorier, mentalsjukhus och leprahem). En tredje typ av institution är till för att skydda samhället mot vad som upplevs som ett avsiktligt hot (fängelser, tukthus, läger för krigsfångar och koncentrationsläger). Den fjärde typen av institution har skapats för att man bättre ska kunna genomföra någon arbetsuppgift och som rättfärdigas endast på dessa instrumentella grunder (militärförläggningar, fartyg, internatskolor, arbetsläger samt stora slott och herrgårdar, betraktade från tjänstefolkets synpunkt). Den femte typen är institutioner som närmast är avsedda att fungera som reträttplatser från den omkringliggande världen, men som ofta tjänar som religiösa övningsplatser; exempelvis kloster av olika slag. Goffman konstaterar att denna klassificering inte är särskilt klar, men kan fungera som en utgångspunkt för att tänka kring olika totala institutioner. Inga element som han beskriver är specifika för just totala institutioner och inga tycks heller vara gemensamma för dem alla (ibid.).

Michael Hill gör i sin bok *The Religious Order* (1973: 72-82) ett längre resonemang kring möjligheterna att använda Goffmans totala institutioner som begrepp i en analys av religiösa ordnar. Han skriver att det är svårt att använda Goffmans idealtyper på ordnar på grund av att medlemskapet är frivilligt. Möjligtvis skulle modellen kunna fungera på de medlemmar vars engagemang har upphört, men som ändå är kvar i orden. Hans eget material tyder inte på att dessa medlemmar skulle vara särskilt många. Hills argument och invändningar är relevanta.

ta. Men det finns skillnader mellan å ena sidan religiösa ordnar som Hill beskriver och å andra sidan Jehovas vittnen som jag studerar. Beslutet att bli munk eller nunna tas i vuxen ålder och innebär att man inte kommer att binda sig i parrelationer eller att skaffa barn. Inom Jehovas vittnen växer många barn upp med föräldrar som är medlemmar i rörelsen och beslutet att döpa sig tas ibland innan barnen är vuxna. Många av aktiviteterna inom Jehovas vittnen är familjecentrerade vilket gör att barn i tidig ålder dras in i rörelsens tankeuniversum. Bland medlemmarna i rörelsen finns ofta många familjemedlemmar och barndoms-vänner. Detta kan innebära att det är ett svårare beslut att ta sig ut ur organisationen när man har börjat känna tvivel, eftersom personen sedan länge är känslomässigt uppbunden.

Tidigare forskning har visat att Jehovas vittnen som organisation präglar medlemmarnas beteende och livsrytm (Wilson 1970; Beckford 1975; Holden 2002). Ett Jehovas vittne har ett veckoschema som är tydligt uppgett. Riktlinjerna för vad som krävs i beteende på det fysiska och mentala planet är klargjorda, redan innan dopet. Det är otvetydigt vad som krävs som medlem och vad man inte ska göra. Det är också uppenbart vilka tankar, känslor och beteenden som är godkända eller accepterade av organisationen. Fritidsaktiviteter utanför organisationen uppmuntras inte, inte heller umgänge med människor som inte är Jehovas vittnen – om inte syftet är att värva in dem i organisationen. Medlemmar uppmanas att välja ett arbete som inte kräver för mycket emotionell eller intellektuell uppbinding. En stark fokusering sker på den aktivitet som utförs inom församlingen – för Jehova. När man inte följer förväntningar och regler bestraffas man; av sig själv – eftersom personen får dåligt samvete för att han eller hon bryter mot reglerna, av kollektivet – som har till uppgift att anmäla syndare, av äldstebröderna – som har till uppgift att utdela straff, och möjligtvis också av Jehova. De beslut äldstebröderna tar i sina kommittéer om medlemmar som syndat eller svikit förtroenden blir aldrig offentliga liksom de beslut som tas för den intagne på Goffmans mentalsjukhus (1973: 17). Inom Jehovas vittnen finns inte någon uppdelning mellan personal och vårdtagare/elever/adepter. Enligt Goffman är det inte heller en nödvändighet för en total institution, och exemplifierar med vissa kloster där uppdelningen i personal och intagna inte förekommer. Snarare kan man ”iaktta en enda kollegial grupp som inom sig är stratifierad enligt en enda känslig

graderad rangordning” (Goffman 1973: 88). Jag menar att det går att se Jehovas vittnen som en total institution utifrån de förpliktiganden och måsten som finns inom organisationen. Dessutom har organisationen en stor räckvidd, dvs. kontroll över medlemmarnas aktiviteter vilket är ett kännetecknande drag för totala institutioner. Därför är delar av Goffmans analys av totala institutioner även relevant för min studie.

Men också den moderna institutionsteorin kan bidra med begrepp och tankesätt som är relevanta. Inom organisationsteorin brukar man urskilja olika dimensioner för att beskriva och klassificera människobehandlande organisationer. Det gäller organisationernas struktur (t.ex. hierarkisk – demokratisk), motiv och drivkrafter för verksamheten (idéer och idéspredning), synen och relationen till omgivningen (öppen – sluten), ideologi (bl.a. synen på medlemmarna och hur de ska behandlas), metoder och tekniker som används för att organisationen ska uppnå sina mål (stränga krav för inträde respektive användningen av utslutning och andra sanktioner) (Hasenfeld 1992; Melucci 1992; Grape, Blom & Johansson 2006). Hasenfeld skriver om de människobehandlande organisationernas ”råmaterial”:

Rather, I want to highlight the fact that the core activities of the organization are structured to process, sustain, or change people who come under its jurisdiction. (Hasenfeld 1992: 4)

De människobehandlande organisationerna ser människor som ett ämne, ”råmaterial”, som de vill, kan och ska forma till en slutprodukt. I denna bemärkelse är Jehovas vittnen en typ av människobehandlande organisation.

Nyinstitutionell teori betonar den sociala kontexten i högre grad än vad som tidigare har gjorts. Uppmärksamhet riktas mot organisationens formella strukturer och processer som sägs avslöja institutionaliserade föreställningar inom organisationen. ”Hur organisationer är utformade och vad de gör, avspeglar många gånger myter i den institutionella omgivningen, snarare än att avspegla organisationens primära arbetsuppgifter” (Blom 2006: 181). I relation till Jehovas vittnen skulle man kunna tolka uppfattningen som finns inom organisationen, att den styrs av Gud genom rörelsens världsliga ledare som en bärande myt. Idén som är inorporerad som sann i medlemmarnas medvetande, leder till att äldstebröder inte får ifrågasättas, inte heller organisationen eller dess

verksamhet. Meyer & Rowan (1991) menar att organisationer som införlivar institutionaliserade myter betraktas som mer legitima, framgångsrika och livskraftiga. Jehovas vittnen betraktas också som en framgångsrik, livskraftig och legitim organisation av både dess medlemmar och omvärld.

Den dialektiska synen på individen – att hon formas i ett samspel mellan sig själv och andra är återkommande inslag i den nyinstitutionella teorin. Med utgångspunkt i Berger & Luckmanns (1967) kunskapsociologiska teori om hur den sociala verkligheten skapas har begrepp levt vidare och utvecklats i nyinstitutionell organisationsteori (Dimaggio & Powell 1991; Johansson 2006). Genom det språk som används inom organisationen för göromål och handlingar översätts fragmentiserade erfarenheter till ordning. Berger & Luckmann (1967) menar att språket som kommunikations- och teckensystem har en egenkap av objektivitet vilket gör att individer inte har någon skyddande barriär gentemot dess tvångsmässiga påverkan. På så sätt tvingar språket in människor i sina mönster.

Den nyinstitutionella organisationsteorin har bl.a. påverkat mig vid beskrivningen av Jehovas vittnens historia. Barley & Tolbert (1997) menar att eftersom institutioner kan betraktas som historiska lämningar av tidigare handlingar och idéer är en historisk analys eller beskrivning nödvändig. För att förstå sambandet mellan institution och handling måste man studera dels hur aktörernas handlande över tid hjälper till att upprätthålla eller förändra institutioner, dels hur institutionen i varje ögonblick kontrollerar och styr aktörernas handlingsmöjlighet. Med detta i åtanke har jag i bakgrundskapitlet försökt återge hur medlemmarna har påverkat organisationen, men även hur organisationen har påverkat medlemmarna.

Jag menar att Jehovas vittnen bär drag av både en total institution som den beskrivs av Goffman och en människobehandlande organisation, som den beskrivs av den nyinstitutionella organisationsteorin. Jehovas vittnen är en organisation som ställer höga krav på sina medlemmar. Medlemmarna ska acceptera organisationens syn på världen, livet och döden. Vidare ska medlemmarna underkasta sig organisationens vilja i sina dagliga handlingar och många gånger även underkasta sig organisationens vilja när det handlar om avgörande val i livet som utbildning, val av arbete och sätt att lösa familjeproblem. Därför kan

man förvänta sig att ingångarna och utgångarna blir dramatiska, inte helt olika dem Goffman beskriver i *Totala institutioner* (1973).

Konversion i relation till ingång/utgång

I min studie lägger jag egentligen inte något större fokus vid konversion. Jag är intresserad av ingångarna och utgångarna utifrån ovan angivna definition (se avsnittet om syfte och frågeställningar). Om intervjupersonen har tagit till sig tron när denne gick med i rörelsen är egentligen inte relevant för denna studie. Samma sak gäller om individen har fränsagt sig tron när denne hoppar av eller blir utesluten. Dessutom har inte alla som inte längre är aktiva i Jehovas vittnen slutat att tro, varför begreppet konversion i detta sammanhang blir betydelselöst.

Efter detta avsnitt kommer jag att beskriva den kontext i vilken en person som är ett Jehovas vittne lever i. I det följande kapitlet, som behandlar tidigare forskning redogör jag för teorier om ingångar och utgångar i religiösa rörelser. Därefter skissar jag avhandlingens teoretiska tolkningsram. På detta följer metodkapitlet och sedan dagboksanalysen som inleder de empiriska kapitlen sex, sju och åtta. I kapitel nio målar jag upp en teoretiska modell som beskriver ingångs- och utgångsprocessen och i det avslutande kapitel tio följer en sammanfattande diskussion.

2. Bakgrund

Om vi återvänder till Noomie, det inledande exemplet, räcker det inte med att undersöka henne och hennes familj för att förstå hennes situation. Vad man kan fundera över är varför reaktionen till Jehovas vittnen blev så stark.

Vad som behövs för att komma närmare en förståelse av det sammanhang Noomie och hennes familj lever i är en bakgrund, en kontext.

Organisationsstruktur

Detta avsnitt baseras på mina intervjuer med aktiva och före detta Jehovas vittnen samt intervjuer med Bengt Hansson på organisationens svenska huvudkontor, Betel i Arboga, samt med JR Brown och David Semonian på organisationens huvudkontor i Brooklyn i New York.

Den organisatoriska strukturen i Jehovas vittnen illustreras med schemat, figur 2:1. Den minsta delen i organisationen är naturligtvis den enskilda individen eller förkunnaren. Samtidigt ligger ett fokus på familjen och dess medlemmar, eftersom familjen har stor del i ansvaret för reproduktionen av nya medlemmar genom att se till att de egna barnen också blir medlemmar och kommer att verka inom organisationen.

Huvudkontor, Betel, New York
Område
Krets
Församling
Bibelstudiegruppen
Familjen/Individen

Figur 2:1. Organisationsstrukturen i Jehovas vittnen

Familjer och enskilda individer är med i församlingar om ungefär 100 aktiva Jehovas vittnen. För att räknas som ett aktivt vittne ska personen vara döpt och varje månad rapportera timmar i tjänsten. Det innebär att aktiva vittnen ska försöka värva nya medlemmar till organisationen. Församlingarnas storlek varierar. Om det inte finns tillräckligt med vittnen blir församlingen mindre. Om det inte finns tillräckligt många ”äldstebröder” att leda församlingen kan den bli större.

För att bli äldstebröder bör mannen, bara män kan bli äldstebröder, vara ett aktivt vittne. Han bör ”gå i tjänsten”, missionera minst tio timmar varje månad, hjälpa till i församlingen, ha varit ”biträdande tjänare” en tid, varit ett Jehovas vittne mer än ett år och vara kunnig i bibeltexterna. Ålder har ingen större betydelse om de föregående kriterierna är uppfyllda även om jag inte träffat på någon äldstebröder under 40 år. Äldstebröderna har hjälp av en grupp män, oftast yngre, som kallas ”biträdande tjänare”, som med tiden ska bli äldstebröder. Äldstebröder-

nas främsta uppgift är att finnas till hands i församlingen vilket innebär att de bl.a. försöker ”hålla efter” de medlemmar som bryter med beteenderegler. De brukar även finnas tillhands när någon behöver prata om problem och få råd av mer privat natur. Det kan handla om att en medlem kanske har syndat genom att ha rökt, varit otrogen eller onanerat. Äldstebröderna har då till uppgift att lyssna, ge råd för att medlemmen ska kunna kontrollera beteendet. Det kan handla om att förmedla ett bibelcitat och ibland att utdela straff. Dessutom planerar de och håller tal i sin egen församling och även i andra församlingar. Äldstebröderna och även biträdande tjänare fungerar som ledare i bibelstudiegrupperna som hålls en gång i veckan. Dessa bibelstudiegrupper brukar bestå av mellan 10-20 personer. Trots ett krävande schema ska äldstebröderna också försörja sig och sin familj och han arbetar oftast heltid.

Inom församlingarna finns det medlemmar som tar på sig uppdrag att för en tid vara pionjärer eller hjälppionjärer. En pionjär går i tjänsten 70 timmar i månaden vilket har minskats från tidigare 90 timmar och en hjälppionjär går i tjänsten 40 timmar i månaden, en minskning från tidigare 50 timmar. Den tid som medlemmen måste gå i tjänsten idag för att räknas som ett aktivt vittne har också minskat jämfört med hur det varit tidigare. Uppdraget att gå i tjänsten kan utföras genom ”dörrknackning”, som nog är det mest välkända för allmänheten. Men medlemmarna har även valet att söka kontakt med medmänniskor på offentliga platser, skriva brev, ringa eller sprida budskapet via Internet. Sedan ungefär tio år tillbaka är uppfattningen inom organisationen att medlemmarna själva får avgöra hur många timmar de rapporterar. Så lite som 15 minuter per månad accepteras idag för att man ska räknas som ett aktivt vittne, men det gäller snarast för äldre och funktionshindrade som har svårt att röra sig. Tillsynen av församlingarna görs av ”krets-tillsyningsmannen”.

I nivån ovan församlingen finns ”kretsen”. Kretsen består av ca 20 församlingar. Tillsynen av kretsarna görs av Områdestillsyningsmannen som arbetar på områdeskontoret, det så kallade Betel. Områdestillsyningsmannen är ordförande vid kretssammankomsten och kretsmötet.

Ett ”område” är ofta samma sak som ett land (om inte landet är litet) och Betel är då avdelningskontoret i respektive land. Avdelningskontoret i Sverige ligger i Arboga sedan 1980. Tillsynen av områdena görs av ”zontillsyningsmannen”; titeln är oklar till sin innebörd och används av

de olika områdestillsyningsmännen när de på huvudkontorets initiativ ges i uppdrag att besöka ett område.

Nivån över Området är en ”zon”. Världen är indelad i tio zoner.

Över zonnivån finns huvudkontoret som ligger i Brooklyn, New York som även kallas Betel. Här dras de stora riktlinjerna upp för organisationen. Ledningsgruppen för organisationen har sedan senare delen av 1990-talet varit uppdelad i två delar där den ena tagit hand om praktiska angelägenheter. Den andra halvan av ledningsgruppen har fokuserat på teologiska frågor, denna del av ledningsgruppen består av den styrande kretsen. Medlemmarna i den styrande kretsen är tillsatta på livstid och består idag av nio åldriga medlemmar (070423). Antalet medlemmar i den styrande kretsen fluktuerar, som mest har de varit 18 stycken.

”Gileadskolan”, som finns i Brooklyn, New York, utbildar missionärer som reser runt i världen på organisationens bekostnad och försöker sprida Jehovas vittnens budskap. I Gileadskolan tränas ungdomar att värva nya medlemmar. Missionär kan även en kvinna bli, men då måste hon vara gift med en missionär och under tiden paret är missionärer måste makarna välja bort att skaffa barn.

Doktrin

Beskrivningen av den tro som organisationen vilar på, utgår här från den bild som organisationen ger på sin egen webbsida (Jehovas vittnen, 2006a). I den senare delen av avsnittet kompletterar jag med information från mina intervjuade med aktiva och före detta vittnen. Mitt syfte är dock inte att göra någon heltäckande analys. Jag är intresserad av relationen mellan mellan människor och organisation.

Jehovas vittnen tillhör den typ av organisation som enligt organisationsteorin vilar på vissa idéer eller en värdegrund. Delar av mitt intervjuematerial handlar om utsagor som har olika uppfattningar om denna värdegrund och dess konsekvenser. Inledningsvis finns det därför skäl att redogöra för organisationens egen syn på dessa idéer.

Jehovas vittnen menar att Bibeln är Guds ord, på vilken de baserar sin tro. Organisationen menar att Jehova är Guds riktiga namn. Jesus är Guds son som offrade sig för mänskligheten och hans offer möjliggjor-

de frälsning till evigt liv för dem som tror på honom. Jesus härskar som kung över Guds skapelse, men han är inte jämlik Gud och därför förkastas treenigheten. Döden är ett resultat av den första människans synd. Den ursprungliga synden utgjordes inte av sexuella relationer utan av att Adam medvetet gick emot Guds vilja genom att äta av kunskapens frukt. Döda Jehovas vittnen, anser man inom organisationen befinner sig i en slags dvala från vilken de i framtiden kommer att återuppväckas av Gud, då han återvänder till jorden. Guds återkomst kallas Harmagedon. Jehovas vittnen hävdar också att Harmagedon, då Guds rike kommer att upprättas, snart kommer att ske. Jesus är domare över vilka som kommer att få leva i Paradiset. Paradiset kommer att ta plats på jorden.

Sann tro utgår från ande och sanning, ”spirit and truth”, genuin kärlek till Gud, underkastelse till hans ord och kärlek till medmänniskorna. Detta innebär att Jehovas vittnen inte använder sig av symboler såsom kors eller ritualer. Av samma anledning firar de inte heller jul, påsk eller födelsedagar.

Förutom dessa grundtankar finns vissa tolkningar av Bibeln som på ett grundläggande sätt påverkar vittnenas vardag. En av dessa är missionsbefallningen som i vittnenas tolkning innebär att de ska sprida läran vidare. En annan är förbudet att ta emot blod. Jehovas vittnen utgår från en egen översättning av Bibeln som de kallar den ”Nya Världens översättning”.

Inom Jehovas vittnen håller man mycket starkt på ”Löftet” makarna ger varandra inför Gud vid giftemålet. Det är också tydligt att äktenskapet, från dagens samhällsperspektiv, är en patriarkalisk institution där mannen har sista ordet och kvinnan ska lyda. För kvinnorna innebär det, även för kvinnor vars make inte är medlem i organisationen, att de i alla lägen ska lyda sin make. Om maken av familjetradition firar jul ska hustrun ordna med julfirandet för familjen men därefter dra sig tillbaka. Det finns även berättelser i mina intervjuer om misshandlade kvinnor som uppmanas av äldstebröderna att vara mer tillmötesgående och goda gentemot makar som misshandlar dem. Min poäng är att visa att vissa idéer inom organisationen kan stå i strid med grundläggande idéer hos en majoritet av den svenska befolkningen.

Vägen in

Avhandling handlar om vägar in i och ut ur Jehovas vittnen som de beskrivs av aktiva och före detta Jehovas vittnen. Så här i inledningen ska jag naturligtvis inte föregripa resultatpresentationen. Här vill jag istället teckna en bild av hur man från organisationens och medlemmarnas perspektiv mer allmänt ser på rekrytering och vilka strategier som används. I detta syfte har jag bl.a. tagit hjälp av mina intervjuer med aktiva och före detta Jehovas vittnen. Poängen är inte att göra någon djuplodande analys och man kan säkert ha olika uppfattningar om hur inträdet går till. Vad jag vill visa på är att organisationen har strategier och ett program för att ta emot vittnen och att rekryteringen är viktig i organisationens verksamhet.

En viktig rekryteringsbas till Jehovas vittnen tycks oftast i praktiken vara vänner, släktingar eller arbetskamrat till medlemmarna. Det hör till undantagen att man lyckas värva genom missionerande i hemmen eller på allmänna platser. I värvningskampanjer och predikningar framhålls ofta kontrasterna mellan situationen i den stora respektive lilla världen, där den senare utgörs av Jehovas vittnen. Den stora världen beskrivs i ordalag som krig, sjukdomar, svek och girighet. Ett sätt att komma undan problemen i den stora världen är att bli ett Jehovas vittne. Det ständigt växande medlemstalet i Jehovas vittnen framställs som ett bevis på att organisationen har rätt i sina idéer. Organisationen kan snabbt erbjuda dem som är intresserade att bli medlemmar ett strukturerat program bestående av ett regelbundet bibelstudium antingen i det egna hemmet eller hemma hos någon medlem.

Den potentielle medlemmen och bibelstudieledaren studerar Bibeln med hjälp av en introduktionsbok utarbetad av organisationen. Boken revideras vid olika tillfällen, men det är samma bok som används världen över, fast på olika språk. Ofta är det två personer som leder bibelstudiet, för att komplettera varandra och för att matcha varandra vad gäller kunskaper och personlighet. Ledarna för bibelstudierna byts ibland ut under tiden för studiet. Anledningen är att man vill undvika personliga bindningar och attraktion som kan leda till att vittnen stöts bort. En annan anledning är att den intresserade ska få lära känna fler vittnen och få sociala band till dem.

Så småningom, om proselyten visar fortsatt intresse, erbjuds han att komma med på ett möte i församlingen. Om han accepterar får han träffa många glada och vänliga vittnen som önskar honom välkommen. Många gånger tycks församlingarna vilja att de potentiella medlemmarna så snart som möjligt ska få träffa församlingen eftersom man menar att den "Heliga Anden" är verksam där församlingen träffas. Det kan där vara lättare att skapa och klargöra incitament för att bli ett vittne. Den intresserade uppmanas att steg för steg ta större del i församlingslivet och att gå på fler och fler möten. De intervjuade menar att det enligt organisationens riktlinjer är viktigt att framstegen kommer snabbt. Så småningom erbjuds den presumptive medlemmen att "gå med i tjänsten", dvs. att gå med ett mer erfaret vittne från dörr till dörr för att sprida läran. Har personen kommit så här långt kommer han snart att tillfrågas om han vill döpa sig. Har man visat intresse för att vilja döpa sig ska man genomgå tre test som vardera tar ungefär en dryg timme. Testen leds av tre olika äldstebröder för att äldstebröderna senare sinesmellan ska kunna diskutera om aspiranten ska tillåtas döpa sig. Testen eller proven består av frågor om grundläggande kunskap om Bibeln och om organisationen och om de krav organisationen ställer på ett döpt vittne; inga sexuella förbindelser utanför äktenskapet, inga droger, ingen rökning eller snusning, "förbud" mot att fira jul eller födelsedagar, vikten av att inte ta emot blod, vikten av att gå i tjänsten m.m. Dessa prov är en förhållandevis ny företeelse inom organisationen. Tidigare har det varit enklare och det har räckt med en uttryckt vilja att låta döpa sig.

Dopet genomförs vid en större sammankomst. Jehovas vittnen har flera större sammankomster varje år. Områdessammankomsten äger rum under tre dagar i Strängnäs då alla vittnen i Sverige samlas. Krets-sammankomsten som är något mindre pågår i två dagar och kretsmötet varar en dag. Vittnena har även internationella sammankomster under sommarperioden då vittnen från olika länder träffas. Varje år brukar det världen över ordnas ett antal olika internationella sammankomster och de länder som inbjuds varierar. Sommaren 2003 var svenska vittnen inbjudna både till sammankomsten i New York, Köpenhamn och Singapore. Vid sådana möten träffas ibland tiotusentals vittnen på en gång. På sammankomster förekommer föredrag med bibliska teman, vittnesmål och föreställningar där medlemmarna dramatiserar delar av Bibeln.

Vid dopet, som kallas "att man symboliserar", låter man sig sänkas ned helt och hållet under vattnet, som ett bevis på att man dör i det gamla livet och föds på nytt som ett Jehovas vittne. Efter dopet betraktas personen som räddad undan "Guds slakt" som kommer att ske med alla utom de döpta vittnena och deras minderåriga barn under Harmagedon.

När nu medlemmen är döpt förväntas han eller hon att själv börja arbeta för att rädda andra individer till Jehovas vittnen. Den uppmärksamhet och uppvaktning proselyten har fått av de andra församlingsmedlemmarna minskas markant eftersom de inte längre får räkna umgänget och tiden i sin tjänst. Varje vittne måste, som tidigare nämnts, gå i tjänst varje månad, för att i organisationens statistik räknas som Jehovas vittnen.

Veckoschema

Alla Jehovas vittnen i världen har samma i förväg uppgjorda veckoschema. De har möten tre gånger i veckan. En kväll i veckan träffas de för bibelstudier (tisdag eller torsdag). Då har de studerat Bibeln utifrån tidskriften Vaktornet och i hemmet förberett svaren på de frågor som kommer att ställas under studiet. En annan kväll i veckan (tisdag eller torsdag) träffas de för att studera i den teokratiska skolan. Då tränas medlemmarna i att slipa sina argument, att tala inför möjliga proselyter men även i att tala inför församlingen. En dag i veckan träffas hela församlingen (lördag) för att lyssna på en föreläsning av en äldstebroder. Efter denna föreläsning träffas ofta församlingen för en stunds socialt samkväm hemma hos någon medlem. Den text som vittnena utgår från under bibelstudierna är densamma i alla församlingar världen över och är översatt till det aktuella språket. Texterna formuleras ursprungligen vid huvudkontoret i Brooklyn, New York. Mötena på tisdag, torsdag och lördag är internationellt fastlagda.

Någon eller några andra kvällar i veckan samlas kanske en grupp medlemmar en kort stund innan de går ut och går i tjänsten, missionerar. Någon annan kväll är det kanske möjligt att spela innebandy eller volleyboll med vännerna i församlingen. Dessa träffar är inte några formella möten men uppmuntras ändå av organisationen.

Som framgår längre fram i kapitlet är organisationen starkt centraliserad med huvudkontoret i Brooklyn som hjärta och hjärna. Av detta följer en tyngdpunktsförskjutning mot amerikanska förhållanden, eftersom de förändringar inom organisationen som skett i USA återspeglas i den svenska kontexten.

Vägen ut

De finns två sätt att gå ur organisationen. Det första är att bli inaktiv, att sluta gå i tjänsten, missionera, att sluta gå i möten och att steg för steg glida bort från församlingslivet. En person som gör på detta sätt kommer inte längre att räknas som ett Jehovas vittne i organisationens egen statistik. Samtidigt kommer personen fortfarande av medlemmarna/organisationen att betraktas som en medlem som för tillfället är svag i sin tro och försök att få personen aktiv igen sker regelbundet. En viss kontroll finns kvar även om den inte längre är så påtaglig. Men om det skulle avslöjas att personen, som blivit inaktiv, t.ex. firar jul eller födelsedagar riskerar denne att bli utesluten vilket konkret innebär att medlemmarna drar sig undan den som utesluts.

Det andra sättet att gå ur är alltså att bli utesluten. Det sker genom en grov försyndelse, exempelvis vid fall av otrohet, eller upprepade mindre företeelser (t.ex. för mycket festande), vilket inte är helt ovanligt bland ungdomar i organisationen. En medlem kan själv också be om att få bli utesluten.

Jehovas vittnens historia

Jag kommer att göra en genomgång där några frågor som har relevans för min undersökning behandlas, nämligen hanteringen av oliktankande, olika sätt att attrahera nya medlemmar och behandlingen av före detta medlemmar. För beskrivningen av den svenska historien har jag haft svårt med att finna tillförlitliga källor varför denna historik är begränsad.

Begynnelsen

I början av 1870-talet startade Charles T. Russel (f. 1852) en bibelstudiegrupp i Pittsburgh, Pennsylvania, USA. Några år senare, 1879, startades utgivning av tidskriften *Zions Vaktorn och förkunnare av Kristi närvaro*. Två år senare bildades ”Zion’s Watch Tower Tract Society” som inregistrerades som organisation 1884 (Jehovas vittnen 2006d), själva namnet ”Jehovas vittnen” etablerades dock inte förrän 1931. Bibelstudiegrupperna under Russel blev fler och fler under de sista årtiondena av 1800-talet. Russel var organisationens predikande ledare som reste runt till de fristående och relativt självständiga grupperna.

I organisationens begynnelse var gränserna mot det omgivande samhället inte så tydliga att bibelstudenterna betraktades som avvikan- de. Att göra beräkningar på när det tusenåriga riket (väntan på ett fulländningstillstånd genom ett ingripande av Kristus) skulle inträffa var inte lika ovanligt då som nu (se Festinger 1956). Men ju längre organisationen verkade, desto tydligare profilerade den sig som en organisation, en rörelse särskild från de övriga kristna samfundet. 1882 bröt Russel med två av de personer som haft ett starkt inflytande på utformningen av den ideologiska agendan – Dr Nelson H. Barbour, adventistisk predikare och George Storrs, grundare och utgivare av den adventistiska tidskriften *Life and Advent Union* (Penton, 2002; Arlebrand 1986). Med tiden blev relationerna till omvärlden alltmer spända allteftersom Russel blev mer övertygad om att han hade rätt i sina profetior.

Till en början var rörelsens struktur, liksom ideologin, löst uppbyggd. Med tiden blev den dock tydligare, i takt med Russels tilltagande ideologiska ambition (Beckford 1975: 6-10). Äldstebröderna och biträdande tjänarna valdes av respektive församlingar en gång om året. Om en majoritet av församlingen inte tyckte att de äldste betedde sig som de förväntades hade församlingen rätt att inte välja om dem vid nästa val. Fanns det en grupp oliktankande kunde de lätt starta en egen församling, men fortfarande vara kvar i den större organisationen av bibelstudenterna (Penton 2002: 30). Organisationen har från början varit patriarkalisk och har så förblivit. Med stöd av skrifterna uteslöts kvinnorna från ledaruppdrag och från att tala inför församlingen.

Omvärlden i organisationens begynnelse

För att förstå utvecklingen av Jehovas vittnen bör man beakta hur organisationens omvärld såg ut. I början av 1800-talet fanns ett stort intresse för eskatologin (tankar om det tusenåriga riket och Jesu återkomst) i Nordamerika men även i Storbritannien och på den europeiska kontinenten (Lindén 1983). Hand i hand med denna väckelse fanns ofta krav på samhällsreformer. Dessutom förekom en mer eller mindre uttalad protest mot de gamla kyrkorna som ofta hade nära kontakter med makt-havarna. Men detta var inte det enda skälet till de många nya religiösa rörelserna. Många gånger var det en reaktion mot den ateistiska revolutionen med darwinistiska idéer och vetenskapliga förtecken som spreds i den spirande industrivärlden (Harvie 1984). Samhället befann sig i en brytningstid, det förekom ofta lågkonjunktur och många samhällsproblem synliggjordes under industrialiseringen. Under denna tid hade de religiösa lösningarna på sociala orättvisor fortfarande legitimitet.

Den första svensk som kom i kontakt med Bibelsällskapet, som det hette före 1931, var troligtvis Charles Seagrin. Han var en svensk evangelist som i USA 1882 läste några av Charles Taze Russels skrifter. Seagrin började predika för de svenska emigranterna och så småningom, 1883, tog han kontakt med Charles Taze Russel, organisationens grundare, för att be denne ge ut litteratur på svenska. Russel var positiv till förslaget och ganska snart gavs de första traktaten ut på svenska (Jonsson 1992; Jehovas vittnen 1991).

Ideologisk utveckling

Huvudsyftet för bibelstudenterna under Russels tid kan beskrivas som att i grupp försöka utveckla sig andligt och personligt (Penton 2002: 27). 1882 tog Russel avstånd från treenigheten (Fadern, Sonen och den Helige anden) och hävdade även att bibelstudenterna skulle vara ett predikande brödraskap. Russel menade att han företrädde de oföränderliga principerna i kristendomen och målet med organisationen var att propagera för dessa värderingar (Beckford 1975: 3). Fortfarande fanns ändå ett erkännande att det kunde finnas kristna även utanför den egna rörelsen (Arlebrand 1986: 9). Russel blev med tiden mer och mer över-

tygad om att han hade rätt i sina profetior om att jorden skulle gå under 1914 och blev följaktligen starkare och kraftfullare i sin demagogik. Ganska så snart, efter att han börjat predika på 1880-talet, ”gick han” under namnet Pastorn. Men 1895 förstärktes hans position att bli något närmare en profet. Resultatet av dessa benämningar innebar så småningom att Russel fick rollen som Guds företrädare på jorden (Penton 2002: 34).

Under denna tid var det inom organisationen officiellt accepterat att uttrycka sina känslor kring doktrinen. Men det skulle ske under ordnade former och man måste godta organisationens fundamentala grunder (Russel 1904: 301-12; Jehovah's Witnesses 1894: 16-17). Samtidigt som detta var den ”officiella” versionen vägrade Russel att låta kolportörer (heltidsförkunnare) influera undervisningen. De som ändå tog egna initiativ i den riktningen kunde råka riktigt illa ut när de blev svartmålad av Russel (Beckford 1975: 8, 14-18). Russel uppmanade även medlemmarna att till honom ange medlemmar som inte höll sig till riktlinjerna (Beckford 1975: 8). Undergångsdatum 1914, 1915 och 1918 pekades ut och dessa fungerade som drivkraft för medlemmarnas engagemang. För att sprida läran internationellt skickades missionärer 1881 till Storbritannien och på 1890-talet reste medlemmar i organisationen som missionärer till en lång rad andra länder (Beckford 1975: 10).

I Sverige

De svenska emigranterna som tog till sig läran i Amerika skickade hem litteratur till sina anhöriga i Sverige. 1898 berättar Jehovas vittnen (Jehovas vittnen 1991) att en viss August Lundborg, en 25-årig kapten i Frälsningsarmén, kom över de två första banden av *Millennii dawning*, läste dem och blev omedelbart övertygad om att detta var den rätta läran. Redan den 21 december samma år skrev Lundborg ett brev till Russel och bad om tillåtelse att bli kolportör, heltidsförkunnare och sprida läran. 1899 började en liten grupp av anhängare att träffas regelbundet i Stockholm och den första studiegruppen var född. De följande åren växte församlingen och medlemmarna i Sverige ökade. Den första sammankomsten hölls den 3 och 4 maj 1903 då Russel besökte Stockholm och bevistades av 250 personer. I Jehovas vittnens litteratur om

utvecklingen i Sverige skildras de första heltidsmissionärerna, kolportörerna, som starka, övertygade, entusiastiska, lidande för saken och aldrig missmodiga. August Lundborg skrev i en rapport till huvudkontoret:

Jag reser billigt, jag har en stark kropp, som tål vid att fara illa ibland. Där det är möjligt reser jag t.ex. alltid sjövägen, ettdera med lastbåtar eller ock tar jag den allra billigaste platsen (där den enda bekvämligheten, på natten såväl som dagen, är det bara däck) på båtar med persontrafik. Den tid som åtgår härtill brukar jag också noggrant använda till samtal med människor och till studier af Bibeln. (Jehovas vittnen 1991: 125)

1905 skickades de första tillsyningsmännen till Sverige för att förbättra organisationen bland församlingarna men även för att uppmuntra och hjälpa dem (ibid.).

Ledarskifte och världskrig

När första världskriget utbröt 1914 tolkade Russel händelsen som att de nya tiderna börjat. Detta var början på Harmagedon, trodde han, och många andra inom organisationen. Sedan dog Russel, mycket oförutsett och plötsligt i samband med en resa den 31 oktober 1916. Vid denna tidpunkt befann sig USA i en förkrigssituation. Första världskriget hade pågått sedan 1914 och läget var kritiskt. USA förklarade krig mot Tyskland den 6 april 1917 men kampen var hård innan kriget vände till de allierades fördel 1918 och den slutliga freden. Russels död lämnade organisationen i en svår situation eftersom det inte fanns någon efterträdare utsedd. Dessutom slutade inte kriget med den "slutliga striden" 1918 som Russel förutsett utan istället kom Versaillesfreden. Den person som så småningom skulle ersätta Russel som ledare hette Joseph Franklin Rutherford. Han valdes som ledare för organisationen 1919 (efter att tidigare ha valts preliminärt 1917). Hans tillgång till makten var inledningsvis inte helt självklar, mycket på grund av den tidigare ledarens roll som profet och uteblivelsen av undergången 1918.

Bibelsällskapet (JV), var en stark motståndare till kriget. Företrädarna ansåg att de nationer som var inblandade i första världskriget var kontrollerade av demoner. Sommaren 1917 hade organisationen kritiserat att prästerskapet stödde kriget. Som en reaktion kom dessa att göra

ett upprop mot Bibelsällskapet, vilket ledde till att många av rörelsens medlemmar blev bespottade, trakasserade, arresterade eller tjärade och sedan rullade i fjädrar (Jehovah's Witnesses 1959: 81-83; Jehovah's Witnesses 1920b). Som en följd av detta fängslades och misshandlades många vittnen. Några blev till och med avrättade (Jehovah's Witnesses, 1920a, Rutherford, 1920, Jehovah's Witnesses 1959: 81-83; Penton 2002: 55). Polisen gick ut med en efterlysning på de åtta redaktörerna för *Vaktornet* och den 20 juni 1918 kunde de häktas. Sju av dem dömdes till 80 års straffarbete och en till 40 år (Macmillan 2005: 106-7). Redaktörerna hölls fängslade under nio månader. I mars 1919 beordrade Högsta domstolen att Rutherford och de övriga redaktörerna skulle frisläppas mot borgen. Ett år senare frikändes Rutherford och hans medarbetare från alla anklagelser (Macmillan 2005: 114-6).

Satan i Sverige

Mellan 1920-1925 uppger representanter för Jehovas vittnen att rörelsen i Sverige var ansatt av Satan. August Lundborg, som tidigare nämnts i positiva ordalag beskrivs i organisationens litteratur som att han "förlorade den rätta synen på sig själv i förhållande till Guds organisation". Han anklagades för att inte lyda råd och anvisningar han fick från organisationen och blev alltför självständig i sina bibeltolkningar. En representant från huvudkontoret sändes ut för att reda upp situationen. Eftersom Lundborg inte föll till föga införde Rutherford ett nytt kontor, den Nordeuropeiska Avdelningen, som skulle utöva insyn i organisationen i Sverige, Danmark, Norge, Finland, Estland, Lettland och Litauen. Dessutom skulle kontoret ta över det juridiska ansvaret att ge ut *Vaktornet* (Jehovas vittnen 1991). I praktiken innebar detta att Lundborg "befriades" från sin ansvarsställning. Detta ledde till att den tidigare betrodda tillsyningsmannen och en av eldsjälarna bakom Jehovas vittnens existens i Sverige lämnade rörelsen 1925 (Jonsson 1992). Istället för Lundborg tillsattes Johan Eneroth som tillsyningsman för avdelningskontoret. Tillsammans med William Dey, tillsyningsman för den Nordeuropeiska Avdelningen reste de runt bland församlingarna i Sverige och rensade ut illojala medlemmar genom att omorganisera. De bångstyriga medlemmarna blev alltså inte uteslutna men hamnade i församlingens periferi och lät sig antingen anpassas eller så hoppade de

av självmant. 1926 började en tidskrift kallad *Bulletin*, senare *Tjänsten för Guds rike*, att skickas ut till de svenska medlemmarna för att instruera och entusiasmera dem i sitt missionsarbete.

Wall Street-kraschen 1929 var i USA början till en djup och långvarig ekonomisk kris. På 1930-talet var en av tre amerikaner arbetslösa. Detta skapade ett hårt samhällsklimat där en alternativ livstil var svårt att acceptera. Medlemmarna i organisationen fick utstå många grymma förföljelser under 1930- och 1940-talen. Men detta gav dem så småningom sympati och uppmärksamhet av omvärlden. De tyska Jehovas vittnen som sattes i koncentrationsläger under andra världskriget uppmärksammades för sitt moraliska beteende, värdighet och starka tro och detta hade stark inverkan på den allmänna sympati organisationen åtnjöt på 1930-, 1940- och 1950-talen (Bergman 1996, 1999; Kertész 2003; Bettelheim 1960).

Rutherford's ledarstrategi

För att tillskansa sig den makt som var nödvändig för att leda organisationen tog Rutherford flera strategiska steg. Russels tankar om syftet med det kristna samfundet hade varit koncentrerat kring personlighetsutveckling. Rutherford ändrade nu fokus för arbetet i organisationen. Medan Russel ofta talat om de privilegier som väntade medlemmarna i himlen, talade Rutherford om medlemmarnas unika evangeliska uppgift på jorden (Beckford 1975: 30; Penton 2002: 60). Rutherford införde allmän predikningsplikt. Tidigare var det endast kolportörerna som hade till uppgift att sprida läran, nu skulle alltså alla göra det. 1920 infördes även plikten för alla att lämna in veckovisa rapporter som visade hur många timmar man ägnat åt att sprida läran (Jehovah's Witnesses 1959: 96). Vidare skrev Rutherford artiklar där han angrep Russel och "tog av honom glorian" som hade hängt över honom ända sedan han blev utsedd till den gode och trogne tjänaren (Jehovah's Witnesses 1927: 7, 51-57; Penton 2002: 60). Under tiden som smutskastningen av Russels minne fortgick utnämnde Rutherford och hans allierade den nya politikens kritiker till "Djävulens tjänare", "Judas samling" eller "Dehlilas samling" (Jehovah's Witnesses 1931: 278, 279). Trots kritiken behandlades fritänkarna inom församlingarna fortfarande

som bröder. Men det blev allt viktigare att visa att man som medlem följde ledarens ord.

Mer och mer bröt organisationen med de gamla rötterna och den tidigare öppenheten till andra kristna organisationer och läror, för att bli allt mer separatistisk. Rutherford statuerade 1923 att det inte längre fanns något hopp att överleva Harmagedon för präster i den vanliga kristna kyrkan (Jehovah's Witnesses 1923: 310-13). Vidare informerade ledningen 1930 i *Vaktornet* (Jehovah's Witnesses 1930: 275-81) att de som inte tog emot Jehovas vittnes budskap, som det såg ut efter 1918, också skulle dö i Harmagedon. Detta var ett stort steg från Jehovas vittnen tidigare öppenhet och uttalade tro att kristna även fanns utanför organisationen.

För att skilja ut trogna mot otrogna införde Rutherford den 26 juli 1931 ett nytt namn på organisationen. Genom uppläsningen av en resolution bad han organisationsmedlemmarna att ta till sig det nya namnet: Jehovas vittnen. De som inte kunde acceptera förändringen fick lämna rörelsen. De tidigare så självständiga äldstebröderna kom att stegvis bytas ut mot trojänare som var lojala mot Rutherford.

Med den nya uppgiften för organisationen – att sprida budskapet, och genom en centraliserad organisation för predikandet, som skedde mellan 1919 till 1932, knöt han äldstebröderna närmare sig (Penton 2002: 63). Rutherford införde även förändringar på den lokala församlingsnivån genom att förändra mötesstrukturen. Från att ha haft möten med koncentration på bön och vittnesmål infördes nu möten som enkom handlade om hur de skulle predika inför allmänheten. Tal inför församlingen kring ämnen som äldstebröderna själv fann ut, som tidigare varit vanligt uppmuntrades inte längre. Istället skulle möten utgå från studier av *Vaktornet* (Jehovah's Witnesses 1959: 104; Penton 2002: 63).

Dessutom deklarerade Rutherford i juni 1938 att Jehova hade tagit direkt kontroll över organisationen. Jesus Kristus konstaterades arbeta för rörelsen genom dess världsliga ledare. På detta sätt fick Rutherford legitimitet för sin auktoritet. Dessutom blev underkastelsen ett mått på medlemmarnas andliga utveckling och möjlighet att överleva Harmagedon (Beckford 1975: 39).

Trots den nya politiken fanns det fortfarande vissa äldstebröder kvar som enligt Rutherford och hans anhängare var för självständiga. För att

neutralisera dem genomfördes en kampanj i *Vaktornet* där dessa äldstebröder beskrevs som lata, undanlidande och ovilliga att delta i det arbete som spridande av nyheterna om Guds kungarike (Jehovah's Witnesses 1938: 87, 233). De olydiga äldstebröderna blev alltså inte utslutna utan snarare utfrysta eller utmanipulerade och därmed utan makt att påverka i församlingarna. Detta har jag tidigare berört i avsnittet om Sverige och organisationens problem med den fritänkande avdelningstillsyningsmannen Lundborg. De förändringar Rutherford införde hade förmodligen betydelse för organisationens fortlevnad. Men kravet på att underkasta sig ledaren och bristande möjligheter till kritik ledde till en än mer "sektarisk" organisation än tidigare.

Medlemstillväxt

Mellan 1928 och 1938 ökade inte medlemstalet i organisationen nämnvärt. År 1928 fanns 44 080 aktiva vittnen som 1938 hade växt till 59 047, en ökning på 34 procent på tio år. Samtidigt var det en period då en stor del av medlemmarna byttes ut mot nya, som kunde acceptera Rutherfords riktlinjer. Under ledarens sista år i livet vände dock vindarna och nya medlemmar strömmade till organisationen i högre grad än tidigare. Mellan 1938 och 1948 ökade medlemsantalet med 342 procent till 260 756 (Jehovah's Witnesses 1959: 312). 1925 fanns 250 Jehovas vittnen i Sverige. År 1938 hade antalet växt till 1 427 medlemmar och 1945 till 2 867. Det fanns alltså inte särskilt många vittnen i Sverige under denna tid. Ändå var motståndet hårt, främst från Svenska kyrkans prästerskap. De svenska vittnena upplevdes även som ett hot för försvarsmakten då de inte ansåg sig kunna göra militärtjänst eller gå i krig. Fram till 1966 tvingades vittnena att avtjäna straff för vapenvägran i fängelse på grund av sin vägran att göra militärtjänst. Den 25 maj 1966 beslöt riksdagen att en särskild utredning skulle genomföras för varje Jehovas vittne som vägrade värnplikt. Från dessa underlag kunde regeringen sedan besluta att inte för närvarande inkalla vittnet till militärtjänst (Jehovas vittnen 1991).

Men inte bara medlemmarnas spridande av läran låg bakom den internationella organisationens fortlevnad och senare expansion. Rutherford proklamerade 1918 att det nya millenniet skulle starta 1925. År 1920 gav han också ut en bok *Millions Now Living Will Never Die*, som

bekräftade vad han 1918 tillkännagett. Boken blev översatt till elva språk, bland annat svenska, och intresset för den var stort. År 1925 närmade sig och spänningen och förväntan var stor bland bibelstudenterna. När ingenting hände 1925 blev många vittnen besvikna och lämnade rörelsen. Rutherford gav inga skrivna ursäkter men muntligt ursäktade han sig för felräkningen på IBSA:s (The International Bible Society Association) konvent året därefter (Penton 2002: 58).

Ledarskifte och världskrig - igen

Den 8 januari 1942 dog Rutherford efter en lång tids sjukdom. Rutherfords siste vice president Nathan Homer Knorr ersatte Rutherford den 13 januari 1942 utan något drama (Penton 2002: 77-80). Andra världskriget kom så småningom till ett slut. Det blev fred, men en skör sådan. Europa var sargat efter kriget och ekonomin tillintetgjord. I USA var det något bättre, men där fanns oro för terrorbalansen och kapprustningen med Sovjetunionen. Och 1950 skulle USA gå i krig i Korea – även om det var under FN-flagg.

Några år före Rutherfords död (1939) och fram till 1955 utkämpade rörelsen en mängd rättsstrider om medlemmars rätt att utöva sin religion. 41 rättsfall togs upp i Högsta domstolen (Penton 2002: 79). Dessa rättsfall, som många gånger utföll till vittnenas fördel, gav organisationen ett ryckte som försvarare av demokratiska rättigheter. Vissa författare vill också göra gällande att Jehovas vittnen hade en stor betydelse vid utformandet av amerikanska demokratiska principer vad det gäller religionsfrihet och yttrandefrihet (Bergman 1996; Penton, 2002: 88). Denna kamp i rätten tillsammans med de förföljelser under tidigare årtionden förstärkte sympatin för organisationen från det omgivande amerikanska samhället.

Ökad kontroll

Det självstyre de lokala församlingarna hade haft i möjligheten att välja sina lokala ledare inskränktes 1944 då Knorr införde s.k. församlingsråd bestående av tre män. Dessa skulle tillsammans med kretstjänaren nominera möjliga församlingstjänare som sedan den styrande kretsen

skulle utse (Penton 2002). Detta visar på organisationens förändring från att ha varit ett samfund av kristna sökare där alla var lika inför Guden till ett samfund med prästerskap som hade en högre position – något som de tidigare kraftigt hade kritiserat andra kristna samfund för.

De nyinsatta kommittéerna/församlingsråden kom att fungera som de tidigare församlingsdomstolarna och agerade först och främst mot personer som öppet kritiserade sällskapetets undervisning och bibeltolkning. Från 1952 och till början av 1970-talet blev dock dessa kommittéers huvudsakliga uppgift att ”hålla organisationen ren”. Detta innebar att personer som utövade perversiteter, var otrogna, alkoholiserade eller omoraliska på annat vis blev uteslutna (Jehovah’s Witnesses 1951: 239-240, 1952: 111-114, 1954: 590-596). Så småningom kom fler handlingar att läggas till listan på beteenden som ledde till uteslutning. Att umgås med en utesluten blev grund för uteslutning 1955 (Jehovah’s Witnesses 1955: 607) och att ta emot blodtransfusion efter 1961 (Jehovah’s Witnesses 1961:250-255).

Ökad tillväxt

Knorrs stora uppgift som ledare blev att förbättra värvningen av medlemmar till organisationen. Konventen som tidigare hade funnits, men på en oregelbunden basis kom under Knorrs ledarskap att återkomma med jämna mellanrum. Konventen skapade möjligheter för tillväxt. När vittnena samlades i stora grupper kände de stöd för sin sak på grund av sin mängd. Samtidigt fick omgivningen möjlighet att se de föredömliga, vänliga, artiga vittnena och deras inbördes samhörighet, vilket naturligtvis väckte intresse för organisationen. Han införde även den teokratiska skolan hos de lokala församlingarna. År 1943 etablerades Gileadskolan i South Lansing, New York, som skulle träna missionärer som reste till andra länder (Jehovah’s Witnesses 1959: 201-5, 213, 214). Knorr var något mer medveten om organisationens offentliga framträdande än sina företrädare, vilket gjorde att den snart skapade sig en förändrad image hos allmänheten. Medlemstalen sköt i höjden. Från att 1942 haft 115 240 aktiva medlemmar var de 1975 – 2 179 256 stycken! Men tillväxten kan inte enbart förklaras med en förbättrad image. Även den förbättrade organisationen, politiska oron i världen och det utpekade undergångsåret 1975 gjorde sitt till.

1970-talets frigjordhet och radikala politiska strömningar påverkade stora delar av organisationen i en konservativ riktning. De nya rörelserna på 1970-talet skapade en oro inom församlingarna och bidrog till de normer som numera finns inom rörelsen vad gäller mäns hårlängd, kvinnors kjolslängd och även färg och mönster på skjortor som man bär i Rikets Sal under möten. Det var också under Knorrs presidentskap som vikten av att okritiskt underkasta sig till organisationen och dess riktlinjer blev centralt för att kunna finnas kvar som medlem. På 1940-talet fanns det inom rörelsen en begynnande antipati mot annan utbildning och kunskap än den som organisationen förmedlade, en antipati som kom att växa sig allt starkare med tiden. Under Knorrs tid vid makten kom organisationen också att alltmer sätta familjen i fokus som basen för det teokratiska samhället (Beckford 1975: 53).

Förändrat ledarskap

Under 1971 utökades antalet i den styrande kretsen till elva personer. Dessutom återinfördes systemet med äldstebröder och biträdande tjänare, "deacons" som hade funnits före 1932 (Jehovah's Witnesses 1971: 695-701). Under samma period införde man även ett rullande ordförandeskap för den styrande kretsen där var och en satt ett år i taget. Skälet var att presidenten inte skulle agera som en enväldeshärskare. Även äldstebröder inom församlingarna och tillsynsmän skulle tillsättas enligt ett roterande schema. Denna strukturella uppmjukning gav äldstebröderna en möjlighet att uttrycka kritik. Det framkom att många av dem menade att missionerandet hade fått spela för stor roll. Men schismer följde också där församlingarna grupperades i konservativa respektive liberala. Åren innan den förväntade Harmagedon blev äldstebröderna också uppmanade att istället för att "jaga" nya medlemmar fokusera på de medlemmar som redan fanns inom rörelsen. "Medlemsvården" blev under åren före 1975 mer central än värvningsfrågan. Förhållandena ändrade sig i slutet av 1970-talet då den misslyckande profetian var ett faktum. Missionerandet blev då återigen ett huvudsyfte (Penton 2002: 99-103).

Inför 1975-års Harmagedon var organisationen inte fullt så tydlig i utpekandet av året för undergång som den tidigare varit. Ändå blev slutdatumet något av en existerande verklighet hos de flesta vittnen

under denna tidsperiod. Kritiker tvingades till tystnad. Dessa kritiker var, skriver Penton, ofta bättre utbildade (2002: 103-108). När Harmagedon inte inträffade 1975 blev naturligtvis många medlemmar desillusionerade. Att den styrande kretsen undvek att erkänna att man hade haft fel gjorde inte saken bättre. Istället ansåg Frederick Franz, vid denna tidpunkt medlem i den styrande kretsen och senare president för organisationen, att orsaken till att Harmagedon inte inträffade var för att de, vittnena, hade förväntat sig att något skulle ske (Penton 2002: 100). Eftersom Jesus hade predikat att ingen skulle veta när han kom tillbaka kunde han ju inte komma tillbaka eftersom alla förväntade sig att han skulle komma!

Den felaktiga profetian tillsammans med ledningens agerande resulterade i att många vittnen hoppade av. Så småningom kom 1979 en offentlig ursäkt från huvudkontoret som förmedlades på de lokala kretsammansamlingarna (Jehovah's Witnesses 1980: 30-31). Samma år som denna ursäkt gavs fanns på många ställen runt om i världen oorganiserade grupper av vittnen som börjat ifrågasätta undervisningen. Många av dessa grupper lämnade också rörelsen och blev istället medlemmar i andra kristna bibelstudiegrupper eller evangelistiska rörelser.

Ifrågasättarna fanns inte bara ute i organisationen utan även inom den styrande kretsen och på huvudkontoret i Brooklyn. Dessa blev ganska snart utslutna när deras tvivel och kritik framkom (Penton 2002: 118, Franz 2002/1983). Uteslutningarna innebar många gånger att de inte längre hade kvar något arbete, vänner och kanske inte heller familj som ville ha kontakt med dem, trots ett idogt arbete i organisationen under decennier. Dessutom innebar det förmodligen även ekonomiska problem för de äldre personer som under hela sitt vuxna liv arbetat heltid för organisationen för liten lön och nu stod utan pension. Dessa utslutningar i sin tur fungerade avskräckande för de Jehovas vittnen som fortfarande fanns inom organisationen och gränserna mot omvärlden blev på detta sätt skarpare. Kritiskt för organisationen var att många av de medlemmar som utslöts i slutet av 1970-talet kritiserade organisationen offentligt i etermedier och bokform om organisationens andliga förtryck. Kritiken skadade rörelsens goda rykte, som innan dess hade blivit känd som försvarare av religions- och åsiktsfrihet (Penton 2002: 123).

Under sin tid som ledare införde Knorr som regel att artiklar publicerade i *Vakttornet* och brev skrivna på huvudkontoret skulle vara anonyma. Organisationens egen förklaring till anonymiteten i tidskrifterna och böckerna var att individualistisk och egoistisk tävlan på detta sätt skulle förhindras (Penton 2002: 78-9). Samtidigt gjorde denna anonymisering att det inte gick att ställa någon person till svars för något beslut, riktlinje eller handling. Istället var det organisationen som stod för detta vilket – i de fall där uteslutning på grund av intern kritik förekom eller av andra skäl – innebar att den uteslutna personen inte kunde ställa någon annan till svars än organisationen.

Uppstramning

Liberaliseringen som hade genomförts 1971 togs bitvis tillbaka 1978 när man på nytt började betona predikoarbetet. Tidkorten med timmar i tjänst skulle under den liberala perioden endast lämnas in en gång i månaden, inte som tidigare en gång i veckan. Veckoinlämning återinfördes nu och äldstebröderna skulle istället för att ”se efter sin flock” koncentrera sig på att värva nya medlemmar. Kontrollen stärktes över de lokala församlingarna och särskilt dem som under liberaliseringsvägen blivit för självständiga (Penton 2002: 101-102). Högre utbildning avrättades och oviljan mot universitetsutbildning blev alltmer uppenbar och tydlig. Denna nya attityd, som få gav uttryck för under 1940-talet, kom att få större spridning under Franz ledning. (Penton 2002: 103-108). Förhållningssättet gentemot akademisk utbildning och intellektuella ledde till att andelen högre utbildade inom rörelsen minskade markant. Detta i sin tur gjorde det förmodligen svårt för de kvarvarande att värva välutbildade medlemmar.

Jehovas vittnen idag

Den 7 juni 1977 dog Nathan Knorr i hjärncancer. Han efterträddes av den då till åren komne Fredrick William Franz. Franz hade hoppat av sina präststudier när han som 21-åring kom i kontakt med bibelstudenterna. Redan från 21-års ålder arbetade han heltid för organisationen och gjorde så resterande delen av sitt liv. Fredrick Franz dog 1999. Som

ny president utsågs Milton Henschel, som endast satt som president i fyra år. Sedan slutet av 1990-talet gjordes en organisationsförändring i ledningen för organisationen. Individer, som inte tillhör den ”styrande” kretsen kan nu arbeta med att leda den praktiska verksamheten. Den verkliga makten ligger dock kvar hos den styrande kretsen som när som helst kan avsätta styrelseledarmöter som inte ingår i den styrande kretsen. Jehovas vittnen har idag många inregistrerade sällskap som hantlar organisationens tillgångar, alla med olika presidenter. Den största och äldsta organisationen är ”Watchtower Bible and Tract Society of Pennsylvania” där ordföranden idag heter Doug Adams. Den nästa största organisationen heter ”Watch Tower Bible and Tract Society of New York” där M. H. Larson verkar som president. Förutom dessa finns en mängd olika sällskap som leds av sina egna presidenter.

Förändringen av organisation och ledarskap har förmodligen praktiska skäl i den ständigt växande organisationen. Samtidigt är förändringen troligtvis en nödvändig lösning eftersom medlemmarna i den styrande kretsen blivit allt äldre. Det finns även utrymme att fundera på om organisationsförändringen har grund i skattetekniska argument eftersom insynen i organisationen nu försvåras.

De teokratiska frågorna ligger formellt på de äldre medlemmarna i den styrande kretsen, med gott stöd av arbetsgrupper på huvudkontoret medan den praktiska verksamheten sköts av presidenterna, även de med stöd från arbetsgrupper.

Relationerna mellan Jehovas vittnen och omvärlden är idag varierande beroende på i vilket land rörelsen verkar. Organisationen är idag världsomspännande och finns i de flesta länder. I vissa länder är den förbjuden och vittnenas närvaro redovisas inte ens i organisationens egen statistik då de lokalt placerade vittnena därmed kan löpa risk för repressalier. I andra länder är rörelsen inte förbjuden men behandlas på ett diskriminerande sätt (t.ex. Ryssland, särskilt Moskvaregionen). I många länder är dock Jehovas vittnen institutionellt legitimerade genom de demokratiska rättigheterna och medlemmarna löper alltså inte risk för att fängslas eller avrättas. Däremot kan de vara mer eller mindre stigmatiserade vilket kan innebära skällsord när de går i tjänsten eller skvaller i området de bor i. I länder i krig blir Jehovas vittnen många gånger ansatta på grund av sin vägran att delta och att välja sida i konflikter. I Somalia har många vittnen dödats till följd av det utdragna

inbördeskriget. Jehovas vittnen som organisation är inte med i några ekumeniska rörelser, något som företrädarna finner stöd för i Bibeln. Detta gör att organisationen är avskild från andra kristna organisationer och samarbete med dessa.

Jehovas vittnen gör, som jag redan berört, stor skillnad mellan att vara inaktiv och att vara utesluten. Inaktiv kan man vara för att man inte orkar gå i tjänst. Utesluten blir man om man har begått en stor synd. En förändring från tidigare är att de uteslutna nu söks upp varje år av äldste från respektive församling. Tidigare var den uppsökande verksamheten mer sporadisk. Om syndaren ångrar sig har denne möjlighet att komma tillbaka i rörelsen och efter några månader har de möjlighet att återingå i församlingen. För att få komma tillbaka bör man visa ”uppriktig ånger” och ett beteende som visar att man vill tillbaka. Det innebär att den uteslutne lever som ett Jehovas vittne. Man går inte i tjänsten, men väl på mötena i Rikets sal. Man måste dock komma in i salen efter att de övriga gått in och gå innan de övriga går ut. Allt för att inte möta de andra vittnena som inte får hälsa eller prata med den uteslutne. Som utesluten får man alltså inte umgås med vittnen under tiden man är uteslutningen. Att umgås med icke-vittnen är tillåtet, men om den uteslutne är intresserad av att komma tillbaka till församlingen och organisationen ska personen så långt det är möjligt undvika för mycket umgänge med individer utanför organisationen.

Organisationen stramade så småningom upp reglerna för hur vanliga vittnen skulle bete sig mot uteslutna personer. Som tidigare nämnts blev det 1955 förbjudet att umgås med uteslutna (Jehovah's Witnesses 1955: 607). Förmodligen togs detta steg för att de kvarvarande vittnena inte skulle besmittas av tvivel och orsaka ytterligare avhopp med eventuell öppen kritik som följd. Mellan 1950 och 1974 uppmanades medlemmar att inte ens hälsa på en utesluten. År 1974 mjukades denna hållning upp något för att 1981 åter införas på upp. Medlemmarna uppmanades då att helt ignorera uteslutna medlemmar, till och med föräldrar och vuxna barn (Penton 2002: 125). Innan 1990-talet hade det även varit möjligt att hoppa av utan att bli utesluten och då ändå umgås med anhöriga och vänner. 1991 infördes en rutin i organisationen att söka upp inaktiva medlemmar och erbjuda dem en möjlighet att bli aktiva vittnen igen. Om de inte tog erbjudandet till sig blev de uteslutna och skulle då behandlas som andra uteslutna (Alter 1992).

Mycket av den verksamhet som Jehovas vittnen har är inriktad på familjelivet: hur man ska uppfostra barn och hur man lever i ett harmoniskt familjeliv. Betoning läggs på moraliska värderingar som i texterna är mer konservativa jämfört med det omgivande (västerländska) samhället. Mannen är familjens överhuvud och kvinnan har att följa honom och böja sig för hans vilja. På mannen åligger det att ta hand om sin familj, försörja den och vara ett föredöme.

Om man ser på dessa förändringar vad det gäller ingångar och utgångar i ett längre tidsperspektiv ger det intrycket av att organisationen använder undergångsdatum för att värva nya medlemmar medan den icke uppfyllda profetian leder till avhopp. Förändringen vad det gäller organisationens fokus på familjen och betoningen av moraliska frågor som utmejslades på 1970-talet är något som attraherar nya medlemmar.

Kontakter med avhoppare uppmuntras inte. Regler för hur medlemmar ska förhålla sig till avhoppare har skärpts i den meningen att de uppmanas att inte ha kontakt med dem. Samtidigt har organisationen från sin idealistiska demokratiska början utvecklats till en toppstyrd organisation med lite utrymme för diskussion och kritik. Kritiker och fritänkande medlemmar manipulerades ut under organisationens första 100 år medan de från slutet av 1970-talet och början av 1980-talet uteslöts ur rörelsen.

Sammanfattning

Syftet med kapitlet har varit att ge en förståelse av den kontext i vilken de Jehovas vittnen som jag har intervjuat lever och verkar. Svaret på frågan om varför organisationen ser ut som den gör och hur det kommer sig att det som började som många andra religiösa rörelser har vuxit sig så stor har jag sökt i organisationens historia.

Charles Raze Russel startade på 1870-talet bibelstudiegrupper. Dessa grupper blev fler och fler och 1884 grundades Zion's Watch Tower Tract Society som organisation. I organisationens begynnelse var strukturen lös och detsamma gällde doktrinen. Med tiden blev Russel tydligare med sina bibeltolkningar och organisationen avvek alltmer i jämförelse med den kristna foran av religiösa rörelser. Ledaren blev alltmer upplyft och fick så småningom rollen som en profet. Det blev allt svåra-

re i organisationen att ha avvikande åsikter och fritänkande personer, då dessa tystnades ned eller uteslöts. Målet under organisationens barndom var andlig och personlig utveckling. Russel förutsåg att jordens undergång skulle ske 1918 och när första världskriget började 1914 menade han att detta också var början av Harmagedon.

Organisationen hamnade i en existentiell kris när dess ledare plötsligt dog 1916 utan att ha utsett någon efterföljare. Dessutom tog första världskriget snöpligt slut 1918 utan någon Apokalyps. Som om dessa händelser inte var tillräckliga stod vittnena inte högt i kurs i det amerikanska samhället, eftersom de högljutt hade kritiserat kriget samtidigt som de vägrat att slåss för sitt fosterland.

Den som tog på sig uppdraget att fortsätta att leda organisationen tillsammans med några av Russels närmaste män var Joseph Rutherford. Gruppen fängslades under ett antal månader som förmodligen var räddningen för organisationen. Genom att fängslas fick ledarna martyrstatus och hade möjlighet att få tillräckligt mycket stöd och sympati för att fortsätta att leda och förändra organisationen. Rutherford införde elva förändringar inom organisationen 1) medlemmarna skall börja missionera, 2) de måste redovisa sina timmar som de missionerat, 3) Rutherford genomförde en avikonisering av Russel, 4) kritiker smädades eller frystes ut, 5) organisationen genomförde avgränsningar till omgivande kristna rörelser, 6) hot uttalades – de medlemmar som inte accepterade organisationens budskap, såsom det formulerades efter 1918 skulle komma att dö i Harmagedon, 7) ett nytt namn infördes – Jehovas vittnen, 8) organisationen centraliserades, 9) medlemmarna undervisades om hur de skulle missionera, 10) man förklarade att Jehovas hade tagit ledningen över organisationen och styrde den genom dess världsliga ledare, 11) en ny Apokalyps förutsågs 1925.

Förändringarna genomfördes under en period då organisationen erhöll sympati av det omgivande samhället till följd av de förföljelser som många av medlemmar hade utsatts för under andra världskriget, men även under 1930-40-talen i USA och i andra länder. Dessutom genomförde organisationen många framgångsrika rättsprocesser där de hävdade sin rätt att utöva sin religion. Rättsprocesserna gav organisationen ett rykte som förkämpar för yttrande- och religionsfrihet. Medlemstillväxten under omdaningarna var blygsam. Många gamla med-

lemmar lämnade organisationen under förändringarna. Från slutet av 1930-talet fick organisationen dock många nya medlemmar.

När Rutherford dog tog organisationens vicepresident, Nathan Knorr över ledarskapet. Han förfinade organisationens byråkrati och bättrade på organisationens image. En ny undergång förutsågs 1975. När Har-magedon inte inföll stramades organisationen upp ideellt och struktur-mässigt. Kritiker uteslöts och kontrollen blev mer centraliserad, en anti-intellektualism som hade tagit sin början redan under 1940-talet och som nu blev alltmer uttalad.

Idag uttalas inte längre några nya undergångsdatum, sannolikt på grund av att tidigare felräkningar orsakat så stor förlust av medlemmar. Fortfarande använder organisationen medlemmars förföljelser för att framhäva organisationen och dess stoiska medlemmar.

3. Tidigare forskning

Detta kapitel består av två delar där första delen belyser tidigare forskning kring processerna och mekanismerna i samband med ingången till huvudsakligen religiösa rörelser. Andra delen kommer att ta upp forskning som fokuserar på mekanismer och processer vid utgången ur nya religiösa rörelser.

På grund av forskningens stora omfattning fokuserar jag på förklaringar på individ- och gruppnivå. Jag utelämnar religiös och medicinsk/psykiatrisk forskning på konversion, men kommer emellanåt att beröra vissa delar av förklaringsambitionerna på det samhällsliga planet. Syftet är att ge en relativt översiktlig beskrivning av de mest relevanta teorierna om anslutning till och avhopp från nya religiösa rörelser.

Ingångar

Den tidigare forskningen, som hanterar ämnet omvändelse, kan delas in på olika sätt. Max Heirich (1977) hänför den till tre undergrupper där den första förklarar konversion som en lösning på en stressfylld livssituation. I denna återfinns många psykologiska teorier men även en del sociologiska som Karl Marx övertygelse att religionen är ett opium för massorna, Richard H. Niebuhrs (1957) analys om ursprunget till religiösa rörelser hos de socialt utsatta och Bryan Wilsons (1973) diskussion om de sociala förhållandena som grogrund för religiösa rörelser.

Den andra gruppen lägger mer betoningen på den tidigare betingningen, socialiserande faktorer såsom föräldrars orientering, formandet av könsroller (eftersom kvinnor oftare än män är utövare av religiösa aktiviteter) och skolans inverkan.

Den tredje gruppen teoretiker menar att fokus ska läggas på de interaktioner som möjliggör alternativa tolkningar av egna erfarenheter. Ofta innebär det analyser av interpersonella influenser som får individen att se och tolka erfarenheter utifrån andras perspektiv.

David A. Snow och Richard Machalek (1984) delar in den tidigare forskningen i sex grupper: 1) psykofysiologiska reaktioner på tvång och framkallad stress; 2) predisponerade personlighetsmönster och kognitiv orientering; 3) situationella faktorer som framkallar stress; 4) predisponerade sociala mönster; 5) flera verkande sociala influenser; 6) förklaringar kring orsaksprocesser som involverar ett sammanflöde av flera faktorer.

Jag har valt att redogöra för den tidigare konversionsforskningen utifrån ett någorlunda kronologiskt perspektiv där den sociologiska forskningen kring ”sekt” får bilda historisk gräns bakåt i tiden. Jag börjar med att redogöra för forskningen som behandlat psykofysiologiska reaktioner på tvång och stress – hjärntvätt och sinneskontroll. Redogörelsen därefter handlar om tiden efter Lofland & Starks konverteringsmodell som presenterades 1965. Skälet är att forskningen kring nya religiösa rörelser efter 1965 till stora delar handlade om att bekräfta eller förkasta Lofland & Starks modell. I sin modell fångade de upp många av de tankar som fanns inom den så kallade ”sekt”forskningen under denna period. Därefter behandlar jag forskningen som utforskat predisponerade mönster hos konvertiter samt modeller för konversion som utvecklats under åren fram till vår nutid.

Psykofysiologiska reaktioner till tvång och stress – hjärntvätt och sinneskontroll

Det är fortfarande en vanligt förekommande uppfattning att religiösa ”sekt” värvar sina nya medlemmar genom att hjärntvätta dem eller åtminstone kontrollera deras sinnen genom så kallad mind-controll (sinneskontroll). Enligt den sociologiska forskningen kan man ganska klart konstatera att det inte finns några belegg för att hjärntvätt av medlemmar i nya religiösa rörelser förekommer. När så kallade sinnesreformerade individer (”mind-reformed”, som suttit fängslade i Korea och Kina under 1950-talet, blev frisläppta uppvisade de beteenden och åsikter som starkt sympatiserade med de härskande ideologierna i dessa länder, varför sociologer och psykologer började intressera sig för de bakomliggande orsakerna. Robert Lifton (1961), Edward Shein (1959) och J. Moloney (1955) kom fram till att de människor som utsatts för

sinnesreformerande program hade frihetsberövats och utsatts för fysisk tortyr. De kunde också konstatera att de ideologiska förändringar dessa fångar visade efter frisläppandet inte var beständiga över tid. Trots att en del forskare hävdade tesen om hjärntvätt och tankereformering (Singer, 1979, Enroth, 1972, Conway & Siegelman, 1978) är majoriteten forskare överens om att fenomenet är begränsat i sitt generalitet utanför den kinesiska och koreanska kommunistiska kontexten. Senare forskningsresultat visar att de flesta konversioner sker på frivillig grund och utan något fängsligt förvar eller påtryckningar liknande det som beskrivs i Lifton, Sheins eller Moloneys studier (Barker 1983, 1984; Robbins och Anthony 1980).

Lofland & Starks konversionsmodell

Lofland & Starks modell publicerades 1965 och fick ett stort genomslag inom konversionsforskningen. Genom omfattande studier av Enighetskyrkan, i studien kallad "Divine Precepts", härafter D.P. (Det vanligare namnet på rörelsen är Enighetskyrkan, "Unification Church" eller "Moon-sekten".), konstaterades att konvertiterna genomgick sju steg för omvändelse. De första tre av dessa betecknades som predisponerande medan de följande fyra ansågs vara situationella. Dessa sju villkor innebar att personen:

1. Hade en upplevelse av varaktig, intensivt upplevd spänning.
2. Hade en idé om att problemen skulle kunna lösas genom religionen
3. ...som ledde till att han/hon definierar sig som religiös sökare
4. ...kom i kontakt med D.P. vid en vändpunkt i livet,
5. Ett affektivt band skapades (eller existerade dessförinnan) med en eller flera konvertiter,
6. Ej hade några bindningarna utanför kulturen/"sekten" eller att dessa var frånvarande eller neutraliserade.
7. Måste utsättas för intensivt umgänge för att bli en förkunnare av den egna läran.

Forskning utifrån Lofland & Starks modell

Lofland & Stark hävdade aldrig att deras modell var universell och gällde alla "sekt" (Lofland & Stark 1965; Lofland 1977). Ändå har forskare ägnat sig åt att försöka bestämma om Lofland & Starks modell stämde i förhållande till den religiösa rörelse som just de undersökt (Austin 1977; Balch & Taylor 1977; Heirich 1977; Seggar & Kunz 1972; Snow & Phillips 1980). På grund av detta har modellen fått utstå kritik som många gånger varit oberättigad. Icke desto mindre är kritiken intressant eftersom den lyfter fram annan relevant kunskap. Lofland (1977: 817) skriver själv 12 år efter publiceringen att deras modell beskriver "sekt"medlemmen som en passiv varelse, vilket han dock senare reviderar då han bedömer personer som är intresserade av "sekt" som mer aktiva och interagerande.

Det i Lofland-Starks modell beskrivna villkoret "upplevelsen av varaktig, intensivt upplevd spänning" (villkor 1) utgörs av en grupp av orsaker som ibland ges förklaringsvärde i förståelsen av konvertering. Problem i äktenskapet, dödsfall i familjen, arbetslöshet, högskolestress, drogmissbruk, olyckor och andra former av stress brukar anges som orsaker. De vetenskapliga beläggen är emellertid inte övertygande. Konvertiterna hade till exempel en tendens att överdriva de tidigare problemen i sina liv (Snow & Phillips 1980: 435, Heirich 1977: 658). Dessutom saknas många gånger jämförbara data för icke-konvertiter. Många studier har kunnat visa, att individer som konverterat i stor utsträckning har använt droger före konverteringen (Judah 1974; Nicholi 1974; Lynch 1977 och Nordquist 1978; Austin 1977), men utan kontrollgrupper säger dessa data inte särskilt mycket.

Max Heirich publicerade 1977 en artikel där han presenterade resultat från en studie där han med hjälp av både en undersökning och en kontrollgrupp undersökte konvertiternas självupplevda stress, stresskapande situationer som personen varit med om och även möjlig stress utifrån ordningen i syskonskaran. Vidare undersöktes socialisationen utifrån fyra aspekter: könsroll, typ av skola som personen genomgått, roll i syskonskaran – eftersom det fanns en teori att äldste barnet övertar föräldrarnas värderingar, samt hur ofta personen tidigare gått i kyrkan. Den fjärde och slutliga faktorn som undersöktes var den omedelbara sociala influensen. De kartlade hur personen ifråga hade

blivit introducerad till rörelsen, om personen hade någon tidigare vänskap med personer i den undersökta rörelsen och även hur omgivningen reagerade på deras konversion. Heirich fann inte några belägg för att stress eller spänning föregått konvertering. Även Snow & Phillips (1980) menar att "sekt"medlemmar visserligen ofta gör en skattning av hög stress som äktenskapsproblem, problem med barnens uppfostran, arbetsrelaterade problem, sociala och psykiska problem. Men enligt statistiska undersökningar om förekomsten av stress hos den amerikanska allmänheten avviker inte "sekt"medlemmarnas stressnivå specifikt (s. 434-435). Alla människor utsätts för stress. Det intressanta är varför vissa individer, men inte andra, väljer att lösa problemet genom att gå med i en "sekt". Oaktat detta måste man beakta att stressen/ångesten har betydelse på det subjektiva planet och följaktligen kan den vara en faktor av betydelse när man försöker beskriva orsaker till konversion.

"En idé om att problemen skulle kunna lösas genom religionen" (villkor 2), diskuteras av Richardson & Stewart (1977) som i sina observationer av medlemmar av Enighetskyrkan/"Moonsekten" och Jesusrörelsen noterade att flera av dem kom från hem med en kristen fundamentalism. Forskarna drog av detta slutsatsen att tidigare socialisation ökar möjligheten till ett religiöst problemlösande perspektiv. Snow & Phillips (1980) å sin sida fann i sin studie av Nichiren Shoshu-buddister i USA inget stöd för att de skulle varit uppfostrade i en fundamentalistisk omgivning. Resultatet gjorde att de drog slutsatsen att det problemlösande perspektivet inte kunde vara ett nödvändigt villkor för konvertering. Förmodligen finns det skäl att tro att det är en predisponerande faktor att ha vuxit upp i en kristen fundamentalistisk omgivning om man sedan konverterar till en religiös rörelse med liknande karaktäristik. Detta bekräftas av Austins (1977) undersökning av anhängare till en kristen avvikande "sekt". Seggar och Kunz (1972) å andra sidan visade i sin undersökning av mormoner att det inte behöver vara så.

"Att definiera sig själv som en religiös sökare" (villkor 3) har i en senare artikel omprövats av Lofland (1977), eftersom det är möjligt att detta villkor inte är så betydelsefullt som tidigare hävdats. Snow & Phillips, som använt sig av Lofland och Starks modell när de utvärderat sina resultat från en deltagande observationsstudie av Nichiren Shoshu

buddister, fann dock att det fanns belägg för att det skulle vara välgrundat (Snow & Phillips 1980: 438). Detta villkor kanske är mer betydelsefullt när konversionen sker till en religiös organisation som skiljer sig markant från den dominerande religionen, då det förmodligen krävs ett mer medvetet sökande till en religiös organisation som befinner sig långt från den egna kulturen.

”Kontakten med ’sekten’ kommer vid en vändpunkt i livet” (villkor 4). Snow & Phillips (1980: 440) hävdar att det är troligare att tala om vändpunkten som ett resultat av konversionsprocessen snarare än som ett villkor. Även om vissa studier har visat att några av de undersökta individerna hävdade att konversionen skett vid en vändpunkt i livet, är det inte orimligt att tolka dessa berättelser som efterkonstruktioner av konversionsprocessen (Austin 1977; Seggar & Kunz 1972).

Austin (1977: 286) menar att existensen av ”bindningar utanför kulturen/’sekten” (villkor 6) inte förhindrar omvändelse. Tvärtom, hävdar Austin, kunde vissa externa relationer stärkas genom ett ”sekt”medlemskap. Något egentligt belägg för detta villkor utanför Enighetskyrkans kontext finns alltså inte. Men det intressanta, enligt min uppfattning, skulle vara att ta reda på huruvida negativa attityder från vänner/släkt skulle häva en konversion. Men tyvärr är det något som kanske är omöjligt att undersöka eftersom berättelser i efterhand från informanter kan antas vara påverkade av konstruktioner och oklara minnesbilder.

De ”affektiva banden” (villkor 5) och ”det intensiva umgänget” (villkor 7) är två faktorer som senare många gånger har bekräftats av den efterföljande forskningen (Heirich 1977; Lofland 1977; Barker 1980; Stark & Bainbridge 1980; Snow & Phillips 1980; Lofland & Skonovd 1981 och Greil & Rudy 1983). En positiv, personlig bindning till en eller flera gruppmedlemmar fungerar som en trygghets- och informationsmöjlighet och ökar möjligheten att genomgå en omvändelse. Den ökar också trycket på personen att anpassa sig till och acceptera de normer och regler som finns inom organisationen.

De sociala nätverken är betydelsefulla när man skall värva nya medlemmar (Lofland & Stark 1965; Gerlach & Hine 1970; Heirech 1977; Galanter 1980; Snow & Phillips 1980; Snow et. al. 1980; Stark & Bainbridge 1980; Rochford 1982). Snow & Machalek (1984: 182) ger exempel på icke-kollektiva grupper som Pingströrelsen, Evangelikaner

och Nichiren Shoshu-buddister där 59-82 procent av medlemmarna värvats genom sociala nätverk. Det finns också indikationer på att en stor del av medlemmarna i kollektiva grupper som Enighetskyrkan och Hare Krishna rekryteras på ett liknande sätt. Snow & Machalek (1984: 183) konstaterar att utifrån dessa rön är det inte så troligt att någon skulle gå med i en "sekt" som inte hade dessa känslomässiga band, såvida inte personen ifråga var en sökare. Men jag menar, till skillnad från Snow & Machalek, att det även finns en möjlighet för rekryterarna att faktiskt bygga upp dessa känslomässiga band för att senare stödja sig på de känslomässiga banden. Mormonernas värvningsmetoder grundar sig ofta på det senare exemplet (Mauss 1984).

En undersökning visar också att rekrytering kan ske utan socialt stöd. Robert W. Balch och David Taylor (1977) gjorde en studie av en UFO-kult där de möjliga medlemmarna fick mycket lite socialt stöd eller ens kontakt med medlemmarna innan de gick med i organisationen. Balch och Taylor förklarade att detta var möjligt eftersom sökaren levde i en social miljö där rörelsens ramverk verkade logiskt. Om sökarna definierade ett deltagande i denna kult/"sekt" som en logisk följd av sitt spirituella sökande, är det inte svårt att förstå varför det var möjligt att bli en medlem utan sociala kontakter. Även om resultaten inte går att generalisera visar de att olika "sekt" svarar på olika behov hos individen.

Richardson & Stewart (1977) använder sig av Lofland & Starks konversionssmodell i en studie av en Jesusrörelse och finner en typisk konversionskarriär hos deltagarna. Tre större kategoriseringsgrupper beskrivs vad gäller predisposition hos konvertiterna: 1) tidigare socialisation; 2) aktuella erfarenheter och omständigheter, och 3) den struktur som finns tillgänglig för problemdefinition och lösning. Dessa predispositionella faktorer skulle sedan samverka med situationella faktorer som affektiva bindningar. Ytterligare predispositionella faktorer kommer att diskuteras i detta kapitel och senare i avhandlingen.

Slutsatser av den Lofland & Stark inspirerade forskningen

Av min genomgång av forskningen som inspirerats av Lofland-Stark-modellen framkommer att mycket av forskningen har fokuserat på att bekräfta eller förkasta den dominerande Lofland-Stark-modellen. Forskningen har dock inte alltid utvärderat alla de steg som den ursprungliga modellen satte upp som förutsättningar för en konversion. Det finns ändå möjlighet att dra vissa slutsatser enligt nedanstående sammanfattning av Lofland-Stark-forskningen.

Tabell 3:1. En modell som visar forskningsresultat utifrån Lofland & Starks modell.

Villkor 1	Belägg finns inte.
Villkor 2	Belägg för Enighetskyrkan och möjligtvis även andra nya religiösa rörelser finns.
Villkor 3	Är bekräftat i en studie
Villkor 4	Belägg finns inte.
Villkor 5	Belägg finns för att detta är en generell förutsättning
Villkor 6	Generellt belägg finns inte, däremot att detta specifikt skulle gälla för Enighetskyrkan.
Villkor 7	Belägg finns med förbehållet att det kan vara ett uttryck för en del i konversionsprocessen.

Det första villkoret ”upplevelsen av varaktig, intensivt upplevd spänning”, har utvärderats av en rad forskare. Det samlade intrycket är att det egentligen inte finns något belägg för att det skulle vara en förutsättning för konversion att ha utsatts för varaktig, intensiv spänning. Även om vissa belägg för detta villkor har framkommit, går det att tolka dem som efterkonstruktioner. Samtidigt har det hävdats att den stressnivå medlemmarna utsatts för inte har varit större än vad människor i allmänhet utstår.

Det andra villkoret ”en idé om att problemen skulle kunna lösas genom religionen”, har även det utforskats. Resultaten är ganska motsägelsefulla och det finns belägg för att en starkt kristen uppfostran skulle vara en förutsättning för konversion, samtidigt som det ibland inte är

det. Jag drar slutsatsen att detta utgör ett specifikt villkor för konversion till Enighetskyrkan, men att villkoret möjligtvis även gäller för vissa andra religiösa rörelser.

Det tredje villkoret ”att definiera sig själv som en religiös sökare” omprövades av Lofland 1977 då han hävdade att man tidigare hade övervärderat betydelsen av denna faktor.

Det fjärde villkoret ”kontakten med ’sekten’, som kommer vid en vändpunkt i livet”, har undersökts i en handfull studier. Resultaten säger att det möjligen skulle kunna vara ett resultat av konstruktioner, varför det inte finns några egentliga belegg för detta villkor.

Det femte villkoret ”om de affektiva bandens och de sociala nätverkens betydelse”, har båda blivit bekräftade av efterföljande forskning. Andra resultat pekar mot att det går att konvertera till en ny religiös rörelse där sociala band inte finns, men det är förmodligen ovanligt. Därför går det att hävda, att det förmodligen är en generell förutsättning att affektiva band och sociala nätverk med ”sekten”/kulten är en viktig förutsättning för att konvertera.

Villkor sex ”om frånvarande alternativt neutraliserade bindningar utanför kulten/’sekten’”, har inte fått någon bekräftelse i forskningsresultaten. Tvärtom menar Austin (1977) att bindningarna utanför kulten/’sekten” istället för att fungera som hinder till konversion kunde stärkas. Av detta kan man sluta sig till att det inte finns några belegg för Lofland-Starks sjätte villkor, åtminstone inte i den existerande forskningen. Men det utesluter inte att villkoret stämmer för konvertering till Enighetskyrkan.

Det sjunde villkoret ”om det intensiva umgänget”, har bekräftats av ett antal forskare som undersökt en mängd olika religiösa organisationer. Därför finns det skäl att sluta sig till att ett intensivt umgänge med en ny religiös rörelse och dess medlemmar är en drivkraft i konverteringsprocessen. Kausala konverteringsmodeller som Lofland & Starks har kritiserats för att simplificera en process som är långt mer komplicerad än vad modellerna ger sken av (Austin 1977; Lofland 1977; Richardson & Stewart 1977; Seggar & Kunz 1972; Snow & Machalek 1984).

Social och psykologisk predisposition

En annan teori som man har försökt att belägga är om en predisponerad personlighet utgör en viktig faktor bakom konversion. Resultaten pekar i riktning mot att det finns belägg för en predisposition som skulle kunna benämnas "sökarekaraktär" för många som konverterar (Straus 1976, 1979; Balch & Taylor 1977; Lofland 1977; Bankston et. al. 1981; Lofland & Skonovd 1981; Batson & Ventis 1982; Shinn 1983). Vad som exakt innefattas i denna sökarekaraktär är inte entydigt, utan det handlar om en människa som söker mening samt personlig och spirituellt utveckling. Utforskandet av den psykologiska predispositionen är ett återkommande ämne i konversionsforskningen. Längre fram presenteras Kahn & Greens (2004) teorier om predisposition.

Även sociala egenskaper har enligt tidigare forskning betydelse för att bestämma beteendet hos den potentielle konvertiten. Många studier tecknar den religiösa sökaren som ung, vanligtvis i 20-årsåldern, sällan över 35 år, medelklass (eller från liknande samhällsklass som den existerande gruppen personen är intresserad av), kristen-judisk bakgrund med föräldrar som är religiösa eller mycket religiösa, med pågående utbildning på college eller universitetsnivå och oftast kommande från stabila familjeförhållanden (Lofland & Stark 1965; Judah 1974; Nordquist 1978; Ungerleider & Welisch 1979; Barker 1980, 1983; Shinn 1983). Att vara ung, ensamstående, fri från band till arbetslivet och studerande ger individen möjlighet att använda sin frihet att undersöka religiösa rörelser. Beckford (1975) menar att de allra flesta Jehovas vittnen och möjliga Jehovas vittnen har haft en konventionell kristen uppväxt, många gånger ett regelbundet söndagsskolegående eller kyrkobesökande på söndagar. De har också ofta ett arbete som inte kräver mycket personlig interaktion med medarbetare eller allmänhet. Det råder ofta en brist på hållbara band med sociala grupper utanför familjen och arbetsplatsen, vilket indikerar att den möjliga konvertiten har litet socialt stöd som kan ge motstånd till de argument som missionärerna ställer dem inför.

Wilson (1970: 238) hävdar att medlemmarna i Jehovas vittnen kommer från städernas lägre klasser och den lägre medelklassen. Robbins & Anthony (1979) menar att det finns en uppdelning mellan monistiska och dualistiska ideologier där monistiska ideologier förespråkar mora-

lisk relativism, avantgarde, relativistiska-subjektivistiska element i den moderna kulturen. De tenderar att undvika fixerade moralkoder och biktriter. Konvertiter till de monistiska grupperna kommer oftare från eliten, är kulturellt sofistikerade och har en bakgrund i städer. De dualistiska tenderar att förstärka en etisk dualism med en absolut dikotomi mellan gott och ont, en uppfattning av Satans inflytande i de samtida kulturfenomenen och en apokalyptisk vision om en snar destruktion och hämnd. De dualistiska ideologierna lutar mot social och politisk konservatism medan de monistiska är liberala och reformistiska.

I relation till dessa begrepp bör Jehovas vittnen kategoriseras som en dualistisk ideologi. Begreppen dualistisk och monistisk handlar i detta sammanhang om hur rörelserna ser på gott och ont. Begreppsparet används i andra sammanhang för att beteckna synen på Guds bilden där monistiska religioner är de som hävdar att det endast finns en Gud medan dualistiska menar att det finns flera Gudar. I relation till detta är Jehovas vittnen en monistisk religion.

Två slags sinnestillstånd bör finnas med i beräkningen när man ska peka ut mottagligheten för Jehovas vittnens missionerande menar Beckford (1975: 184-185). Dessa sinnestillstånd är en allmän oro och en monistisk syn på sanning, dvs. att det bara finns en sanning. Denna allmänna oro uppkommer vanligtvis ur uppfattningen att det finns en diskrepans mellan de personliga värderingarna och de som i allmänhet florerar bland engelsmännen (studien utfördes i England). Oron är sällan så stark att den utmynnar i avvikande beteende utan leder snarare till en öppenhet och mottaglighet för en ideologi som skulle kunna erbjuda förklaring till oron. Den monistiska synen innebär att individerna har en idé om att en absolut, ensam sanning finns och att den är möjlig att uppnå för människor. Dessutom finns en syn på att tillståndet i världen en gång hade varit perfekt och teoretiskt skulle kunna återupprättas i denna perfektion (Beckford 1975: 184 - 85).

Ines W Jindra (2006) har i en studie genom en narrativ analys av intervjuer undersökt nio Jehovas vittnens motiv till konversion. De undersökta – fyra kvinnor och fem män, sju europeiska amerikaner, en afrikansk-amerikan och en härstammande från Puerto Rico – var alla bosatta i nordvästra delen av USA. Konversionerna hade skett när de intervjuade var mellan 11 och 45 år. Jindra konstaterar att det för konvertiterna till Jehovas vittnen i hennes material finns två konvertityper.

Den första beskriver konvertiterna som kommande från religiöst rigida och socialt stängda bakgrunder (ofta katolska). De har vuxit upp med en religion som inte har haft stor mening för dem. Skälen till att de valde Jehovas vittnen motiveras många gånger med att de anser sig ha fått möjlighet att förstå Guds ord. Den andra konvertittypen beskriver personer som vuxit upp i dysfunktionella familjesituationer som lämnat dem med en känsla av ensamhet och depression. Bland vissa av dessa har det funnits ett drog- och alkoholmissbruk. Deras konversion till Jehovas vittnen kan ses som ett försök att försöka skapa ordning och känna trygghet i sina liv.

Jindras resultat har i viss mån stöd i Beckfords (1975), en skillnad är att han uppmärksammar konvertiternas brist på relationer som ett skäl till mottaglighet för organisationens budskap. En annan skillnad är att konvertiterna i Jindras studie inte såg stor mening i sin tidigare religiösa socialisation vilket Beckfords konvertiter gjorde. Jindra uppmärksammar samtidigt likheten i konvertiternas tidigare rigida religion och den nya.

Organisationens struktur

Organisationens struktur är viktig för att förstå från vilka grupper i samhället som rekrytering kan ske. Snow et al. (1980) skriver:

Movements requiring exclusive participation by their members in movement's activities will attract members primarily from public places rather than from among extramovement interpersonal association and networks. Movements which do not require exclusive participation by their members in movement activities will attract members primarily from among extramovement interpersonal association and networks, rather than from public places. (1980: 796)

Nya religiösa rörelser som kräver ett kollektivt leverne skulle således vara mer beroende av en bred rekryteringsbas på offentliga platser. Det skiljer sig från de grupper som inte lever ihop, där rekryteringen i större utsträckning, om inte helt uteslutande, grundar sig i de sociala nätverken. Rochford (1982: 400) som gjort långa deltagande observationer av

Hare Krishna-rörelsen menar, att under vissa omständigheter kan rörelsen anpassa ideologin och de organisationella arrangemangen för att förstärka rekryteringsmöjligheterna.

Jehovas vittnen är på många vis en religiös organisation som faller mellan kategoriseringskriterierna. Organisationen är inte per definition exklusiv, men samtidigt är medlemmarna ofta så uppbundna i dagliga aktiviteter inom organisationen att kontakter utanför denna är svår att upprätta och bibehålla. Dessutom uppmuntras inte heller kontakter med andra än medlemmar inom organisationen, såvida syftet inte är att försöka värva nya medlemmar. Om man sätter detta i relation till Robbins & Anthonys (1979) ovanstående kategorisering i monistiska och dualistiska ideologier där Jehovas vittnen är dualistisk kan det ses om en möjlig förklaring till Jehovas vittnens minskade rekrytering i länder där de har funnits en tid och nyhetsvärdet har svalnat. Proselyterna i nätverken är då uppbundna i rörelsens aktiviteter och värvandet av nya medlemmar går trögt. Dörr-till-dörr rekryteringen är inte särskilt effektiv. Enligt Robbins & Anthony (1979) är den dualistiska gruppen, som Jehovas vittnen tillhör mer misstänksam mot den sortens rekrytering.

Omvändelsemodeller från 1980-talet och framåt

Jag har valt att här redovisa några av de modeller och teorier som har utvecklats sedan 1980-talet. Redovisningen av modellerna är av utrymmesskäl kortfattade och förenklade.

Barker (1980: 368) menar att fyra faktorer är betydelsefulla för att gå med i en "sekt":

- 1) personens predisposition,
- 2) dennes uppfattning om sitt liv i samhället,
- 3) de alternativ som presenteras av rörelsen,
- 4) den sociala kontext inom vilken beslutet att gå med eller inte görs.

Lofland & Skonovd (1981) diskuterar olika typer av konversion och menar att motivet har en avgörande betydelse för hur konversionen och medlemskapet framställs. Genom att kartlägga de olika motiv för konversion som finns möjliggör det att kunna urskilja flera olika konver-

sionsskarriärer. De motiv som styr konversionen är enligt författarna följande faktorer:

1) "Intellektuellt", – Detta motiv är relativt ovanligt men författarna tror att det på grund av det högmoderna informationssamhället kommer att bli mer vanligt. Det bygger på att individen själv genom egna studier får en förståelse som gör att denna konverterar.

2) "Mystiskt", – Det historiskt mest kända motivet är det mystiska. Det konvertiterna har gemensamt är erfarenheter som de inte kan uttrycka i logiska termer.

3) "Experimentellt", – Forskningen bakom detta motiv har fokuserat på New Age- och metafysiska grupper. Konverteringen börjar med att personen provar på rollen innan själva konverteringen sker. Lofland & Skonovd (1981: 378-379) menar att grupper som använder sig av denna form är exempelvis Jehovas vittnen och Scientologerna men även den tidigare nämnda UFO-"sekten" (Balch & Taylor 1977).

Beckford (1975) hävdar att proselyter provar på rollen innan själva konverteringen. Utifrån mina egna resultat menar jag, att det inte går att säga att vittnena provar rollen innan de slutligen konverterar. Eftersom ingångsprocessen tar lång tid, månader av bibelstudier innan personen tillåts gå med ett erfaret vittne för att missionera är prova-på-teorin tveksam. I det läget har personen redan införlivat de värderingar som Jehovas vittnen står för. Att personen inte låter sig döpas förrän denne varit en aktiv medlem under flera månader beror på att dopen sker vid de årliga sammankomsterna. Mer om detta senare.

4) "Affektivt", – Detta motiv påvisades redan 1965 av Lofland & Stark, men bekräftades under de efterföljande åren (Gerlash & Hine 1970; Richardson & Stewart 1977; Heirich 1977; Snow & Philips 1980). De personliga bindningarna eller sympatin för de troende är mycket central för konverteringsprocessen.

5) "'Revivalist'/väckelse", – Denna form av konvertering ter sig inte längre lika framgångsrik som på 1700- och 1800-talen. Men, trots en tillbakagång i de industrialiserade länderna existerar fortfarande den formen av konvertering som sker i kontexten av en känslomässig upphetsad folkmassa;

6) "'Coercive'/tvingande". – Detta motiv beskriver Lofland & Skonovd (1981) som extremt ovanligt och sker endast under speciella omständigheter. Vad som här avses är det som omväxlande har kallats för

hjärntvätt, programmering, sinneskontroll, tvingande övertalning och tankereformering. Att detta motiv för konversion inte är så vanligt, förklarar författarna med att resultaten inte är permanenta och att metoden är mycket kostsam i form av personal, utrymme och tid.

Dessa olika motiv varierar i relation till varandra utifrån fem aspekter; a) nivå av socialt tryck; b) tidsmässig varaktighet; c) nivå av affektiv upprymdhet; d) affektivt innehåll och e) tro/deltagande. Lofland & Skonovd hävdar alltså att det finns olika typer av konversion, eftersom de faktorer som konvertiter poängterar i intervjuer varierar iögonfallande och att dessa differenser inte helt kan förklaras med skillnader i undersökningsmetod, fördomar hos forskare eller en selektiv perception i konstruerandet av konverteringen. Jag tror det ligger mycket i Lofland & Skonovds (1981) forskning samtidigt som jag menar att man måste se modellen som idealtypisk. Många gånger finns säkerligen samverkande faktorer där konvertiten i realiteten sorteras i flera kategoriseringar.

Rambos konversionsmodell

Lewis R. Rambo beskriver i sin bok *Understanding Religious Conversion* (1993) ytterligare en modell för konversion baserad på stora delar av konversionsforskningen inom humaniora, religionsvetenskap, social- och beteendevetenskap. Hans modell består av sju steg; 1) konverteringen sker inom en ekologisk kontext; 2) den potentielle konvertiten erfar en kris; 3) den potentielle konvertiten börjar ett sökande; 4) den potentielle konvertiten möter en representant för trossamfundet; 5) representanten och den potentielle konvertiten interagerar; 6) den potentielle konvertiten utvecklar ett åtagande och blir därmed en konvertit, och 7) konversionen skapar konsekvenser. Rambo menar att stegen i modellen är individuella varför en konversion kan inkludera några men inte alla beskrivna faser. Varaktighet, intensitet och uttryck i de beskrivna faserna varierar utifrån personligt mönster och kulturella, sociala och religiösa dimensioner, men även beroende på vilken slags religiös grupp som avses.

Modellen har kritiserats av Machalek (1994) för att vara alltför deskriptiv och sakna förklaringsvärde. Trots Machaleks kritik har modellen används praktiskt. I en artikel av Peter J. Kahn & A. L. Greene

(2004: 233-258) presenteras resultaten från en kvantitativ studie med utgångspunkt i Rambos modell. För studien utformades en särskild enkät med 101 frågor som syftade till att undersöka erfarenheterna i de religiösa konversionerna. Enkäten skickades ut till 110 deltagare från 25 år och uppåt. Deltagandet var frivilligt och utgick från individens upplevelse av konversionen. Personer som hade upplevt att de konverterat fick ringa till forskarna och inkluderades på det sättet i studien.

Resultaten styrkte vissa av Rambos dimensioner; kris (2), sökande (3), möte (4), åtagande (6) och konsekvenser (7). För dessa var korrelationen stark medan den för dimensionen interaktion var något svagare. Dimensionen kontext kunde inte styrkas. Kahn och Greene konstaterar att analysen av data från studien resulterade i faktorer som I) "Redemptive Love" (försonande kärlek); II) "Zealous Dedication" (nitisk dedikation); III) "Dysphoric Need" (behov skapat av olust-ångest); IV) "Openness to Uncertainty" (öppenhet för osäkerhet); V) "Extrinsic Crisis" (kris skapad av yttre omständigheter) samt VI) "Experiential Learning" (experimentell inlärning).

Dessa faktorer sattes sedan i relation till Rambos fasindelning. Faktorn "Redemptive Love", ligger i linje med Rambos konsekvensfas (7). Författarna menar att denna dimension är mångfasetterad, eftersom den skildrar en del i attraktionen för den potentielle konvertiten samtidigt som det är en dimension i det religiösa livet. Faktorn "Zealous Dedication" befanns relaterad till Rambos åtagandefas (6). Kahn och Greene fann att konvertiter till konservativa/evangeliska protestantiska grupper i högre grad uppgav nitisk dedikation jämfört med konvertiter till katolicism, liberala protestantiska och icke-kristna traditioner. Den tredje och femte faktorn ("Dysphoric Need" och "Extrinsic Need") relaterar till Rambos krisfas (2).

Kahn och Greene hävdar att deras resultat tydligt visar att krisfasen har två särskilda komponenter. "Dysphoric Need" indikerar en inre dimension med tidig debut och långvarighet. "Extrinsic Crisis" ter sig situationell med ett externt ursprung. Författarna tror att sambandet mellan behovet skapat av "Dysphoric Need" och de möten som erbjuder hjälp är en relation där den potentielle konvertiten kan göras till ett lätt offer för manipulation. Vidare hävdas att "Extrinsic Crisis" är något som oftare sker under livets gång till skillnad från "Dysphoric Need" som snarare kan härledas till en predisposition i personligheten. Studi-

ens breda åldersintervall (25-84 år) ges här som orsak till att dessa faktorer blivit synliga. Den fjärde faktorn ("Openness to Uncertainty") visade sig starkare hos konvertiter till icke-kristna religioner än till konservativ/evangelisk protestantism. "Experimental Learning" verkade fånga konvertitens engagemang i gruppen av troende som medverkade till att de konverterade. Detta relaterar med Rambos interaktionsfas (5). Resultaten av "Experimental Learning" påvisade inga skillnader mellan de olika grupper som informanterna hade konverterat till, vilket skulle tyda på att det är ett viktigt element i all slags konversion, som sker överlagt och relativt långsamt.

Trots modellens förfining finns det anledning att vara kritisk till Kahn & Greens studie utifrån informanternas självselektion. Bara de som själva kontaktade forskarna inkluderades i studien och detta förfaringssätt uteslöt förmodligen personer vars deltagande skulle kunna ha modifierat de slutgiltiga resultaten. I studien redogörs inte heller för hur urvalet är fördelat mellan olika religiösa rörelser och etablerade religioner, vilket gör att läsaren har svårt att göra en bedömning på vilket sätt resultatet är representativt eller tillämbart.

Medlemskapet i Jehovas vittnen

Ingången till Jehovas vittnen är en utdragen process, under månader av bibelstudier. Just denna "hårt hållna ingång" i organisationen har långtgående konsekvenser för vittnets karriär (Beckford 1975). Det skapar kognitiva och normativa konsekvenser men även en vilja till handling från konvertitens sida. Det fortsatta arbetet inom organisationen, som att gå i tjänsten är stark motivation för fortsatt medlemskap samtidigt som det är ett mått på hur tillfredsställd denne är med sin situation. Ett långt medlemskap inom organisationen gynnas också av befordran till ett utökat ansvar i den lokala församlingen. Beckford skriver att antalet avhoppare bland män i ansvarspositioner är extremt lågt och att det går att se detta i relation till det ökade personliga engagemanget i församlingens relationer (ibid.: 188). Gustafsson (1997: 121) skriver att det är viktigt att inte bortse från att "sektor" och religiösa rörelser på ett mycket konkret sätt kan erbjuda individen ett meningsskapande liv. Förtroendeuppdrag och andra uppgifter kan ge personen en självkänsla som han kanske inte kan få någon annanstans. Ingen av de manliga

forskarna verkar ha uppmärksammat att kvinnorna i många av de nya religiösa rörelserna och särskilt Jehovas vittnen står utanför ovanstående typ av bekräftelse. Könsfördelningen inom Jehovas vittnen är relativt jämn, med en mindre övervikt på kvinnliga medlemmar än i andra nya religiösa rörelser (ibid.). Trots att kvinnor inom Jehovas vittnen inte erbjuds någon jämlik möjlighet till bekräftelse är det alltså inte något som hindrar många kvinnor att vilja bli medlemmar. En fråga som automatiskt uppkommer är om kvinnors restriktioner vad det gäller ansvar i organisationen skulle kunna tolkas som en attraktion för vissa kvinnor?

Andrew Holden publicerade 2002 boken *Jehovah's Witnesses- portrait of a contemporary religious movement* som är en antropologisk studie baserad på en längre tids deltagande observationer men även intervjuer av vittnen. Vad Holden gör, som är nytt, är att föra en löpande diskussion kring vad organisationen har att erbjuda vittnet i relation till det moderna samhället. Även om Jehovas vittnen inte har förändrats så mycket under årens lopp har det omgivande samhället gjort det. Holden diskuterar betydelsen av misslyckandena i det moderna projektet som lovade frihet och framgång till alla. Han menar att de individer som blir eller är vittnen inte har haft tillgång till de möjligheter som utlovats eftersom dessa möjligheter till stora delar bestäms genom inkomst, yrke, etnisk bakgrund, kön, familjerelationer, status i samhället och en hel mängd andra faktorer. Jehovas vittnen, menar Holden, skapar sina identiteter genom rationella, romantiska och auktoritära principer som förhandlas mellan de privata och allmänna sfärerna. Detta leder naturligtvis till att deras relation till omvärlden är ambivalent (2002: 173).

Forskningen om ingångar till religiösa rörelser har sammanfattningsvis ibland haft fokus på att belägga förutfattade meningar om vad som sker inom rörelserna. Ibland har forskare gjort studier på en "sekt" och sedan applicerat sina slutsatser på alla andra "sekt". Det är vidare problematiskt att kontrollgrupper sällan har använts. Ibland har resultaten blivit snedvridna eftersom undersökningsgruppen varit alltför homogen vad det gäller ålder, etnisk och kulturell bakgrund. Generellt kan man säga att det finns problem i områden som undersöks genom många förhållandevis små studier. Det finns en risk att tvivelaktiga resultat

citeras om och om igen i artiklar så att de så småningom får ett sanningsvärde.

Utgångar

Forskningen som studerat avhopp inleddes inte förrän i början av 1980-talet. Innan dess fanns det några få artiklar som behandlade utgångar från nya religiösa rörelser (Beckford 1978b; Downtown 1979). Men trots att forskningen kring utgångar från nya religiösa rörelser inte kom igång förrän på 1980-talet föregicks den av åtskillig forskning kring utgångar från den etablerade kyrkan (Dellacava 1975; Jehensson 1969; San Giovanni 1978; Seidler 1979 och Fuchs Ebaugh 1977, 1988b).

Forskningen kring avhopp från nya religiösa rörelser som finns idag får anses minimal i jämförelse med konversionsforskningen, eftersom förstnämnda forskningsfält är av betydligt senare datum och inte fick samma explosionsartade utveckling. Metodologiskt och etiskt är området i likhet med konversionsfenomenet svårt att utforska. "Avhopparforskningen" är förmodligen mer komplicerad än ingångsforskningen av tre skäl.

För det första tenderar forskare, beroende på val av perspektiv, att lägga varierande vikt vid de komponenter som undersöks (kognitiva, affektiva, situationella och sociala).

För det andra finns det problem vid operationaliseringen av begreppsapparaten. Av de artiklar som behandlar avhoppet används ord som "defection" (avfall från parti eller religion, även avhopp), "disaffection" (missnöje), "deconversion" (avkonvertering), "disaffiliation" (uteslutning) och "apostasy" (avfall – ett begrepp oftare använt inom den katolska kyrkan). Förutom att orden i sig har olika betydelse framgår det inte alltid vad den enskilda forskaren lägger i begreppen.

För det tredje är det oklart om man faktiskt kan dra slutsatser att avhopp från en speciell "sekt" är detsamma och följer samma mönster som ett avhopp från en annan "sekt". Beckford (1985: 129) betonar att det förekommer olika slags avhopp. Han menar att det även förekommer ett samband mellan ingång och utgång. Detta borde inte komma som någon överraskning för dem som läst bokens avsnitt om konversionsforskningen där Lofland & Skonovd (1981) menar att det finns

olika typer av omvändelse, beroende på motiv. Även Mauss (1973) talar om olika sorters avhopp och delar in dem i intellektuellt, socialt och emotionellt/spirituellt avhopp.²

Majoriteten av de existerande avhoppsteorierna ligger på individ- och gruppnivå. Kanske beror det på att avhopp oftast sker individuellt eller i små grupper. En annan anledning till att forskningen kring avhopp har fokus på individ och grupp kan bero på forskarkollektivets intresse och bakgrund. Den drivande kraften hos många forskare tycks vara allt från en slags religiös exotism till ett inifrånintresse som hos Dandelion (2002) eller som hos Fuchs Ebaugh (1977, 1988b) – ett inifrånintresse som slutar i en utifrånstudie. Fuchs Ebaugh började som nunna att studera katolska kloster men hoppade själv av som nunna under forskningsprocessen. De metoder som hittills varit tillgängliga i datainsamlandet (oftast intervjuer och observationer) kan också göra att teorierna fokuserats på individ- och gruppnivån. Slutligen kan konversionsteorierna användas också på avhopp. Att se omvända konversionsmekanismer vid avhopp är inte långsökt.

Samtidigt finns de som hävdar att det är stor skillnad på ingång och utgång i nya religiösa rörelser. Bromley (1997) tar upp tre faktorer som har betydelse för att bedöma ingångar och utgångar som två skilda processer. För det första är ingångsprocessen ofta högt ritualiserad, något som utgången i princip aldrig är. För det andra menar han att ett engagemang i själva organisationen ofta föregår det individuella engagemanget vid ingången, medan ett individuellt avståndstagande ofta föregår avståndstagandet till och utgången från organisationen beroende på att individer ofta döljer sina tvivel innan de lämnar organisationen. För det tredje konstaterar Bromley att en utgång inte nödvändigtvis avslutar relationen till den religiösa rörelsen (ibid: 42).

Wright (1988) delar in avhopparforskningen som fokuserar på nya religiösa organisationer, i 1) rollteorier, 2) den kausala processmodellen och 3) organisatoriska modeller. Den kritik man kan rikta mot Wrights framställning är att han är lite otydlig i hur han sorterar forskningsresultat i de olika grupperingarna. Ibland skulle de lika gärna kunna klassificeras under en annan gruppering. Dessutom väljer han till synes god-

² Mauss använder ordet disaffiliation och den korrekta översättningen bör vara uteslutning, men av artikeln att döma skriver Mauss om det jag här har definierat som avhopp

tyckligt mellan forskningen av nya religiösa rörelser och forskning av den etablerade kyrkan. Beckford (1985:138) delar in forskningen kring avhopp från religiösa rörelser i synkrona och diakrona modeller. De synkroniska modellen fokuserar på att se avhopp som ett multidimensionellt fenomen som betraktas som fixerat. Modellerna tenderar att lägga tyngdpunkten vid de vinster och förluster en person kan göra genom att eventuellt lämna rörelsen. Modellen beaktar människan som en "homo economicus". Den diakroniska modellen fokuserar på avhoppet som en process som sker över tid (ibid : 138). Dessa teorier är oftare applicerade på empiri av nya religiösa rörelser och mer sällan på studier av de mer etablerade religionerna.

Jag kommer i min beskrivning av den tidigare forskningen om avhopp till stor del utgå från Wrights upplägg med den skillnaden, att jag lagt till två rubriker, där den ena handlar om forskning kring enbart utgångsmekanismerna och den andra är en diskussion kring de strukturella orsakerna till avhoppet. Denna indelning är inte problemfri eftersom en del forskning kan ingå under alla rubriker. De gånger jag hamnat i bryderi har jag dock placerat den "hybrida" forskningen under den rubrik som i min tolkning betonats mest. Någon gång har jag även dristat mig till att ta upp vissa studier under flera rubriker.

Mekanismer som leder till avhopp

Galanter (1983) har gjort en studie där han genom enkäter och intervjuer har undersökt 66 före detta medlemmar i Enighetskyrkan. Galanter rapporterar att de mekanismer som gav upphov till avhopp skulle rankas av de undersökta. Högst ranking fick de dogmer som reglerade beteendet. Påtryckning från anhöriga utanför "sekten" rankades mycket lägre utom hos de 10 av de intervjuade som blev "avprogrammerade". Med avprogrammerad menar författaren att de hade genomgått de avprogrammeringsprogram som erbjuds av företrädare för idén om att man kan bli hjärntvättad och på så sätt knyts till en religiös rörelse. De avprogrammerade före detta medlemmarna uttryckte, enligt Galanter, ett större avståndstagande till Enighetskyrkan än de som inte blev avprogrammerade (ibid.: 986, 987).

Wright (1987) konstaterar i sin studie av avhoppare från Guds barn, Hare Krishna och Enighetskyrkan att orsaker som kan sätta igång av-

hoppprocessen är: för lite kontroll av individen, för lite avskildhet från övriga samhället, för lite makt över sexualiteten och ett ifrågasättande av ledningen. Fuchs Ebaugh (1988) hävdar utifrån sin forskning av nunnor som gått ur sina ordnar att förändring i organisationen (för långsam eller för snabb) är en stark orsak till att tvivel uppstår. Dandelion (2002) konstaterar i sin studie om avhopp bland kväkare att man kan dela in avhopparna i tre grupper: I den första hävdas att man har tappat tron, i den andra tycker man att organisationen har förändrats och att man saknar det som varit, i den tredje gruppen slutligen tar man avstånd eftersom man tycker att organisationen är för långsam med att införa förändringar.

Individnivå – rollteori

Flera forskare påpekar, att rollteorin inte beaktar själva konversionen i betydelsen byte av tro som relevant, eftersom en person kan gå med i en ny religiös rörelse med en experimentell attityd (Beckford 1985: 129; Snow & Machalek 1984; Wright 1988: 147). Däremot ger rollteorin, applicerad på avhopp från nya religiösa rörelser, ett användbart ramverk för att analysera hur personliga transformationer uppfattas av individen. Vad som bortses från och vad som inte får adekvat uppmärksamhet vid användandet av teorin är hur organisationella och ideologiska faktorer uppmuntrar eller på annat sätt påverkar avhopp/utgångar från nya religiösa rörelser.

Wright (1988) konstaterar att den sociologiska forskningen kring rollutgångar i mångt och mycket bygger på det koncept av rollövergångar som utvecklades av Glaser & Strauss (1971). Först att nämna statuspassager var dock Arnold van Gennep i sin bok *Les rite de passage* (1960). Glaser & Strauss fokuserade på ingången till olika status och roller medan den senare forskningen har använt denna teori för att förklara utgångarna ur den etablerade kyrkan (Dellacava 1975; Jehensson 1969; San Giovanni 1978 och Fuchs Ebaugh 1977, 1988b).

Beckford (1985: 181) använder sig av Goffmans begrepp moralisk karriär för att beskriva den sociopsykologiska dynamiken av rollövergångar. Beckford gör en parallell till den ”resa” som patienterna på Goffmans mentalsjukhus gör där de från att ha definierats som självständiga individer blir till inkompetenta och oansvariga personer i sin

patientroll. Beckford (1985) visar att de före detta medlemmarna i Enighetskyrkan erfor ett stort tryck att vid hemkomsten, efter avhoppet, erkänna inför sina familjer att de hade gjort fel när de gick med i "sekten" och att nu ta avstånd från den religiösa rörelsen. Detta kände de sig "tvingade" att göra, även i de fall de kände sig ambivalenta i sina känslor gentemot rörelsen.

Beckford menar i sin studie att avhoppare inte har några färdiga manualer för hur avhoppet går till. Vidare konstaterar han att avhopparna ofta är omedvetna om vad som händer, när det händer och i efterhand konstruerar förklaringar över vad som har hänt (1985: 142, 159). I sin studie om Jehovas vittnen skriver Beckford (1975) att även om avhopp sker inom Jehovas vittnen brukar inte ett vittnes karriär komma till ett snart slut. Istället är det snarare så att tvivlare förpassas/flyttar sig själva till ett medlemskap utanför gruppen av medlemmar i den centrala foran i rörelsen och blir mer och mer perifera. Eftersom vänner och familj finns kvar i organisationen menar Beckford att det för de allra flesta är svårt att helt bryta med organisationen. Trots dessa förflyttningar ut i periferin och vissa uteslutningar tenderar de före detta vittnena att inte överge organisationens värderingar och generella ideologiska dogmer (ibid.:181-195). Även Bromley (1997: 52-53) påpekar att utträde ur nya religiösa rörelser inte nödvändigtvis innebär ett avslut på relationen mellan individen och rörelsen. Det är svårt att göra ett avslut på det individuella planet och därför är det ganska vanligt att före detta medlemmar organiserar sig i före-detta-medlemsgrupper för att söka stöd hos varandra.

Individnivå – kausala processer

I forskningen om konvertering till nya religiösa rörelser har tidigare modeller av kausala processer presenterats (Lofland & Stark 1965; Snow & Machalek 1984:184). En av de första studierna av kausala processer i utgångar från "sekt"/kult/religiösa organisationer gjordes av Skonovd (1981, 1983). Tidigare har forskare som studerat utgångar från de etablerade kyrkorna och andra sociala rörelser publicerat forskningsresultat om kausala processer (Prus 1976; Toch 1966; Weiss 1963).

Den process Skonovd (1981) beskriver består av sju på varandra följande steg och innefattar: (1) Banden till den religiösa gruppen blir avbrutna eller neutraliserade och de mekanismer som tidigare kvarhöll upplevelsen av verkligheten avbryts. (2) En sådan situation får individen att känna spänning och/eller ifrågasätta sin religiösa tro eller åtaganden. (3) Individen börjar reagera på detta genom att reflektera över sin tro, erfarenheter och relationer för att på något sätt överkomma dissonansen. (4) Om försöken misslyckas leder det till att personen blir generellt desillusionerad. (5) När det blir klart för personen (genom en kritisk händelse, noggrant resonering eller någon praktisk händelse) att dessa problem inte kommer att lösas inom den befintliga religionens kontext, kommer individen att fysiskt frigöra sig från gruppen. (6) När den enskilde framgångsrikt har övervägt tankar om att återvända, "floating", rädsla, skuld, meningslöshet och depression kommer denne i fas (7) att anta en identitet, livsstil och världsbild som är fri från den tidigare religiösa tillhörigheten (ibid: 179-180). Begreppet "floating" ser Skonovd som tiden efter avhoppet och är en slags mellantid mellan tiden som en fullvärdig medlem i den religiösa rörelsen och tiden som en självständig person utan påverkan av rörelsens värdesystem (ibid.: 133-36). Wright (1987: 75) använder sig av begreppet när han i sitt material om avhoppare från Enighetskyrkan, Hare Krishna och Guds barn konstaterar att ungefär 40 procent av avhopparna hade varit "floaters" under en tid medan 11% av dem fortfarande var det. Det som är betecknande för "floating" är att tillägnandet av nya perspektiv och nya sociala relationer sker gradvis. Idéer och övertygelser förändras men individen kan fortfarande uppleva förvirring och brist på identifiering med någon ny grupp. Wright (1988) kritiserar Skonovds forskning, för att han inte gjort någon åtskillnad mellan avprogrammerade och frivilliga lämnare. Wright (1984 1987) menar att det finns forskning som pekar på att avprogrammeringen innebär en helt annan typ av upplevelse och ställningstaganden för den som går ut ur rörelsen, vilket även behandlats av Beckford (1985) och Solomon (1981).

Wright (1983, 1984, 1986, 1987, 1988) har gjort en studie som bygger på 45 intervjuer med frivilliga avhoppare från Enighetskyrkan, Hare Krishna och Guds barn/Familjen. Wright identifierar i vad han kallar fas ett, fyra källor till desillusion, som sätter igång processen mot ett avhopp: a) ett avbrytande av medlemmarnas isolering från den omgi-

vande världen, b) utvecklandet av icke-officiella och oreglerade nära relationer, c) upplevelsen av utebliven framgång i utvecklandet av social förändring, d) inkonsekvens i vad ledarna gör och idealen de representerar.

I fas två, frigörelsefasen, "disengagement", beskriver Wright (1988:152) att individen söker ytterligare stimulans eller berättigande för att ge sig av från rörelsen. De berättiganden som man använder i fasen kallar Wright för underordnade faktorer, "ancillary factors" och bland dessa finns ursprungsfamiljen (Wright & Piper 1986), att återvända till skolan och undersökandet av alternativa religiösa trossystem. Wright (1988, 1987) menar att det inte är troligt att de underordnade faktorerna ensamma orsakar avhopp men i samband med en triggande episod (från fas ett) kan de fungera som en starkt legitimerande kraft.

I fas tre, strategier för lämnande, "strategies for leave-taking", väljs så strategi för avhoppet. Skonovd (1981) tecknar bilden av att de flesta avhoppet sker diskret och i det tysta. Wright (1987: kap. 5) å sin sida ger tre möjliga modeller för avhopp: dolt, öppet och deklarativt avhopp. Skillnaden mellan det öppna och det deklarerande avhoppet är att det öppna sker utan dramatiska åthävor medan det deklarerande avhoppet innehåller element av öppet kritiserande, ibland uppblandat med besvikelse och hämndmotiv.

Den slutliga fjärde fasen i frigörandet involverar en social omorientering, "social relocation". Familj, universitet, college, arbete eller en traditionell religiös grupp är de primära kanalerna för återvändande. I undersökandet av avhopparnas attityder gentemot deras tidigare grupper skriver Wright (1987) att han funnit att 67 procent tycker att erfarenheten gjort dem klokare medan 9 procent tyckte att de blivit hjärntvättade eller duperade, 7 procent reagerade med ilska och 18 procent på något annat sätt (1984: 175). Wrights forskning är svår att direkt relatera till Jehovas vittnen eftersom deras församlingar, till skillnad från de grupper Wright undersökt, har spridda åldrar. Dessutom lever inte medlemmarna inom Jehovas vittnen i kollektiv. Vidare är ofta hela familjen och ibland även släkten med i organisationen. Att då använda familjen för lösgörande i utgångsprocessen är inte möjligt. Ändå är den stegvisa processen intressant och har flera aspekter gemensamt med Fuchs Ebaughs (1988a) processmodell som omnämns i teorikapitlet.

Gruppnivå – organisatoriska modeller

Ett organisatoriskt angreppssätt för att förstå avhopp koncentrerar sig på de strukturella sidorna i de nya religiösa rörelserna. När systematiska avhopp eller massavhopp sker måste fokus för analysen flyttas från individen till gruppen menar Wright (1988) och konstaterar att man kan lära sig mycket genom att analysera nya religiösa rörelser utifrån de nödvändiga principerna för överlevnad (mål, val av ledare, delegation av uppgifter och utverkande av medel) (s. 155). Fuchs Ebaugh (1977, 1988) har i sin studie om nunnors avhopp härlett orsaken till de många avhopp till organisatoriska förändringar inom kyrkan. Den mest betydelsefulla källan till desillusionering menade hon var upplösningen av de tidigare tydliga gränserna mellan klosterlivet och det övriga samhället. De organisatoriska förändringarnas betydelse poängteras även av Dandelion (2003).

Från ett organisatoriskt perspektiv kan medlemmar vinnas och förloras i evolutionen av rörelsen. Ett misslyckande hos nya religiösa rörelser att realisera profetior och visioner är en viktig källa till avhopp (Wright, 1983, Penton, 2002). Ett annat skäl till avhopp är förändring av invanda rutiner. Även om organisationen i sig är stabil kanske en individ ombeds att göra något som skakar om hans/hennes rutiner (Skonovd 1981: 84-89). Wallis (1982) visar i sin studie att en förändring av den organisatoriska strukturen på grund av en maktkonflikt i Guds barn/Familjen (Children of God/Family of God) 1978 resulterade i ett stort antal avhopp.

Reflektioner kring ingångar och utgångar på samhällsnivå

Min upplevelse av organisationen Jehovas vittnen är att även om den är en världsomspännande rörelse som anstränger sig för att vara lika överallt så måste de enskilda människornas upplevelse av organisationen vara varierande. Efter att ha besökt Betel i Ryssland och i USA och intervjuat Jehovas vittnen i Sverige och USA kan jag konstatera att skillnaden mellan att vara ett vittne i de olika länderna är diametralt olika, likaså följderna av ett medlemskap. I Ryssland bryter Jehovas

vittnen med livet i det ryska samhället på ett markant sätt genom att de genomför sina program i ett samhälle där ingenting förutom Jehovas vittnens veckoprogram verkar förutsägbart. Jehovas vittnens regelbundna veckoschema ger ett lugn och frid som inte alls är så uppenbart i Sverige. I svenskt samhällsliv talas det inte särskilt mycket om religion och är man religiös betraktas man som lite speciell, egentligen oavsett om det är en etablerad religion eller ny religiös rörelse. Sverige bryter här mot mönster i USA där det snarare är regel än undantag att vara religiös.

De flesta av moralkoderna inom Jehovas vittnen bryter inte mot de allmänt accepterade koderna i den amerikanska Mellanvästern. Det är betydligt lättare att vara ett vittne i USA idag och bli accepterad än i t.ex. Ryssland, där de åtminstone i Moskvaregionen genom edikt från Kreml har förbjudits att anordna möten. Så på en nationell nivå finns säkerligen en hel del slutsatser att dra gällande nyrekrytering, vilka som stannar kvar i rörelsen, passiva medlemmar och uteslutna Jehovas vittnen och hur samhället i övrigt ser ut med oro, krig, sjukdomar, förutsägbarhet osv. Det blir uppenbart att de etablerade teorierna som används vid analyser av nya religiösa rörelser missar något genom att inte använda teorier på den strukturella nivån. Det förefaller som om de mekanismer och processer som har beskrivits av forskare och är tillämpliga på de internationella religiösa organisationerna inte är så generaliserbara eftersom de färgas av de enskilda ländernas politik, samhällsklimat och kultur. Olikheterna mellan länderna kan inte helt förklaras med de teorier som tidigare använts i studier av religiösa organisationer. Nu är de nationella olikheterna inte heller fokus för denna studie eftersom jag fokuserar på Jehovas vittnen i Sverige, varför jag lämnar frågan därhän – för stunden. Vad som är intressant gällande Jehovas vittnen är att det finns en illusion av en internationell likhet, samtidigt som verkligheten kanske är annorlunda. Denna dissonans verkar dock inte väcka så mycket tvivel hos medlemmarna vilket förmodligen grundar sig i den starka icke-ifrågasättande övertygelsen att orsakerna till att man blir ett vittne beror på att organisationen har ”sanningen”. Denna övertygelse är mycket viktig för rörelsen, eftersom den är ett argument för att just detta är Guds organisation.

Utvecklingen av organisationen sker sannolikt i ett samspel med det omgivande samhället. I John R. Halls (1979) artikel om vad som hände

när Jims Jones-”sekten” (”People’s Temple”) begick kollektivt självmord i Guyana 1978 framkom att det fanns varningstecken och att det fanns triggande incidenter före katastrofen. Mycket talar för att om omgivningen agerat på ett annat sätt skulle självmorden och morderna kunnat undvikas. En religiös rörelses utveckling ligger alltså inte enbart hos medlemmarna/rörelsen.

En del forskning med fokus på den etablerade kyrkan har ambitioner att dra slutsatser kring avhopp på samhällsnivå. Hadaway & Roof (1988) har gjort en studie genom att analysera siffror från en nationell databank (National Opinion Research Center’s General Social Survey - NORC) under åren mellan 1973-1985. Av någon anledning, som inte berörs, är respondenterna enbart vita. Hadaway och Roof (1988) konstaterar att män oftare än kvinnor är avfallingar. Troligen kan detta förklaras med kulturella normer där en avståndstagande kvinna fälls hårdare av omgivningen än en man. Även de som aldrig varit gifta hade en hög siffra för avhopp tätt följda av de separerade och frånskilda. Även barn i separerade hushåll hade en hög frekvens av avhopp. Nelson & Bromley (1988) har också analyserat materialet från ovan nämnda databank. Syftet med analysen var att undersöka den personliga identifikationen med samfund i relation till vad den varit i barndomen. Av resultaten kan utläsas att av de grupper med störst tillväxt, är ökningen hos Pingsrörelser/”sektor” störst. Jehovas vittnen räknas in i denna grupp, men det gör även Mormoner, Sjundedagsadventister och Christian Science. Medlemstalen hos konservativa protestantiska församlingar, protestantiska församlingar i mittfåran och katolska kyrkor hade minskat. Författarna drar slutsatsen att de grupper som växer gör det för att de är små och att de får medlemmar från de större anonyma kyrkorna. De är också väldigt vitala eftersom de har en så stor andel konvertiter bland medlemmarna. Albrecht, Cornwall & Cunningham (1988) har i ett storskaligt projekt om individ och familjerelegiöst beteende hos Mormoner i USA konstaterat, att det finns olika kritiska perioder i en individs liv, där han/hon har en större tendens att hoppa av Mormonkyrkan. Denna period för infödda medlemmar är mellan 16 och 25 år. Vid 20-års ålder hoppar 12 av 100 medlemmar av varje år. Efter 25 års ålder sjunker nivån gradvis till ungefär en på 100 vid 40 års ålder för att därefter vara konstant. För vuxna konvertiter finns det en riskperiod de första fem åren som mormon. Sedan sjunker avhoppar-

siffran till omkring 3 procent 10 år efter dopet och befinner sig på denna nivå eller sjunker fram till 65.

Sammanfattning

I kapitlet har jag redogjort för några av de teorier på individ- och gruppnivå som handlar om ingångar och utgångar ur nya religiösa rörelser. Jag inledde med en översikt på ingångsforskningen som startade med den forskning om hjärntvätt som gjordes på 1950-talet. Sedan tog jag upp Lofland och Starks (1965) konversionsmodell som fick ett stort genomslag och fungerade som startskott och utgångspunkt för stor del av forskningen kring ingångar till religiösa rörelser. Utifrån denna modell presenterades forskning de följande 20 åren, dels som ett sätt att utvärdera substansen i Lofland och Starks modell, dels för att forskningen i stort utgick från modellen. Mycket kort har jag berört teorin om individens psykologiska predisposition som tagits upp av många forskare.

Forskningen styrker att en sökares karaktär definieras genom en person som söker personlig och spirituell utveckling, men är inte tydligare än så. Under rubriken social predisposition har jag tagit upp den generella bilden av den religiösa sökaren som ung, mellan 20 och 35 år, medelklass, kristen-judisk bakgrund, religiösa föräldrar, med pågående utbildning på college eller universitetsnivå och kommande från stabila förhållanden. Den möjliga konvertiten till Jehovas vittnen i detta sammanhang beskrivs som att han/hon har ett enkelt arbete utan många relationer, en konventionellt kristen uppväxt och svagt socialt nätverk (Beckford 1975). Annan forskning pekar på att Jehovas vittnen värvar mer medlemmar från urbana underklasser och lägre medelklass (Wilson 1970). Vidare finns forskning som menar att människor som rekryteras till Jehovas vittnen oftare har en allmän oro och en syn på att det finns en absolut sanning och att den är möjlig att uppnå för människan (Beckford 1975). Även organisationens struktur har betydelse för vem som attraheras av gruppen. Snow et al.(1980) skriver att kollektiva grupper i större utsträckning är beroende av rekrytering på offentliga platser än de grupper där medlemmarna bor och jobbar utanför den religiösa rörelsens kontext. Även hur ingången går till har betydelse för

det fortsatta medlemskapet. Jehovas vittens långsamma, månader långa bibelstudier innan individen kan accepteras som medlem skapar lojala medlemmar (Beckford 1975).

Många forskare har pekat på olikheten i ingången och utgången ur religiösa rörelser. Ingångarna är många gånger ritualiserade till skillnad från utgången. En personlig ingång föregås ofta av ett engagemang i organisationen medan ett individuellt avståndstagande oftare föregår den organisatoriska aktiviteten. Dessutom avslutar inte alltid en utgång relationen till den religiösa rörelsen (Bromley 1997). Vidare görs utgången många gånger enskilt och en del avhoppare vet inte riktigt vad som väntar dem. På många sätt är därför utgången väsensskild från ingången.

Sammanfattningsvis går det att säga att det som kan starta funderingar på utgång är om individen upplever att förändringstempot inom organisationen är för snabbt eller för långsamt, att personen tappat tron men även en upplevelse av för mycket kontroll eller faktiskt också för lite kontroll från organisationens sida. I rollteorin som använts i studier av avhopp/uteslutning läggs uppmärksamheten på upplevelsen av de personliga förändringarna. De kausala processerna försöker peka ut olika faser som följer på varandra i utgångsprocessen men även vad dessa faser innehåller i känslomässig upplevelse. I ett organisatoriskt perspektiv beror många av avhoppet på förändringar i organisationens struktur, ledarskap, misslyckade profetior och tillflödet av ekonomiska medel. I större undersökningsgrupper framkommer strukturella skillnader: exempelvis att män oftare än kvinnor är avhoppare, ogifta, att skilda oftare hoppar av än gifta och att det finns perioder i en persons liv då denne är mer känslig för avhopp än andra. Åldern 16-25 är en sådan period för infödda i Mormonkyrkan och för vuxna konvertiter är avhopparrisken större de första fem åren i rörelsen.

4. Teoretiska perspektiv

Mitt forskningsproblem rör hur man ska förstå de sociala processer som gör att människor går in i eller ut ur religiösa, idébundna organisationer som Jehovas vittnen. I detta kapitel ska jag belysa vad det innebär att tolka sociala processer och mänskliga drivkrafter, och hur man teoretiskt ska förstå den typ av organisationer som Jehovas vittnen är exempel på. Olika organisationers ideologi och struktur kan påverka ingångs- och utgångsprocesserna. Det är något annat att gå in i och ut ur en löst sammanfogad intresseorganisation jämfört med en organisation som påverkar människors tankar, livsstilar och förhållningssätt.

Det är alltså processerna in i och ut ur Jehovas vittnen som står i centrum för min analys och som jag behöver teoretiska verktyg för att förstå. I intervjuerna med aktiva Jehovas vittnen och före detta Jehovas vittnen har jag, när jag försökt fånga processerna, stött på några speciella fenomen som jag också tycker att det finns anledning att tentativt resonera kring utan att jag därför gör anspråk på att redovisa några fullständiga och djuplodande analyser. De skulle kräva helt andra analytiska förutsättningar. Jag vill ändå markera att det kan vara intressanta frågor för kommande forskning. Det handlar om interaktionsritualers betydelse och alstrandet av emotionell energi, språkets betydelse för medlemmarna och om skamkänslor som kan uppstå då människor börjar ifrågasätta om det som de tidigare har gjort är rätt.

I kapitlets första del behandlas frågan om hur man teoretiskt ska förstå de processer som leder in i och ut ur religiösa idébundna organisationer. Eftersom jag inte över tid har följt eller beskrivit de processer som mina informanter berättat om, utan istället tagit del av dem i efterhand som återberättade händelseförlopp beskriver jag i ett särskilt avsnitt hur man ska förstå konstruktionen av sociala processer. Däremot kan jag följa en berättelse över tid i "Håkans dagbok" där författaren mer direkt beskrivit sina känslor, handlingar och överväganden. I det tredje avsnittet beskriver jag hur processteorier kommit till användning i studier liknande min egen och hur andra forskare hanterat teorier om rollövergångar och olika ingångs- och utgångsprocesser. I kapitlets sista avsnitt, fördjupar och mejslar jag fram några specifika verktyg från

teorierna som jag kommer att använda i min analys och i den teoretiska modell som jag har utvecklat för att förstå min empiri.

Förståelsen av sociala processer och sociala fenomen

Inom samhällsvetenskaplig forskning kan man skilja på ansatser som gör anspråk på att förklara fenomenen och på ansatser som istället eftersträvar att förstå dem. I det första fallet är frågeställningen varför människor går med i organisationer, i det andra hur processerna som gör att människor går med i dessa yttrar sig och kan förstås. Min ambition är att utifrån människors berättelser förstå hur den process kan se ut som leder människor in i och ut ur Jehovas vittnen.

Vad innebär det att förstå sociala fenomen och framför allt förändring? Den centrala frågeställningen inom den skola som brukar benämnas symbolisk interaktionism är att förstå hur själva den sociala processer ut som t.ex. leder in i en patientroll. Den symboliska interaktionsforskningen lägger tyngdpunkten. Det samspel som förekommer mellan individer och dess omgivning och det är genom samspel, kommunikation och relationer som utveckling och förändring sker.

Företrädare för den symboliska interaktionismen lägger olika tyngd på individen/aktören respektive omgivningen/strukturen. Begreppet struktur rör mönster och regler och syftar på samhälleliga förhållanden till skillnad från individuella. Aktörerna har egenskaper som gör att de kan, förstår och vill, men deras handlingsmöjligheter begränsas av strukturen.

I den följande diskussionen om den symboliska interaktionismen redogör jag kortfattat för hur de olika teorierna lyfter fram "aktör" och "struktur" för att på så sätt relatera dem till varandra.

Ett sätt att se på jaguppfattning och förändring hos individen står George Herbert Mead för (1967/1934). Han menar att vi interagerar med gester. När vi genom interaktion med andra kommer överens om gesternas betydelser skapas symboler. Mead lägger ett stort fokus på individen och uppmärksammar inte särskilt omständigheter utanför interaktionen mellan två individer.

Herbert Blumer, Meads efterföljare är kanske ännu mer individualistisk. Han menar att institutioner skapas och upprätthålls genom individers tolkningar. Blumer skriver att: "culture is clearly derived from what people do" (1986/1969: 6), varvid han avser att strukturen är ett resultat av människors interaktion. Hans ståndpunkt representerar den mest aktörsnära positionen inom den symboliska interaktionismen.

Med sin forskning om sociala jag placerar sig Charles Horton Cooley på en skala om aktörs- och strukturperspektivet något närmare "strukturen" än Mead och Blumer. Han menar att vi, när vi sätter oss in i en annan människas liv, kan se dennes uppfattning och bedömning av oss, vilket då påverkar och förändrar våra jag. Det sociala jaget har tre komponenter: a) vår föreställning om hur vi ter oss för andra, b) vår föreställning om den andra personens bedömning av oss, c) en självkänsla, positiv eller negativ, som uppstår ur nämnda föreställningar. Cooley menar att på samma sätt som det finns ett socialt jag finns ett "socialt grupp-vi" som inkluderar de personer individen definierar som medlemmar i den aktuella gruppen (Cooley 1909, 1922). Ur sin diskussion om ett socialt grupp-vi utvecklade Cooley en teori om primärgrupper och om deras betydelser för sina medlemmar. Den kontext medlemmarna i Jehovas vittnen befinner sig i är del av deras "sociala grupp-vi" eller en slags primärgrupp där samspelet med gruppen (Jehovas vittnen) är betydelsefullt i hur de uppfattar sig själva.

Någon tydlig representant för strukturperspektivet finns knappast inom den symboliska interaktionismen. Däremot utvecklade Goffman synen på individen som den ständige aktören. Aktör i det här sammanhanget bör förstås som en individ i händerna på omgivningen, som måste spela roller för att klara sig. Vi kan, enligt Goffman, inte fritt bestämma hur andra ska uppfatta oss och är därför beroende av andra individer vid utformningen av våra jag. Goffman talar inte lika mycket om jaget som sina föregångare. Hellre talar han om roller som jaget spelar (Goffman 1970, 2002/1974). Förändring och utveckling hos personen beskrivs som rollövergångar, faser och karriärer. När Goffman beskriver hur det går till att bli patient framhåller han t.ex. förpatient- och patientfaserna som ett led i en rollförändring (1961/1968, 1973).

I min avhandling framställs individen som handlande men ändå påverkad av sin omgivning. Hur medlemmarna och de före detta med-

lemmarna väljer att agera påverkas av organisationen, dess regelsystem och normer. Därför har jag valt att ha med ett utvidgat bakgrundskapitel för att öka förståelsen för de ställningstaganden som intervjupersonerna har ställts inför.

Att jag som analytiskt redskap har använt den symboliska interaktionismen beror på att det här har formulerats teorier som ger möjlighet att lyfta upp den processuella förändringen över tid. De ger också möjlighet att belysa mina gestalters umbäranden och deras känslomässiga upplevelser i olika sammanhang. Min teoretiska bas består av teorier om processer och rollövergångar som utvecklats av bl.a Helen Fuchs Ebaugh (1977, 1988a, 1988b), Norman Skonovd (1981, 1983), Stuart S. Wright (1986, 1988) och Erving Goffman (1970, 1961/1968, 1973, 2002/1974, 2004/1972) och James Beckford (1975, 1985). Dessa har gott stöd i mycket av den tidigare forskningen som redan beskrivits i kapitel tre och som jag kommer att återknyta till under de empiriska kapitlen.

Konstruktion av sociala processer

Inom den symboliska interaktionismen är det vanligt att man studerar processer, t.ex. genom deltagande observationer. Jag bygger dock min studie på hur medlemmarna i efterhand har återberättat om dessa händelser/processer i intervjuerna. När människor berättar om saker i efterhand är det frågan om konstruktioner. Ur den symboliska interaktionismen har också social konstruktivism utvecklats, där sociala fenomen betraktas och undersöks i ljuset av kollektiva definitionsprocesser. Perspektivet fokuserar på hur föreställningar om hur processer och berättelser uppkommer, artikuleras och framställs men också hur de återskapas och förstärks. Dessa levande strukturer inom en organisation kan existera på grund av att medlemmarna inte ifrågasätter dem. Den värld de befinner sig och verkar i ter sig då som naturlig, neutral och legitim (Alvesson 2002, Deetz 1992, Frost 1992/1987). Det innebär att den sociala verkligheten betraktas, uppfattas och relateras till omvärlden på ett visst sätt. Förhållandet är inte specifikt för Jehovas vittnen, utan sker alltså mer eller mindre i alla organisationer, kulturer och i samhället i

stort. Det skulle för de flesta människor vara svårt att leva utan dessa silningsinstrument för varseblivning. Alvesson (2002: 44) menar att man vid sidan av dessa restriktioner som den kulturella och sociala tillhörigheten ger bör beakta även andra faktorer. Sättet vi konstruerar vår verklighet på är också beroende av individens existentiella behov (att få uppleva en sammanhängande världsbild), praktiska behov (det tar tid att fundera på alternativa sätta att varsebli världen), samt maktrelationer.

Retrospektiva berättelser om tidigare händelser och processer kan ses som sociala konstruktioner, vilka i sin tur formas av den kontext man lever i. Politiska, ekonomiska och sociala förhållanden är aspekter av "verkligheten" som ändras allt eftersom och då förändras också berättelserna. Utsagor och föreställningar bör alltså ses i sin kontext och kan ta sig olika uttryck vid olika tillfällen och tidpunkter (Gabriel 1991; Hydén 1997).

Hur har processteorierna kommit till användning i andra studier?

I det föregående kapitlet har jag behandlat forskning som beskriver ingångar i och utgångar från religiösa rörelser. Lofland & Starks (1965) analyser av ingångsprocesser kom att få stor betydelse för en lång rad efterföljande studier. Åren efter 1965 och fram till slutet av 1970-talet diskuterades och analyserades de villkor Lofland & Stark ansett föreligga för ingång i Enighetskyrkan. Vad som var nytt med Lofland & Starks modell var att ingången formulerades som en process. Jag har i min analys också beskrivit ingången som en process med den skillnaden att jag inte ser övergångarna mellan stegen så knivskarpa att de behöver villkoras.

Goffmans teorier om rollövergångar har använts i tidigare studier om utgångar från religiösa rörelser (Beckford 1975, 1985, se även kapitel 1 och 3 i denna bok). Eftersom det går att se utgången som en rollövergång är förmodligen tankegångarna även möjliga att bruka vid beskrivningen av ingångsprocessen. Goffmans teorier är därför centrala i studier om de processer som leder in i och ut ur organisationer.

I mina analyser av utgångar ur Jehovas vittnen har det varit lättare än vid ingångar att använda etablerade teoretiska modeller. Helt problemfritt är det dock inte att använda teorier från tidigare forskning.

Fuchs Ebaugh (1988a) har gjort en studie där hon genom en "grounded theory"-ansats utformat en allmän teori om utgångsprocessen ur en roll. Hon har, genom att intervjua 57 före detta nunnor (i tolv fall gjorde hon kompletterande intervjuer 14 år efter den första), 106 personer som på ett eller annat sätt definierades som "före detta" (frånskilda, läkare, fångar, lärare, prostituerade, präster m.fl.) och tio transsexuella, utvecklat en modell som är strukturerad i fyra faser.

Den första fasen börjar med att den före detta beskriver tillfället då han eller hon börjar tvivla på sina rollåtaganden. Tvivlen uppstår av olika orsaker. Det kan vara organisatoriska förändringar i den sammanslutning de verkar i, "utbrändhetssymtom", förändringar i äktenskap eller övriga relationer som de befinner sig i. Dessa tvivel leder till ett motsägelsefullt beteende, "cuing behaviour", som till en början är omedvetet men som indikerar missnöje med den aktuella situationen.

Den andra fasen karaktäriseras av att individen börjar söka andra alternativ. Vid detta tillfälle tenderar det motsägelsefulla beteendet bli mer medvetet och fungerar som förstärkning av tidigare tvivel. I denna fas är omgivningens reaktioner mycket betydelsefulla. Negativa kommentarer kan försena eller rent av avbryta utgångsprocessen. Tvivlaren brukar i denna situation rikta blicken mot alternativa referensgrupper och börjar i sin fantasi att pröva nya roller som ett sätt att förbereda sig för det slutliga beslutet.

I det tredje stadiet, kallat vändpunkten, "turning point", mobiliseras och fokuseras uppmärksamheten på det faktum att den gamla rollen inte längre är eftertraktansvärd samtidigt som individen upptäcker att det är möjligt att skapa alternativa rollåtaganden.

Det fjärde stadiet i utgångsprocessen går ut på att skapa sig en ex-roll, en före-detta-roll.

Faktorer som påverkade utgångsprocessens utsträckning i tid var bland andra reversibilitet, dvs. hur definitivt beslutet var. Fuchs Ebaugh (1988a) fann att om beslutet var definitivt så tog beslutet om utgång längre tid och individen var ofta mer medveten om konsekvenserna av sitt agerande. Beslutet var också mer centralt för individens egen identitet och brukade resultera i större upprördhet från omgivningens sida.

Det gav även efterverkningar för individens hela livssituation och innebar ofta en förändring i flera andra av individens roller. De individer som i intervjuerna beskrivit dessa definitiva utgångar tillägnade sig snabbare en roll som en före detta. De ångrade sig också mer sällan än de som var mer tveksamma.

En annan faktor av betydelse var om individen genomgick utgångsprocessen ensam, utan vetskap om någon annan hade gjort det före henne, eller om hon genomgick processen tillsammans med andra. Den som redovisade kollektiva erfarenheter upplevde oftare mindre stress än den som blev en "före detta" ensam. Ytterligare en faktor av betydelse var graden av kontroll. Ju mer kontroll intervjupersonerna hade över utgångsprocessen, desto bättre mådde de. Fuchs Ebaugh tar upp social önskvärdhet som en faktor som bestämmer graden av socialt godkännande eller icke godkännande av utgången. Hon menar att faktorn "social önskvärdhet" accelererar och uppmuntrar processen medan "social oönskvärdhet" och "socialt stigma" har motsatta effekter och kan försena utgångsprocessen.

Graden av medvetenhet tenderar också att ha betydelse för hur lång utgångsprocessen blir. Ju mer medveten en individ är om följderna av sitt beslut, desto längre blir utgångsprocessen. Slutligen är "frivillighet" en faktor som Fuchs Ebaugh diskuterar. Hon tror att den har betydelse, trots att hennes undersökningsmaterial mestadels består av individer som har gjort frivilliga utgångar. I de fall där individen till exempel blir uppsagd från sitt arbete startar utgångsprocessen med stadiet "vändpunkten" då den anställde blir avskedad. Fuchs Ebaugh menar att de stadier som i de frivilliga fallen inträffar före vändpunkten tenderar att inträffa efter vändpunkten i de fall utgången inte är frivillig (ibid.).

Ulla-Carin Hedén och Sven-Axel Månsson (1998: 204) använder sig av Fuchs Ebaughs teoretiska modell när de undersöker prostituerade kvinnors väg ut ur prostitutionen. De menar att modellens svaghet i deras studie är att den inte särskilt berör uppbrott från stigmatiserade roller och livssituationer. För att göra modellen möjlig i deras forskning tar de hjälp av forskningsresultat om narkomaners väg ut ur missbruket. I denna forskning är belysandet av skam och skuld nödvändigt för att förstå missbrukarnas väg ut ur sitt missbruk. Även omgivningens missstro och ifrågasättande är betydelsefull.

Andra forskare som tagit upp utgångsprocessen är Skonovd (1981, 1983) som med sin sjustegsprocess beskrivit utgången och Wrights (1987, 1988) fyrafaserssprocess. Deras teorier finns presenterade i föregående kapitel.

Analytiska begrepp för att förstå vad som bidrar till att individer blir uppbundna till en organisation

I kapitlets avslutande avsnitt ska kommer jag att lyfta fram några teoretiska begrepp som kan vara användbara analytiska verktyg i studien.

För att förstå vad som egentligen händer när människor går in i och ut ur religiösa idéburna organisationer kan vi återgå till det tidigare diskuterade begreppsparat ”aktör” och ”struktur”. På vilket sätt agerar individen i denna process? Hur självständig är han eller hon i sina beslut? Vilken betydelse har strukturen för aktörens ageranden? På vilket sätt kan begreppen aktör och struktur hjälpa oss att förstå skillnader i ingångs- kontra utgångsprocessen?

För att tydliggöra vad det är som stärker sammanhållningen i en organisation utgår jag från Randall Collins (1990, 2004) och hans antaganden kring ritualer och deras betydelse för gruppen och individen. Hans begrepp ”emotionell energi” kommer att ha betydelse för mitt resonemang om vad det är som håller samman medlemmarna i Jehovas vittnen. Collins modell binder samman och utvecklar många av Goffmans och Durkheims idéer kring ritualer, vilket möjliggör en integration av aktör- och strukturaspekterna.

Jag använder mig även av språkets symboliska värde och betydelse för att försöka förstå de processer som binder medlemmarna till organisationen. Med hjälp av Mead visar jag hur språket påverkar medlemmarna, såväl under medlemskapet som under lång tid därefter. Som jag konstaterat kan man även se att språket, som kommunikations- och teckensystem, skapar en föreställning om att vara objektivt. Det gör att individer inte skyddar sig gentemot språkets tvångsmässiga påverkan. På så sätt tvingar språket in människor i sina mönster. Frågan är i vil-

ken grad strukturen styr individen och vilket utrymme för påverkan och förändring som den enskilde individen har.

Slutligen använder jag mig av teorier om skam, framför allt de som formulerats av Helen Lewis, Thomas Scheff och Donald Nathanson. Lewis beskriver "omedveten skam" och hur den manifesterar sig, Scheff behandlar "skam och sociala band" och Nathanson lyfter fram hur skammen får oss att agera för att behålla en känsla av värdighet. Skamteorierna använder jag främst för att belysa utgångsprocessen. Också här vill jag påvisa samspelet mellan aktör och struktur. Skammen finns inom individen, men utlöses många gånger då individen samspekar med andra. I fallet med Jehovas vittnen finns skammen både gentemot "de signifikanta andra" och "de icke-signifikanta andra". När medlemmarna inte är undfallande till organisationens regler och önskin­gar känner de skam, inför övriga medlemmar i församlingen och organisationen men även inför andra individer i omgivningen. Eftersom en medlem i Jehovas vittnen alltid är representant för en organisation som ständigt befinner sig i omvärldens blickfång kommer medlemmen att känna skam också inför "de icke-signifikanta andra".

Ritualer och emotionell energi

Collins (1990, 2004) har utvecklat en teoretisk modell som illustrerar hur "emotionell energi" alstras. Influens och inspiration har han hämtat från Durkheim, Goffman, Scheff och Mead. Senare har Collins tillämpat den empiriskt och använder i detta syfte en film om brandmännens arbete efter attentatet mot "World Trade Center" i New York den 11 september 2001.

Collins menar att en grupp genom att utöva aktiviteter som består av interaktionsritualer utvecklar ett gemensamt fokus och blir indragna i varandras känslor. För att något ska vara en interaktionsritual måste fyra kriterier vara uppfyllda:

- Två eller flera måste fysiskt vara samlade på en och samma plats så att de påverkar varandra genom sin fysiska närvaro.
- Gränser finns mot dem som befinner sig utanför gruppen så att det är tydligt vilka som är deltagare och vilka som inte är det.

- Fokus är centrerat på en gemensam aktivitet eller objekt som alla är medvetna om.
- Deltagarna delar ett känsloläge eller en känslomässig erfarenhet.

Interaktionsritualerna resulterar sedan i: a) gruppsolidaritet, en känsla av tillhörighet; b) emotionell energi (EE) hos individen. Den emotionella energin kan beskrivas som en känsla av självförtroende, upplyfthet, styrka, entusiasm och initiativförmåga; c) symboler som representerar grupper. Dessa symboler kan vara synliga märken men även ord eller gester; d) en upplevelse av hög moral i relation till gruppens värderingar och symboler. Överträdelser eller brott mot gruppens solidaritet leder till upprördhet.

Ett resultat av interaktionsritualerna är när deltagarna uttrycker en känsla av rättfärdighet i relation till gruppen. De anser det nödvändigt att respektera deras symboler och försvarar därför både gruppen och dess symboler gentemot hot och kränkningar.

Centralt i förståelsen av interaktionsritualerna är hur deltagarna inom gruppen påverkas i relation till varandra, utanför gruppen och i förhållande till de som lämnar gruppen. Collins modell är än så länge prövats sparsamt i empiriskt hänseende. Björn Johansson (2001) har använt den i sin analys av gatuvåld. Med sin analys bidrar Johansson till att skapa en förståelse av logiken i det till synes meningslösa gatuvåldet. Erika Summers har använt sig av Collins teori om emotionell energi i en studie av katolska hjälparbetare för att förstå hur solidaritet mellan individer i bostadsområdet och hjälparna skapas, men även hur solidaritet reproduceras inom den katolska hjälporganisationen. Summer menar att hjälparbetarna bygger upp solidariteten mellan sig själva och dem de vill hjälpa genom att leva under liknande materiella förhållanden. Genom att de som hjälparbetarna vill hjälpa ser att dessa bidrar med sina tillgångar skapas band mellan hjälpare och mottagare (Summer 2005).

Collins (2004) menar att ett av ritualernas resultat är att skapa symboler. Språket eller orden som utvecklas inom en grupp är exempel på sådana symboler (jfr Mead 1967/1934).

Språket som symbol

Symboler kan gestaltas på olika sätt och tillägnandet av det Mead kallar ”signifikanta symboler” är en förutsättning för att ”ta andras roller” , ”role-taking” (1967/1934: 71). De signifikanta symbolerna är både stimulus och respons och är det sätt med vilket vi förmedlar mening och känslor till andra. Om jag berättar att jag har haft en dröm kan den jag talar med förstå vad jag menar med en ”dröm” och kan fråga mig om drömmen –under förutsättning att personen kan svenska. Genom att beskriva hur jag kände när jag drömde drömmen kan personen också sätta sig in i min situation och förstå min känslomässiga upplevelse.

Överfört till Jehovas vittnen finns ord som är specifika för organisationen. För medlemmar associeras vissa ord till betydelser som för en utomstående många gånger är okända. Jehovas vittnen har alltså signifikanta symboler som är typiska för just dem.

Randall Collins skriver att turtagandet i det vardagliga samtalet skapar en delaktighet, sociala band och möjlighet för fortsatt gemenskap (2004: 84-5). Mead menar att vi, i dessa samtal med andra, då vi funktionellt identifierar oss med omvärlden, lär oss gruppens eller samhällets signifikanta symboler – språket. Tillvaron får en mening genom de språkliga överenskommelserna individerna gör (Mead 1967/1934: 78) samtidigt som språket är en grund för fortsatt gemenskap. Jag kommer att belysa språkets betydelse för sammanhållningen inom Jehovas vittnen och kommer endast att fokusera på språket som symbol.

Skam

Skam uppstår när man ser sig själv på ett negativt sätt, att man tror att andra ser på en på ett negativt sätt eller att man förväntar sig att bli bedömd på ett negativt sätt. Skam kan också upplevas på grund av överdrivna komplimanger och hyllningar om man själv inte anser sig vara förtjänt av dem (Dahlgren & Starrin 2004).

Helen Lewis (1971) gör skillnad mellan uppmärksam och icke uppmärksam skam/”unacknowledged shame”. Den icke-uppmärksammade skammen delar hon sedan in i öppen odifferentierad skam, ”overt unidentified shame” och förbipasserad skam, ”bypassed

shame” (ibid.). Thomas Scheff, som inspirerats av Lewis, är samtidigt kritisk mot hennes forskning eftersom hon bygger sin studie på utskrif- ter från terapisaamtal. Scheff tycker inte att utskrifterna ger underlag för hennes teser. Hon kunde rimligen inte veta om patienterna dolde sin skam, eller om terapeuterna var medvetna om känslorna hos patienter- na. Kanske var det därför, skriver Scheff retoriskt, som hon gav dem den tvetydiga definitionen ”unacknowledged shame” (1997: 31 - 32).

Trots kritiken har Scheff vidareutvecklat Lewis tankar om skam som han menar är den mest betydelsefulla av alla känslor på grund av de många funktioner som den styr över. Scheff anger tre områden där skammen är betydelsefull: 1) för individens medvetande och känslan för moral, 2) när de sociala banden hotas, (och är då en relationskänsla, 3) skammen spelar en roll för uttryck och medvetenhet när den sätts samman med andra emotioner, t.ex. ilska, kärlek, skuld och rädsla (Dahlgren & Starrin 2004: 88). Enligt Scheff är skammen sammanbun- den med de sociala banden (1997: 87). Känslan av att inte ha några säkra sociala band är så smärtsam att den helt kan försvinna från medvetandet. Känslan av alienation skapar känslor av avvisande (skam) så starka att skamkänslorna förpassas till det Lewis kallar förbipasserad skam (”bypassed shame”).

Scheff menar att skam är en normal del i processen av social kon- troll. I relationen till andra betydelsefulla personer utvecklas sociala band som i ena änden av ett kontinuum kan ge stolthet som i sin tur bidrar till solidaritet. I andra änden finns skam som genererar aliena- tion. Skammen, som enligt Scheff är en nödvändig del i den sociala kontrollen, kan bli skadlig om den göms eller förnekas (1997: 74).

Donald Nathanson (1992) har utvecklat tankarna om skam och är i vissa avseenden också kritisk till Lewis eller menar i varje fall att Le- wis behöver uppdateras. Han hävdar att Lewis begrepp ”bypassed sha- me” innebär en form av skam som vi inte erkänner, eftersom en med- vetenhet om skammen skulle leda till negativa känslor om självet. Nathanson menar att denna form av skam snarare bör ses som en känsla som vi ännu inte lärt oss att definiera som skam. Jag ser inte heller ”by- passed shame” som något statistiskt, vilket jag utvecklar i kapitel nio.

Sammanfattning

I kapitlet har jag tagit upp hur man teoretiskt kan förstå de sociala processer som leder in i och ut ur religiösa idébundna organisationer. Jag har översiktligt beskrivit den symboliska interaktionismens ursprung, grundläggande tankar och dess förhållande till aktörs- och strukturperspektivet. Vidare har jag tagit upp centrala grunder i organisationsteorin, tankar från socialkonstruktionismen och processteorier för att ge en ram för avhandlingens teoretiska utgångspunkter. Avslutningsvis skissar jag några teoretiska begrepp som används för diskussion och förståelse för specifika fenomen i avhandlingen, emotionell energi, språkets betydelse som symbol och skammens betydelse för ingångar och utgångar.

5. Metod

Avhandlingens empiriska material utgörs av en intervjustudie och en textanalys av en dagbok. Intervjustudien bygger på intervjuer med medlemmar och före detta medlemmar och textanalysen på en dagbok som en medlem skrivit i samband med sitt avhopp från organisationen. Både i dagboken och i intervjuerna beskriver intervjupersonerna sin relation till organisationen Jehovas vittnen. För att kunna förhålla mig till berättelserna har jag samlat och bearbetat material om organisationens historia, struktur och doktrin, vilken presenteras i ett extensivt kontextavsnitt (kapitel två). Kontextbeskrivningen ska ses som ett stöd för att placera de huvudsakliga studiernas resultat om ingångar och utgångar i relation till annan forskning.

När jag började min studie hade jag inte någon närmare kännedom om organisationen Jehovas vittnen. Även om mitt huvudintresse inte är organisationen, utan de processer som leder medlemmarna in i och ut ur organisationen, visade det sig ganska snart att jag var tvungen att lära mig mer om organisationen för att kunna ställa relevanta frågor, förstå intervjupersonernas sätt att resonera och för att kunna tolka resultaten. Jag har därför fått ägna mycket tid åt att läsa in mig på forskningen om Jehovas vittnen och andra liknande organisationer. Eftersom Jehovas vittnen är en internationell religiös rörelse med amerikansk bakgrund har jag också gjort en deltagande observation på rörelsens huvudkontor i New York. Denna deltagande observation uttrycktes i ett slags studiebesök där jag intervjuade representanter för organisationen och guidades runt i organisationens huvudkontor. För att få till stånd detta besök fick jag insistera ett flertal gånger via e-post och telefonsamtal till dess ansvariga slutligen välkomnade mig. Väl i USA gjorde jag även observationer på ett ”district convent” (kretssammankomst). På en sportarena utanför New York samlades över 10 000 vittnen under tre dagar för att lyssna på föredrag, iscensättningar av Bibeln och praktiska erfarenheter berättade av utvalda medlemmar. Programmet var noga planerat och allt genomfördes med en oantastbar punktlighet. Besökarna var vänliga och finklädde. Under lunchpauserna satt stora sällskap under träden utanför och åt mat ur medhavda lunchkorgar eller promenerade

runt sportarenan och pratade med nya och gamla bekanta. För min del har dessa erfarenheter fått mig att delvis revidera min uppfattning som tidigare låg närmare avhopparnas allmänna grundinställning. Genom mina observationer har jag fått insikt i den värme och samhörighet som många medlemmar av Jehovas vittnen känner. Det har varit nödvändigt för att balansera de olika beskrivna verkligheterna som jag har haft att göra med.

Val av metod

Avhandlingens syfte är att undersöka ingångs- och utgångsprocesser i Jehovas vittnen. Det kan naturligtvis vara ett problem att bygga denna beskrivning på medlemmars och före detta medlemmars berättelser. Det kan finnas intressen både hos vittnen och före detta vittnen att berätta på ett visst sätt. Människor som är med i en organisation med bestämda regler och normer kanske berättar om sitt inträde och livet i organisationen enligt en välkänd mall. Den amerikanske sociologen Charles Tilly (2000) menar att vi berättar standardhistorier, dvs. att vi berättar historier på ett visst sätt och enligt en känd standard. Om medlemskapet i en organisation ofta ifrågasätts av omgivningen, kanske medlemmen ständigt måste motivera för sig själv och andra varför han eller hon är medlem. Dessa berättelser kan bli en form av berättarritualer. Samma resonemang gäller för avhopparna. Det har bildats särskilda organisationer för avhopparna, och man kan också tänka sig att det inom dessa organisationer har utvecklats andra typer av standardberättelser. Som forskare måste man vara medveten om att intervjuer har sina problem och begränsningar.

Om berättelser i och om organisationer

Denna avhandling bygger till stor del på berättelser, dvs. utsagor från aktiva och avhoppade Jehovas vittnen. Berättelserna handlar om hur vittnena blivit medlemmar i Jehovas vittnen och hur utträdet kan gestalta sig för dem som beslutar sig för att lämna organisationen. Utsagorna som har vuxit fram i intervjuerna har inte gjort det helt fritt utan har delvis formats genom mina frågor och de teman som jag varit intresse-

rad av att belysa och i den dialog som vi har utvecklat. Men intervjuerna har också lämnat stort utrymme åt intervjupersonernas berättande kring de teman som jag har presenterat.

En fråga är hur man egentligen ska förhålla sig till den här typen av berättelser. Jag har intervjuat personer som är eller har varit med i en organisation som i vissa fall har upptagit en stor del av deras liv och idévärld. Jehovas vittnen är en organisation där medlemmarna delar en tro och följer vissa moralregler om hur livet ska levas.

En fråga som kan ställas är hur organisationen påverkat de språkliga uttagorna. I många organisationer pratas det, och det är särskilt tydligt i en organisation som Jehovas vittnen. Man kan på goda grunder konstatera att det är en "pratande" organisation. Det pratas till medlemmarna på olika möten, men medlemmarna får också själva prata. Genom den teokratiska skolan, som medlemmarna går i en gång i veckan, får de lära sig att övertyga, argumentera och prata för sin tro. Denna kunskap praktiserar de sedan när de går i tjänsten och försöker värva nya medlemmar. Pratet har enligt Berger & Luckmann (1998/1966) en viktig betydelse, eftersom det är genom språket som vi konstruerar vår bild av omvärlden.

Men forskare har också visat att man i organisationer skapar olika typer av bilder (t.ex. Gabriel 1991, 2000). Dessa bilder kan t.ex. handla om varför man är med i en organisation, om medlemskapets betydelse samt omgivningens föreställningar och bilder. Bilderna kan enligt Gabriel ha olika syften och funktioner, t.ex. att motivera ett medlemskap, öka den sociala sammanhållningen i en grupp eller att skapa en identitet eller vikänsla. I organisationer konstrueras alltså organisationsberättelser. Även i de avhopporganisationer, där några av mina intervjupersoner är medlemmar eller har varit, konstrueras sådana berättelser, men är förmodligen helt annorlunda än Jehovas vittnens berättelser.

Gabriel (1991) menar att berättelserna är konstruktioner av händelser där detaljer och erfarenheter underordnas medlemmarnas behov och önskemål. Berättelserna fungerar som hjälp i att behärska smärta, transformera hjälplöshet till kontroll och meningslöshet till mening. Lars-Christer Hydén (1997) har visat att berättelserna konstrueras så de får en logisk mening med inledning, mellanspel och avslut. Men om samma berättelse hade berättats vid ett tidigare tillfälle är det inte säkert att utvecklingen skulle ha beskrivits exakt på samma sätt.

Man kan tänka sig att medlemmar i organisationer där man anser sig missförstådda av omgivningen är måna om att ge en viss bild av medlemskapet inför omgivningen och är vaksamma på hur man argumenterar, vilka argument som är bra argument, vilka som är mindre bra, vilken sida av medlemskapet som man ska visa upp och vilken sida som man inte ska visa upp. Men vad som är viktigt att påpeka är att sådana konstruktioner inte sker på ett medvetet plan och handlar inte om rätt eller fel, sanning eller lögn. Alla berättelser är perspektivbundna och är inte mer eller mindre sanna än andra, enligt den konstruktionslogik som jag har refererat till i detta avsnitt.

Hur ska man då som forskare förhålla sig till att berättelserna kan bära spår av den logik och de konstruktioner som har formats i organisationen? Forskarens uppgift är inte att avgöra vad som är rätt eller fel, utan istället försöka att kartlägga och förhålla sig till det perspektiv från vilket berättelserna berättas, dvs. i vilket sammanhang och organisatorisk kontext som historierna tillkommer. Man måste som forskare också vara medveten om svårigheterna för människor att retrospektivt berätta kunna återberätta vissa händelser, som hela tiden har silats genom nya erfarenheter och en institutionell logik.

Eftersom berättelserna har formats i någon slags organisatorisk kontext har det varit viktigt för mig att ge en ordentlig insyn i denna kontext. Jag har lagt ner ett stort arbete på att kartlägga organisationens bakgrund och utveckling och jag har försökt att få en så god överblick som möjligt av den samhällsvetenskapliga forskningen om Jehovas vittnen och liknande organisationer. Jag har läst förbundets tidskrifter, *Vaktornet* och *Vakna!*, jag har gjort studiebesök på organisationens högkvarter och jag har talat med forskare som har forskat på området. Att fånga kontexten har varit en viktig del i min studie och har motiverats av metodologiska skäl. Det är med bakgrund av Jehovas vittnes världsbild som berättelserna måste förstås.

Jag har också gjort två intervjuer med var och en av mina intervjupersoner, vilket i någon mån har kunnat gå på djupet och kanske hittat nyanser och nya infallsvinklar. Att jag både har intervjuat medlemmar och avhoppare kan ge upplysningar hur berättelserna om livet i organisationen skiljer sig åt för mina intervjupersoner, vilket är en intressant fråga att reflektera över och som jag ska återkomma till i min analys. Hydén (1997: 262) menar att en berättelse alltid pressar undan en annan

möjlig berättelse. Genom att samla in berättelser från två kontraherande sidor i Jehovas vittnes värld kan jag i viss mån belysa de olika versionerna av upplevelseverklighet och därmed nyansera framställningen av medlemskapet och det före detta medlemskapet.

Jag har också övervägt andra möjligheter. Alternativa sätt att undersöka ingångar skulle teoretiskt kunna ha varit att göra deltagande observationer, eller själv som forskare försöka gå med i organisationen. Denna metod valde jag bort på grund av praktiska men framförallt etiska skäl. Att studera till vittne och att bli en medlem i församlingen tar ofta minst sex månader av bibelstudier. Sedan skulle jag gå med någon medlem i missionerandet till dess jag hade passerat testen för medlemskap och dop. Naturligtvis skulle jag i det läget ha fått access till ett stort och högtintressant material. Problemet är att jag aldrig skulle ha kunnat genomföra en sådan studie utan att dölja mitt egentliga syfte. Jag skulle aldrig ha tillåtits att gå vidare från bibelstudierna till mer omfattande aktivitet som medlem om jag inte gett illusionen av att jag trodde på det som det undervisades om. Därför avvisade jag den möjligheten.

En annan möjlighet skulle vara att undersöka ingångs- och utgångs-aspekter på organisationsnivå. Genom att samarbeta med ledningen för Jehovas vittnen kunde jag ha varit med och gjort deltagande observationer på möten, studerat en stor del av litteraturen och intervjuat nyckelpersoner. Att inte heller detta blev den slutliga modellen beror på Jehovas vittnens tidigare sparsamma deltagande i forskning. Jag trodde helt enkelt inte att jag skulle kunna få access under den tid som var nödvändig för att få tillräckligt med material. Ur mitt perspektiv var alltså en intervjuundersökning den bästa möjligheten, även om metoden också har sina nackdelar.

Vad det gäller utgångar finns det inte, enligt min mening, någon annan möjlighet att undersöka dessa än genom intervjuer med avhoppare.

Urvalet i undersökningen

På sätt och vis går det att säga att intervjuundersökningen egentligen utgör två separata studier. Jag började intervju aktiva vittnen utan att jag egentligen hade klart för mig att jag senare skulle intervju avhop-

pare. Jag var i denna fas osäker på om jag verkligen skulle få genomföra mina intervjuer med avhoppare. I det läget hade jag ingen kontakt med avhoppade Jehovas vittnen och jag visste inte heller hur jag skulle kunna få tag i några. Att det blev just tio vittnen i vardera gruppen berodde på att jag först fick tag på tio vittnen som var villiga att bli intervjuade. Efter att ha intervjuat dessa tio intervjupersoner vid två tillfällen kände jag mig ”mätt” på information i förhållande till mitt syfte och bedömde antalet informanter som tillräckligt.

När det gällde avhoppargruppen var det i denna grupp svårare att hitta informanter och vid tiden för empiriinsamlandet hade jag bara tio före detta vittnen att tillgå. Jag fick kontakt med några avhoppare genom en vidarebefordrad kontakt av en representant på föreningen FRI (Föreningen Rädda Individen) som är en ideell förening för före detta medlemmar av nya religiösa rörelser, eller ”sekt”, som de själva säger. Några avhoppare fick jag kontakt med via en avhopparhemsida på Internet, ”Hjälpkällan” och några avhoppare fick jag tag på genom att de kände någon av dem jag intervjuade, den så kallade ”snöbollsmetoden”. Kontakterna med de före detta vittnena togs efter det att jag avslutat intervjuerna med de aktiva vittnena.

Urvalets ”representativitet” kan och bör naturligtvis diskuteras, även om det inte är en huvudfråga i kvalitativ metod. De aktiva vittnena som jag har intervjuat är förmedlade och utvalda av äldstebröderna i respektive församling. De kommer från församlingar i en storstad och en mellanstor stad. De är alla goda representanter för organisationen och är förmodligen utvalda av äldstebröderna just av den orsaken. Intervjupersonerna är naturligtvis inte representativa för organisationen som helhet, vilket dock är något av en truism att framhålla när det gäller just kvalitativ metod. Min studie handlar inte heller om Jehovas vittnen som organisation utan om de processer som leder medlemmar in i och ut ur organisationen. För min studie har det varit viktigt att få tag på intervjupersoner som kan berätta om dessa processer. I princip skulle alla medlemmar kunna berätta om vägen in i organisationen, men de Jehovas vittnen jag intervjuat är välinsatta i organisationen och kan på ett bra sätt beskriva ingångar och utgångar från insidans perspektiv. Sannolikt är de idealvittnen ur organisationens synvinkel. Det är möjligt för att inte säga sannolikt att de inte är särskilt kritiska på grund av

sin solidaritet till organisationen och framställer inträdesprocessen som ganska okomplicerad.

De avhoppade vittnena har jag, som ovan nämnts funnit genom organisationer som arbetar för avhoppare från religiösa rörelser, genom Internet och genom att avhoppade vittnen i sin tur har engagerat andra avhoppare för intervjuer. De kommer från storstäder, en mellanstor stad och en liten ort och är mer geografiskt spridda än de aktivas grupp. Om avhoppare från Jehovas vittnen som grupp finns inte stor kunskap. Man vet inte hur stor gruppen är eller hur köns- och åldersfördelningen ser ut. De intervjuade i denna grupp har själva erfarenhet av avhopp och uteslutning och kan berätta om denna process. De är inte på samma sätt som medlemmarna styrda av eventuella standardhistorier eller invanda sätt att berätta i organisationen. Samtidigt kan berättelserna om medlemskapet i Jehovas vittnen vara mer negativa till sin karaktär på grund av de avhoppades känslor gentemot organisationen. Dessutom kan de, även om de skulle vara befriade av organisationens standardberättande, använda en form av standardhistorier som förekommer i avhoppargrupperna och stödföreningarna. Så långt som möjligt har jag lyckats att matcha de olika grupperna i fråga om ålder och kön.

Vad man sammanfattningsvis kan konstatera är att jag har valt två grupper som har erfarenhet av de processer som jag kommer att belysa. Båda grupper kan betraktas som drivandes en egen agenda när det gäller framställningen. Detta är och har varit uppenbart från studiens start och jag försöker i möjligaste mån reflektera över detta fortlöpande.

Intervjustudien

Genomförande

Varje informant intervjuades två gånger. Intervjuerna var av icke-strukturerad karaktär och baserades på intervjuguider (bilaga). Margareta Hydén (2000: 146) menar att det är att föredra att göra flera korta intervjuer vid forskning om mänskliga erfarenheter som är komplexa och svåra att benämna. Fokus i intervjuerna var naturligtvis i vissa delar olika för de båda grupperna. Frågorna har handlat om tiden för ingång-

en i Jehovas vittnen och motiv till beslutet att låta döpa sig. För avhopparna har också en stor del av intervjuerna handlat om tiden som föregick avhoppet och hur avhoppet/uteslutningen gick till. De aktiva vittnena intervjuade jag om uteslutningar inom organisationen och deras tankar kring dem.

Intervjuerna tog i genomsnitt en dryg timme och majoriteten utfördes i informanternas bostad eller på mitt kontor. Några intervjuer genomfördes på ett café, i ett grupprum på Socialhögskolan i Lund och i en bil under en längre bilfärd. Genomgående fick intervjupersonerna välja platsen för intervjun, eftersom det kan ha betydelse för intervjun i vilken miljö den genomförs (Repstad 1988; Kvale 1997). Intervjuerna spelades in på band, transkriberades och skickades ut till informanterna för genomläsning och godkännande. Intervjuerna med avhopparna genomfördes på samma sätt.

Före intervjuerna hade jag en telefonkontakt med intervjupersonerna för att förklara syftet och vad frågorna i stort skulle handla om. Informanterna fick inte några detaljfrågor före intervjutillfället, eftersom min erfarenhet är att svaren då ofta har en tendens att bli väl genomtänkta och övervägda. Min avsikt var att få ta del av informanternas spontana tankar och reflektioner. Genom att inte låsa fast informanterna i en förväntad frågesituation var jag friare att fråga om saker som kom upp vid intervjutillfället och som var specifika för den enskilda individen.

Bearbetning, analys och redovisning

När alla intervjuer var utskrivna hade jag ett material på ungefär 1 000 sidor. Dessa läste jag igenom ett antal gånger, försökte se strukturer och teman och började sedan sammanställningen. Jag sorterade intervjuaterialet utifrån återkommande teman. I denna process blev vissa teman underordnade andra. Jag prövade om de teman jag fann, hade någon innebörders struktur, men också hur de relaterade till varandra. Samtidigt funderade jag på vilka möjligheter jag hade att redovisa materialet. Ett alternativ var att jag skulle ta några eller alla intervjupersoner och göra fallbeskrivningar för att belysa mina slutsatser. Detta skulle göra det lättare att se hur processerna hade sett ut för de olika intervjupersonerna. Problemet med ett sådant förfaringssätt är att det skulle kunna medföra etiska komplikationer, eftersom det skulle kunna bli lätt att

identifiera personerna och särskilt avhopparna som förmodligen inte är så många på de orter där jag gjort mina intervjuer. Självklart skulle jag kunna arbetat med idealtyper men det skulle ha varit problematiskt utifrån det vetenskapliga perspektivet. Dessutom tycker jag personligen att det är svårt att göra en tydlig analys med en samling personbeskrivningar.

Ytterligare ett alternativ, som jag arbetade länge med, skulle vara en tematisering av materialet. Presentationen utgick då från tre större rubriker som fokuserade på tiden före beslutet att döpa sig, tiden i rörelsen och tiden efter beslutet att gå ur. Peter Öberg (1997: 93) skriver att den presentationsform som vi väljer får konsekvenser för hur de aktörer vi studerar blir porträtterade, lästa och förstådda och att valet av presentation därför inte enbart ska grundas i tekniska och metodologiska överväganden utan även etiska. Att framställa de aktiva vittnena som fångna i organisationen, som blev det skenbara resultatet av den första presentationen var från min sida inte ett medvetet och inte heller önskvärt resultat. I detta skede återvände jag till mina intervjuer och gjorde en förnyad analys av materialet. Denna gång kunde jag inte längre jobba med teman eftersom jag måste lösgöra mig från min tidigare analys. Istället gjorde jag sammanfattningar av intervjuerna som för var intervju blev 4-6 sidor långa. Dessa sammanfattningar var då sammandrag av de viktigaste punkterna personerna tog upp. Eftersom jag vid denna tidpunkt hade läst intervjuerna många, många gånger fungerade dessa sammanfattningar som genvägar in i intervjumaterialet.

Utifrån denna andra analys valde jag den slutliga presentationsmodellen som består av processbeskrivningar som delats in i olika faser. Jag har också vid beskrivningen av ingångsprocessen valt att helt luta mig mot dem som befinner sig inne i organisationen, eftersom de som gått ut ur organisationen har haft svårare att minnas hur det gick till när de blev medlemmar. Dessutom är ofta deras historier om Jehovas vittnen täckta av ett negativt skimmer. Genom att enbart fokusera på de aktiva vittnena var det lättare att förstå medlemmarnas skäl till varför de hade valt att bli medlemmar. I utgångsprocessen använder jag av naturliga skäl enbart avhopparnas historier. Skälet till att jag periodvis enbart lyssnar och återger ”en” grupp är att jag vill tydliggöra vissa berättelser framför andra. I ingången vill jag att ”medlemmarnas” argument för medlemskap ska bli tydliga, i utgångarna ”avhopparnas”.

Dagboken

Genomförande

Som forskare måste man alltid arbeta med det empiriska materialet man har tillgång till. Att huvudsakligen luta sig mot intervjuer har varit den enda möjligheten för mig. Detta innebär att man måste akta sig för att tro att det skulle ge någon helhetsbild av skeendena. Ett sätt att komma närmare det mänskliga livets genomlevda processer och utvecklings-skeden är att komplettera intervjumaterialet med annat material och på så sätt lägga pussel med olika typer av källmaterial i rekonstruktionen av sociala processer. Nu är detta emellertid lättare sagt än gjort. Men i ett fall har jag haft turen att kunna göra det, och det gäller Håkan, där jag förutom intervjuerna med honom har fått tillgång till en dagbok som skildrar utträdesprocessens olika skeden. Det ger en unik möjlighet. Därför har jag brutit ut detta exempel och presenterar det som en fallbeskrivning.

Att som forskare få förtroendet att ta del av en enskild människas innersta tankar såsom de skildras i en dagbok där författaren fortlöpande reflekterar över sin situation, är bara få förunnat. Därför ser jag dagboken som ett värdefullt bidrag som lägger ytterligare en dimension till förståelsen av utgångsprocessen. Dagboken belyser förmodligen inte hela utgångsprocessen, utan kanske bara ett kritiskt skede av denna process, en fråga som jag återkommer till.

Dagboken är skriven av en man som tillhör ”avhoppargruppen” i min undersökning. Den är skriven under de drygt fyra sista åren innan han blev utesluten. Jag fick texten utskriven på maskin och var då på 108 maskinskrivna sidor. Jag förmodar att det främsta skälet till att skriva en dagbok är att man skriver den för sig själv och bara för sig själv. Den skrivs inte med en baktanke att en forskare senare ska analysera den och kanske inte heller att anteckningarna ska publiceras. Ofta finns kanske inte ens en tanke om att författaren själv ska läsa det nedskrivna. Därför finns det naturliga svårigheter i att analysera en dagbok. Fokus och struktur i berättelsen är inte som i intervjuer där intervjuaren kan styra och be intervjupersonen att hålla sig till vissa teman. Forska-

ren har inte kunnat påverka dagboksskrivandet och texten kan kännas irrelevant för en utomstående som vill ha svar på vissa bestämda frågor.

Bearbetning, analys och redovisning

Min analys av dagboken kan närmast liknas vid en textanalys. Jag läste igenom dagboken flera gånger. Så småningom kunde jag ganska konkret se hur det på basis av sinnesstämningar och fokus framträdde olika tidsperioder i dagboken vilket underlättade min egen sammanfattning av dagboken. Dagboken presenteras i ett eget kapitel där anteckningarna kompletterats med intervjuerna med författaren, Håkan, som jag gjorde som en del i intervjustudien. Faserna i dagboken har tematiserats utifrån olika nyckelbegrepp i dagboken liksom även författarens sinnesstämningar och fokus. De olika faserna skiljer sig markant i tid och antalet sidor. Att de gör det beror på, menar jag, hur Håkan har använt sig av dagboken under de olika perioderna vilket framgår av presentationen. Jag återkommer i kapitel sex till hur jag har klassificerat faserna i dagboksrepresentationen.

Efter min första analys av dagboken har jag kommunicerat den med författaren som önskade att jag tog bort några få personliga detaljer, vilket jag också har gjort. Jag bedömer inte att dessa påverkar den generella eller specifika förståelsen av dagboken.

Övrigt material

Den beskrivning och diskussion som jag har gjort av organisationen och dess historiska utveckling är baserad på dels originallitteratur utgiven av Jehovas vittnen, dels forskningsresultat som presenterats i vetenskapliga sammanhang. Därutöver har jag dels gjort intervjuer med representanter vid organisationens huvudkontor i New York, dels haft telefonkontakt med nyckelpersoner i Jehovas vittnen i Sverige, dels besökt Jehovas vittnens huvudkontor i Sankt Petersburg, och dels haft en hel del informella samtal med både aktiva och före detta vittnen. Jag har också haft kontakt med Jim Penton, Carl-Olof Johnsson och Rud Persson, alla före detta Jehovas vittnen och kritiker till organisationen och mycket kunniga i historien och organisationen. Jag har också gjort

observationer vid ett områdeskonvent under tre dagar på Long Island, New York, sommaren 2005. Till grund för diskussionen i bakgrundskapitlet räknar jag också informella samtal som jag haft med medlemmar och före detta medlemmar under tiden för detta arbete.

Vid besöket på Jehovas vittnens huvudkontor gjorde jag en intervju med fokus på policyfrågor och organisationen. Jag guidades runt i organisationens lokaler som upptar ett helt kvarter i Brooklyn, New York. Jag fick många referenser till religionssociologiska forskare som genomfört studier om Jehovas vittnen. Intrycket av hela besöket var att jag blev bemött på ett mycket vänligt och respektfullt sätt. Vid besöket fick jag löften om hjälp som jag inte trodde var möjlig (med originallitteratur och nya intervjupersoner) men tyvärr infriades aldrig dessa löften.

De avhoppade Jehovas vittnen som kritiserar organisationen kallas av organisationen och dess medlemmar för avfallingar. De har, enligt organisationen, svikit sin tro och sina vänner. Många av dessa avfallingar ägnar stor del av sin tid till att forska om Jehovas vittnen och ibland publicera information om Jehovas vittnen som organisationen upplever som negativ. Företrädare för organisationen betecknar dessa före detta medlemmar som förrädare. Genom att närma mig båda dessa sidor har jag fått förståelse för det känslomässiga minfält som en avhoppare befinner sig i när han eller hon bestämmer sig för att avsluta sitt medlemskap. Dessutom har den historiska studien av Jehovas vittnen gett mig en bild av hur organisationen över tid har agerat för att attrahera nya medlemmar likväl som de har agerat gentemot obekväma, oliktankande, kritiserande medlemmar.

Forskarrollen

Steinar Kvale (1997: 112) skriver om etiska aspekter av forskarrollen. Dessa rör det vetenskapliga ansvaret, relationen till undersökningsspersonerna och forskarens oberoende. Det vetenskapliga ansvaret gör att det är upp till mig som forskare att presentera kunskap som är värd att veta och som är så kontrollerad och verifierad som möjligt. Kvale tar även upp den roll forskaren spelar för sina undersökningsspersoner och hur detta kan problematisera forskningen. Det finns ett stort behov av

generell kunskap kring de processer som är i bruk vid ingångar och utgångar i grupper inte minst i religiösa grupper. Även om man som forskare framhäver sin position som objektiv och kritisk finns det alltid risk för att den som blir undersökt försöker påverka forskaren och projektets slutsatser. Sådana försök har jag inte direkt kommit i kontakt med. Jag har försökt att unvidka sådana situationer och har alltid avböjt deltagande i bibelstudier även om jag tagit emot rörelsens tidskrifter. Några av de aktiva vittnen som jag intervjuat har varit öppet kritiska till studien och ifrågasatt mina motiv, utifrån en oro som grundats i en erfarenhet av journalistiska svartmålningar av organisationen. Vid dessa tillfällen har jag understrukit att jag arbetar utifrån vetenskapliga principer med ett grundläggande forskningsetiskt förhållningssätt och att jag, åtminstone inte medvetet, har några dolda syften som styr mitt handlande.

I mina kontakter med före detta vittnen har dessa kanske försökt tillskriva mig en bestämd roll även om denna roll varit annorlunda än den som de aktiva vittnena möjligtvis sett mig i. Kanske någon eller några av dem sett mig som "avslöjaren" som ska hjälpa dem att hämnas på den organisation som de är bittra på. Men bland avhopparna fanns också många som ville ha försäkringar om att jag inte var ute efter att kränka organisationen. Även om ingen av de före detta medlemmarna vill vara med i Jehovas vittnen längre sympatiserar de ofta med organisationens medlemmar, de gamla vännerna, och vill inte medverka i den häxjakt som de menar att Jehovas vittnen ibland utsätts för. Samtidigt som jag haft en vilja att själv vara så "objektiv" och nollställd som möjligt i min studie är det ganska troligt att jag gick in i studien med vissa fördomar och andra föreställningar om Jehovas vittnen och om avhopparna. Mig själv har jag försökt att kontrollera genom självobservation, studiens design och genom att vara systematisk, konsekvent och följsam till metodregler.

Av 1 000 sidor intervjuutskriften har jag enbart återgivet ungefär en procent i form av direkta citat. Naturligtvis finns det skäl att fråga sig hur jag har valt ut dessa och vilka motiv som har styrtt mitt urval. De principer som väglett mig är att citaten skall belysa viktiga tendenser och resultat i empirin. Jag har också försökt att balansera citat och referat så att båda grupperna ska bli synliga. Sen är det så att vissa människor uttrycker sig på ett skarpare sätt än andra och därför har vissa in-

formanter getts större utrymme, vilket dock inte betyder att jag grundar analysen mer på deras utsagor.

Etiska aspekter

När det gäller presentationen av intervjupersonerna har jag utelämnat vissa uppgifter för att så långt som möjligt förhindra att informanterna skall gå att identifiera. I de fall jag har ändrat eller tagit bort något är det uppgifter som inte har betydelse för analysen. Under mina deltagande observationer i New York undvek jag att komma in i några djupare diskussioner med deltagarna på områdessammankomsten, eftersom det inte var klart för deltagarna att jag var där som observatör och forskare. Som tidigare nämnts är också studiens design och presentation ett resultat av etiska överväganden.

Studiens tillförlitlighet och giltighet

De intervjuer jag har gjort har fokuserat på de enskilda individernas version och upplevelse av verkligheten. Dessa versioner har sedan silats genom min analys som naturligtvis färgats av mina tolkningsbegränsningar. Förutom intervjusituationens begränsning i tid och rum finns alltid en risk med retrospektiva berättelser. Människor har en förmåga att forma upplevelsen av sina minnen genom tidigare erfarenhet och tolkningsramar, andra personers berättelser, teorier och fakta. Utifrån en sammansmältning av dessa former informanterna sin egen version. Intervjuerna har därför fångat bilden av hur upplevelsen av ingångar och utgångar upplevs och skildras i efterhand.

Validitet är ett begrepp som används i kvantitativa studier och ibland i kvalitativa studier när studiens kvalitet ska diskuteras. Validitet är ett annat ord för sanning. I en kvalitativ studie går det aldrig att tala om någon "sanning" eftersom fokus för undersökningen är förståelse, att förstå en viss person eller grupps upplevelse eller erfarenhet. Diskussionen om tillförlitlighet eller "validitet" i den kvalitativa undersökningen bör därför fokuseras på huruvida resultatet är trovärdigt utifrån det syfte som utstakats. Läsaren av avhandlingen måste kunna avgöra om de tolkningar som gjorts är gjorda på hela materialet och inte är

resultatet av någon godtycklighet hos forskaren, om är det trovärdiga tolkningar eller skulle man kunna se det på något annat sätt?

Därför är metoden och analysredogörelsen viktig och bör genomsyras av en transparans. Det måste framgå hur forskaren har gjort och vilka grunder som legat som bas för de beslut som tagits. Därför har jag så långt jag kunnat redogjort för tillvägagångssättet vid analysen av intervjuerna och dagboken.

Ett annan möjlighet är att uppmärksamma och redogöra för avvikande exempel, fall och berättelser som inte följer normen i det analyserade materialet. Det har jag gjort med Fred vars berättelse på många sätt avviker från de andra avhopparberättelserna. Löpande har jag fört en diskussion om hur avvikande exempel kan förstås.

Ett annat sätt att validera är att kombinera olika undersökningsmetoder, så kallad "triangulering". I mitt fall har jag till intervjuerna haft dagboken. Det är svårt att säga om dagboken egentligen har validerat min tolkning av intervjuerna eftersom jag av analysen av dagboken snarare har kunnat utveckla några faser i modellen. Dagboksanalysen har i alla fall inte emotsagt analysen av intervjuerna.

Ytterligare ett sätt att validera tolkningarna är att göra en "respondent validering" (Silverman 2005: 212). En respondent validering innebär att jag visar min tolkning för respondenterna för dem att kommentera. En sådan respondent validering har jag gjort under analysen av dagboken men inte intervjuerna. Att jag inte har gjort det har sin grund i tidsaspekten. Samtidigt innebär inte en konfirmering av tolkningen från respondenterna att tolkningarna är riktiga liksom deras förkastande av tolkningarna skulle innebära att de är felaktiga. Fielding & Fielding (1986) skriver:

There is no reason to assume that members have privileged status as commentators on their actions ... such feedback cannot be taken as direct validation or refutation of the observer's inferences. Rather such processes of so-called 'validation' should be treated as yet another source of data and insight. (s. 43)

Urvalet är något som skulle kunna generera frågor. Även om man bör använda sig av riktat urval i en kvalitativ studie så finns alltid anledning att ifrågasätta representanterna för dessa grupper. Dessutom har jag, i detta fall, inte helt fått bestämma vilka jag skulle undersöka. De aktiva

vittnena har blivit utvalda av äldstebröder i församlingarna och de före detta vittnena har rekryterats genom ett nätverk av före detta vittnen. Det sätt jag valt att hantera möjlig kritik kring urvalet är att, som tidigare nämnts, föra en löpande urvalsdiskussion genom intervjuredovisningen.

Dagbokens autenticitet är också något som måste ifrågasättas. Jag fick dagboken av ett av de avhoppade vittnena efter den andra intervjun. Dagboken kom upp i en diskussion efter den första intervjun om svårigheterna att undersöka processer. Författaren "Håkan" berättade då att han hade skrivit dagbok under de sista åren av medlemskapet och att jag kanske skulle kunna få den. Jag fick den inte vid första tillfället utan Håkan väntade till efter den andra intervjun. Kanske berodde detta på att han ville försäkra sig om att det kändes tryggt att överlämna utskrifterna. Jag har också träffat och pratat med människor i Håkans närhet som berättat att han skrivit dagbok under utgångsprocessen.

Sammanfattning

Jag har i kapitlet redogjort för val av metod och tillvägagångssätt i min undersökning av hur en individ gör värderingsövergångar, vad som har initierat övergången och hur individen resonerar när denne väljer att stanna eller då denne väljer att göra en ny värderingsövergång, ut ur organisationen.

Studien bygger på en intervjustudie och en analys av en dagbok. Jag har diskuterat problemen med att använda sig av berättelser som empiri. Intervjustudien baseras på två intervjutillfällen med respektive informant i de två intervjugrupperna. Intervjuerna har bandats, skrivits ut och analyserats genom närläsning och tematisering av intervjuerna. I slutskedet har jag arbetat utifrån koncentrerade sammanfattningar. Dagboken har analyserats genom en textanalys där författarens känslomässiga sinnesstämningar och fokus blev vägledande. Jag har även i kapitlet diskuterat forskarrollen, studiens etiska aspekter samt dess tillförlitlighet och giltighet.

6. Håkan – dagboksanalysen

Introduktion

Jag inleder den empiriska presentationen med en fallbeskrivning som handlar om en enskild Jehovas vittnesmedlem, Håkan, om hans liv i organisationen, hans tvivel, avhoppet och tiden efter avhoppet.

Dagboken, som utgör det mesta materialet i fallbeskrivningen, kompletteras med två intervjuer med Håkan. Intervjuerna har använts vid beskrivningen av ingången i fallstudien och baseras på samma intervjuguide som jag använt vid intervjutillfällena med övriga avhoppare. Det var efter de två intervjutillfällena som jag fick förtroendet av Håkan att använda dagboken. Den innehåller hans dagboksanteckningar under de fyra sista åren innan hans definitiva avhopp.

När jag hade genomfört den första analysen av dagboken kontaktade jag Håkan för att han skulle få tillfälle att kommentera den. Vid detta tillfälle, som inföll ungefär ett år efter intervjuerna, berättade Håkan om hur hans och familjens fortsatta arbete att frigöra sig från Jehovas vittnens tänkesätt pågått alltsedan vårt förra samtal. Han hade nu insett att han vid intervjutillfällena fortfarande i många avseenden funnits kvar i Jehovas vittnens ideologiska tankevärld. Håkan återkommer som exempel och illustration till kapitel åttas beskrivning av utgången.

Det finns flera skäl att placera Håkan som första empiriska kapitel: 1) Håkan visar att utgången är en process som är långdragen, komplex, dynamisk och som böljar fram och tillbaka. Att Håkan under perioder i denna process inte skriver dagbok har jag tolkat som ett resultat av att han under dessa perioder mått alltför dåligt eller för att han försökt att närma sig Jehovas vittnen igen. Dessa uppehåll illustrerar utgångsprocessens dynamik och psykiska stress på författaren. Det skulle ha varit önskvärt med en liknande illustration av ingångsprocessen. Men tyvärr kan man inte alltid som forskare få allt material som man önskar sig. Det finns ändå skäl (med stöd av intervjuerna) att tro att även ingångsprocessen färgas av en liknande dynamik, men att den förmodligen är

mindre ångestfylld eftersom medlemmarna där ger support och stöd genom bibelstudierna. 2) Ytterligare ett skäl till fallstudiens placering är att Håkans reflektioner, enligt min mening, ger stöd för och möjliggör en fördjupning i resten av analysen, något som jag ska återkomma till. 3) Håkan är en fallbeskrivning som ger läsaren insikt i den komplicerade utgångsprocessen. 4) Dagboken skiljer sig som material från intervjuerna, eftersom det är en annan direkthet i anteckningarna. Intervjuerna skildrar många gånger ett skeende flera år före intervjutillfället. Att lägga fallbeskrivningen före presentationerna av intervjuerna ger en naturlig övergång från dagbokens nästan dagliga närvaro till intervjuens retrospektiva berättande.

Kapitlet består av tre delar. I den första delen, Ingången, ges en retrospektiv beskrivning av de argument och tankar som flödade i Håkans hjärna när han en gång i tiden tog beslutet att bli ett Jehovas vittne. I andra delen följer dagboksanalysen som avslutas med Håkans uteslutning. I kapitlets avslutande del presenterar jag de resultat som jag kommit fram till genom dagboksanalysen. Fallstudien är mycket empirisk till sin natur med få teoretiska kopplingar. I framställningen försöker jag att ligga nära Håkans berättarstil och val av begrepp och uttryck.

Ingången

Håkan, som idag är i 50-årsåldern jobbar i ett eget företag. Han lever med sin fru Kerstin i en mindre stad och tillsammans har de tre barn, som alla nu är vuxna. Håkan berättar att han fick kontakt med Jehovas vittnen när han befann sig i sena tonåren. Han läste med vittnena mellan 19 och 21-årsålder. Han upplevde samhället och livet i allmänhet som tufft. I deras sällskap kunde han göra saker som han tyckte om. Församlingen och organisationen gav Håkan struktur, värme och ramar som fick honom att känna trygghet och gav skydd för saker som enligt honom var obehagliga. Exempel härpå är värnplikten som han först vägrade på eget initiativ. När nästa inkallelsebesked kom kunde han med hjälp av Jehovas vittnen och med stöd av gruppen och de religiösa argumenten vägra värnplikt.

Håkans föräldrar motsatte sig aldrig hans intresse för Jehovas vittnen. I Håkans beskrivning är föräldrarna öppna och fritänkande och när

sonen fick intresse för vittnena inledde även de bibelstudier. Men studierna resulterade aldrig i något större engagemang från deras sida.

Trots Håkans positiva bild av mycket inom organisationen vid denna tid hade han ändå sina tvivel. Han säger att han aldrig förstod rörelsens ställningstagande i blodsfrågan dvs. varför en individ hellre ska dö än ta emot blod – kunde det verkligen vara Guds vilja? Inte heller förstod han varför kvinnorna skulle ha en lägre ställning än män inom organisationen. Dessa tvivel gjorde att han upphörde med sina bibelstudier under en period. Under denna tid upplevde han en stark ensamhetskänsla. Han hade som en följd av sitt engagemang i Jehovas vittnen tappat kontakten med sina gamla vänner och när han slutade med bibelstudierna kunde han inte heller träffa de nyvunna vännerna inom församlingen.

Så småningom återvände Håkan till rörelsen och sina bibelstudier och lät döpa sig vid 21-årsålder, trots att han inte, som han i efterhand berättar, omfattades av läran fullt ut. För honom var ingången till största del motiverad av sociala skäl. De initiala tvivlen hindrade honom inte att efter sitt inträde i församlingen bli väldigt aktiv. Ganska snart träffade han Kerstin som han gifte sig med. Paret ägnade sina första gifta år åt pionjärbete, vilket innebar att de gick i tjänsten 90 timmar i månaden. Håkan ”hoppade av” sina akademiska studier och började jobba med städning på deltid, för att hinna med och ha råd att missionera. Han och hustrun var framgångsrika i sina rekryteringar och värvade flera nya medlemmar till församlingen under denna tid. Många av medlemmar blev deras nära vänner. Så småningom föddes barnen och Håkan började ägna sig åt församlingsarbetet med samma intensitet som han tidigare ägnat åt missionerande. Redan som 27-28-åring blev han äldste.

Det som gjorde att Håkans tvivel återkom var hans barns situation. Han kände att de inte hade möjlighet att utvecklas fritt i organisationen. Barnen är enligt Håkan kreativa och reflekterande, men konstnärliga utlevelser och ifrågasättande uppmuntras inte inom Jehovas vittnen. I mitten av 1980-talet blir tvivlen så starka att han dagligen börjar skriva dagbok. I dagboken skriver Håkan vad han egentligen tyckte, tänkte och kände. Han pratade inte med Kerstin om sina tvivel. Om han hade gjort det hade hon varit tvungen att gå till äldstebröderna och berätta vad han sagt. Annars hade hon enligt Håkan mått dåligt och känt sig

som en medbrottsling. Efter flera års våndor tog han ändå fram dagboken och visade den för Kerstin. Han berättade om sina tvivel och att han ville hoppa av för barnens skull. Hon grät, men sade att hon skulle följa honom. Några veckor gick och de pratade inte mycket om avhoppet. Till slut bestämde de sig för att inte hoppa av. Håkan berättar i efterhand om bakgrunden till deras beslut:

... Vi hoppade inte av ändå, det kändes som ett stort svart hål...//... vart ska man vända sig...det kändes liksom att man hade ingenstans att gå, man kommer inte att klara av det här. Barnen var redan präglade så mycket att Det går inte. Vi var alldeles för rädda, så vi beslutade att vi, vi glömmet det här. Jag rev sönder allting jag skrivit och slängde alla papper. Och så fortsatte vi. Och sen, så pratade vi aldrig mer om det.

Några år gick. Håkan började återigen, utan hustruns vetskap, att skriva dagbok. Han skriver vid denna tidpunkt att han nu kommit till insikt att det inte längre finns någon återvändo. Något måste göras åt situationen.

Om att ta ett beslut och genomföra det

I dagboken blir det tydligt att Håkan driver på utvecklingen mot det slutliga avhoppet genom de steg han tar och de insikter han får. Men vägen ut ur organisationen är inte bara rakspårig i en riktning, utan Håkan dras då och då bakåt av tvivel och rädsla för huruvida han ska klara av att lämna Jehovas vittnen. Vad Håkan saknar är någon att diskutera tvivlen med och han känner sig därför ensam, utlämnad åt sig själv och har svårt att verkligen genomföra det han vill. Han tror inte längre på organisationens grundvalar. Den främsta anledningen till att han fortfarande är kvar i organisationen är för att hans fru och tre barn också är medlemmar.

Dagboken sträcker sig över fyra år och illustrerar de fasor och faser som Håkan går igenom när han ska genomföra en för honom betydelsefull förändring. De fyra faserna har jag valt att återge i nedanstående schematiskt uppställda tablå.

Tabell 6.1. En modell som beskriver de faser Håkan genomgår inför avhoppet.

Faser	Tidsperiod/antal sidor i dagboken	Nyckelbegrepp i dagboken	Fokus
<i>Oro</i>	950220-979116 (23 månader) s. 1-9 (9 sidor)	"Ångest", "oro", "allt är upp-och-ned", "jag vet inte vad jag ska göra".	Organisationen, sin ångest
<i>Förväntan</i>	970205-979417 (2,5 månader) s. 18-24 (9 sidor)	"Ge inte upp, "viktigt att planera för dagen A".	Avhoppet och organisationen
<i>Självrannsakan</i>	971109-980520 (7 månader) s. 18-84 (66 sidor)	"Jag har blockeringar, är rädd och skäms", "jag måste arbeta bort mina brister", "förändring", "jag mår bra".	Sig själv
<i>Tärningen är kastad (Verkställighet)</i>	980524-990430 (11 månader) s. 84-103 (19 sidor)	"Dörren har öppnats", "avhoppet kan ske när som helst nu", "mycket händer".	Utgången

Oro, februari 1995—januari 1997

Håkans dagboksblad börjar utan inledning. Texten präglas till en början av ångest och oro över situationen och reflektioner över organisationen. Då och då ger Håkan uppdrag åt sig själv och mer sällan uppmuntrande tillrop till sig själv för att inte totalt tappa greppet.

Håkan har uppfattningen att det är hans fel att familjen befinner sig i den situation som den är i. Det var han som blev ett Jehovas vittne som vuxen. Hans fru växte upp i organisationen och hade inte något större val och inte heller hans egna barn. Han känner därför att det är hans uppdrag att ta dem därifrån. De reflektioner över organisationen han gör leder till att han reagerar på de order han får från högre ort. Vid ett tillfälle blir han till exempel tillsagd att han ska hålla ett tal som varnar för avfällingslitteratur (kritisk mot organisationen) och TV-program.

Anledning är ett TV-program som ska sändas och som ledningen på Betel³ inte vill att medlemmarna ska se eftersom det är kritiskt mot Jehovas vittnen. Håkan reagerar över att ett sådant tal över huvud taget ska hållas, men genomför det ändå. Han skriver i dagboksbladen att han ser organisationen som ond. Han menar att personerna inom Jehovas vittnen inte nödvändigtvis är onda men är verktyg i händerna på en "ond organism". Vidare reflekterar Håkan över den makt som Jehovas vittnen har över familjens vardagsliv eftersom den i mycket styr hur han ska forma diskussionerna med sina barn:

Kom just på när det gäller kontakten med barnen. I allt man gör och säger till dem och tillsammans med dem måste man ta hänsyn till rörelsen. Det måste vara i harmoni med "läran". Alla "obekväma" frågor måste besvaras i harmoni med den. Inte det man själv tycker eller tror eller inte tror. Känns väldigt otillfredsställande. Barnen lär sig snart vad de ska tycka och tro. Inte vad de egentligen tror och tycker. De sluter sig alltså. Förtränger sina egna känslor. Vad farligt: Sådan idiot jag har varit. (950317)

Håkan skriver också att organisationen på ett undanlidande sätt sanktionerar aga, men att när frågan blir offentlig menar talesmän för organisationen att aga aldrig har förespråkats. Reflektionerna fokuserar även på församlingen, den sociala gemenskapen och solidariteten som utesluter ifrågasättande av andra medlemmar. När ett vittne på vägen hem från ett möte kör i 180 km/timmen med ett av Håkans barn får detta inte ifrågasättas. Hustrun menar att det skulle vara fel att "bråka om det" eftersom det skulle kunna leda till osämja. Reflektionerna rör också vad Håkan kallar ren dumhet och okunskap inom organisationen. Ett exempel som Håkan ger är när ett av de mest framstående vittnena i Sverige vid ett tal inför en publik på 700 personer blandar ihop autism och hyperaktivitet, eller när en äldstebroder i församlingen gång på gång tillämpar bibelcitater "helt uppåt väggarna" och ingen reagerar. Det är tydligt att Håkan i denna fas är mycket uppmärksam på hur medlemmar i organisationen oflekterat underkastar sig ledande figurer och normer. Han misstror organisationen och dess företrädare. Hans fokus i dag-

³ I det här fallet det svenska huvudkontoret i Arboga. Alla Jehovas vittnens kontor kallas dock Betel.

boksanteckningarna ligger på organisationens makt över medlemmarna och medlemmarnas vilja till blind lydnad.

De uppdrag Håkan ger till sig själv är att försöka notera familjemedlemmarnas och även andras agerande som indikerar tvivel. Han uppmanar sig själv att vara trevlig och vänlig mot familjen, trots att "det måste spelas" eftersom han mår så dåligt av återhållna känslor. Han ska fortsätta skriva dagbok och peppar sig själv då och då i texten att inte ge upp. Så småningom börjar han även använda en markörpenna när han läser organisationens texter för att markera saker som han upplever som "konstiga" och motsägelsefulla.

I denna fas återkommer ofta begreppet ångest. Håkan nämner då och då i texten att han har haft ångest eller att han inte orkar skriva för att han har ångest. Han har ångest för att han får försvara Jehovas vittnen på jobbet efter det kritiska programmet i TV, fast han egentligen höll med arbetskollegerna. Han har ångest för att barnen inte får utveckla sina kreativa sidor, eftersom det strider mot normer inom organisationen. Han har ångest eftersom han är äldste och måste spela spelet som börjar fresta allt hårdare på hans välbefinnande. Mellan den 13 april och 13 juni 1995 skriver Håkan ingenting. När han väl återupptar skrivandet noterar han i dagboken:

Det är nu två månader sedan jag skrev sist. Mycket har hänt sedan dess. Jag har haft mycket ångest. Otroligt besked från läkare som visade sig vara ogrundat. Problem med brorsan [återfall]. Jag avgår som äldste. Allt är upp och ner, mycket stor obalans. Det är med stor möda jag har tagit mig för att skriva. Jag vet inte hur jag ska göra. Allt verkar omöjligare än tidigare. Ska jag berättas för familjen eller är risken för stor?

Efter denna anteckning finns det ett uppehåll i dagboken under ett och ett halvt år. Den 6 januari 1997 skriver Håkan: "Över ett år sedan jag skrev sist. Nej, jag orkar inte skriva". Citatet avslutar den första delen i dagboken. Efter avbrottet kännetecknas anteckningarna av en helt annan ton. Det har börjat hända saker i och runt familjen.

Förväntan, februari 1997— april 1997

Det andra steget kännetecknas av problem på olika fronter, förväntan inför det kommande avhoppet men även av en hel del tvivel och reflektioner kring organisationen. Han inleder det återupptagna skrivandet den 5 februari 1997 genom att göra en resumé om vad som hänt under perioden han inte har skrivit. Den äldsta sonen har flyttat hemifrån. Dottern studerar filosofi på universitetet i en annan stad och yngste sonen har antagit en för fadern obskyr livsstil som innebär ett motstånd eller protest mot vuxenvärlden; sonen har färgat håret och blivit vegan. Familjen är indragen i en konflikt med en annan familj i församlingen. Dagboken ger ingen egentlig förklaring till konflikten och det verkar inte som Håkan heller förstår vad den grundar sig i. Det utmynnar i samtal för honom och hustrun med tjänare högre upp i organisationens hierarki. Alla äldste i församlingen skriver också var sin redogörelse för hur de ser på paret. Konflikten slutar i att Håkan och hans hustru har ett samtal med den andra familjen på initiativ av dessa tjänare, under vilket de försonas. Försoningen sker utan att orsaken till bråket diskuteras eller klargörs.

I denna del i dagboken beskrivs flera märkliga konflikter inom organisationen. Den 3 mars berättar sonen under en familjemiddag om en kvinna i en annan församling som blivit falskt anklagad för förtal. Händelsen ledde till att nästan alla äldstebröder i församlingen hon var medlem i blev utbytta. Den 11 mars har de flesta äldstebröder även i Håkans församling blivit utbytta. Håkan gör en notering om att det kanske har något med de samtal Håkan och hustrun tvingades till, en månad tidigare.

I mitten av april kommer det fram att en kompis till dottern blivit varnad, av några medlemmar i församlingen, för att umgås med Håkans dotter för att hon läser filosofi. Vid samma tid får äldste sonen, Magnus, restriktioner av församlingen, eftersom han inte hade kontrollerat att en kompis till honom hade anmält sig själv till äldstebröderna när hon hade syndat. Eftersom Magnus känt till att hon syndat var han medansvarig till hennes synd och borde ha anmält henne till de äldste när hon inte erkände frivilligt.

Men det är inte enbart i församlingen Håkan har problem. Han har problem med sitt hus som har skador och han har problem på jobbet

eftersom företaget han jobbar på har blivit uppköpt. Även den ångest han tidigare haft finns kvar, att han lett in sin familj på något som är enbart negativt för dem och att det är hans uppdrag att "få dem loss". Samtidigt känner han en stor oro inför framtiden.

Trots oron kännetecknas denna period även av förväntan inför det kommande avhoppet. Håkan ska i april resa till Turkiet med hela sin familj och han planerar då att meddela sin familj att han tänker hoppa av. Till denna Turkietresa återkommer Håkan ofta. Den upplevs nästan som ett mantra och som något som han måste hoppas på för att överhuvud taget inte helt bryta ihop. Samtidigt försöker han att peppa sig och ge sig själv små uppdrag. Han skriver den 19 februari 1997: "Ge inte upp: Det gäller dig och din familj!" Den 5 mars: "Försök att stå ut på jobbet och i församlingen, ingen får misstänka något!" Den 19 mars: "Ge inte upp! Tänk på familjen! Kämpa!" Den 24 mars: "Kämpa!" De små uppdrag som han ger till sig själv är till exempel den 19 mars då han ska försöka läsa av familjemedlemmarnas inställning till organisationen och den 24 mars då han ber sig själv att vara lite trevligare. Men han har också andra upplevelser. Håkan har tillsammans med sin dotter börjat sjunga i kör. Denna körverksamhet beskrivs i enbart positiva termer, Håkan använder uttryck som: "Det är befriande", "jag känner glädje", "det är en fantastisk känsla", och: "det är mycket trevligt".

Håkan reflekterar hela tiden i sina dagboksblad kring organisationen, relationerna med sina barn, sin fru, medlemmarna i församlingen och organisationen, organisationens litteratur och sina arbetskamrater. Han tycker att organisationen gör mycket som är "spel för gallerierna", "för att verka bra själv". Han ifrågasätter att de som representerar för organisationen ska gå ut i skolorna och informera om vad som händer med Jehovas vittnen under andra världskriget. Håkan tycker att det skulle glorifiera organisationen och förminska de miljoner judar, handikappade, zigenare och andra som led och dog under Förintelsen. De 250 Jehovas vittnen som fick sätta livet till berättigar inte tillnärmelsevis den uppmärksamhet som organisationen vill ge dem. Han ifrågasätter även Åminnelsen, den enda högtid Jehovas vittnen har och som görs till minne av Kristi offer. Han skriver att det enbart handlar om att räkna huvuden för att kunna redovisa en hög siffra på hur många vittnen som deltog i högtiden.

Han reflekterar också över tystnaden mellan honom och Kerstin för några år sedan då han ville hoppa av och hon sade sig beredd att följa honom. Håkan upplever att allt i församlingen handlar om yta. Syftet med de sociala kontakterna menar han endast är till för att visa att man inte är ensam. Diskussionerna handlar bara om ytliga ting för att inte riskera att stöta sig med någon. Han skriver att det inte går, varken inom familjen eller bland vännerna, att prata om hur de verkligen känner, tänker och tycker eftersom de inte vet vem de kan lita på:

I fredags var vi och Anderssons och handlade. Bengt och jag talade en del om organisationen. Han är både lojal mot den och kritisk. Vi talade om faran med att den växer för mycket, svårt att ha kontroll. Risk att "ballongen" spricker.//..... //Det är svårt när man inte kan gå för djupt in i ett resonemang. Man vet inte vad den andre tänker. Man skulle vilja öppna sig helt men törs inte. Det skulle kunna få katastrofala följder att göra det.//// Likadant är det att tala med någon om att man inte tror längre, eller någonsin har trott. Det törs man inte säga. Allt rasar om man avslöjar sådant. Man törs inte ens säga det till sig själv.//.....//Ingen törs säga vad man innerst inne tänker, tycker och tror. Man håller inne med det. Det man innerst inne tänker, tycker och tror ska ju vara i harmoni med organisationens syn. Du får i alla fall inte tala med någon annan om det, eller som man säger: propagera för det. Man är andligt sjuk ifall man inte tänker och tycker som organisationen. (970303)

Citatet illustrerar hur Håkan i detta skede upplever organisationen och relationerna till den. Min tolkning är att Håkans hållningen gentemot organisationen är fokuserad på allt negativt och syftar till att upprätta en slags balans: Om Håkan kan svartmåla Jehovas vittnen behöver han inte må så dåligt för att han lever ett liv som han inte vill leva. Håkan tror inte att någon i hans familj egentligen tror på läran. Han tror att alla är kvar för att de tror att de andra i familjen vill vara kvar. Det är de sociala banden mellan familjemedlemmarna och vännerna som håller dem kvar. Sista datumet i denna del av dagboken är den 17 april 1997, dagen innan familjen åker till Turkiet och "det stora" avhoppet ska ske.

Sedan är det ett uppehåll i dagboken. Författaren återupptar sina anteckningar sju månader efter resan till Turkiet. Det är då en harmsen

Håkan som återupptar skrivandet. Det blev ingenting bestämt om avhoppet under vistelsen i Turkiet.

Självrannsakan, november 1997— maj 1998

När dagboksskrivandet återupptas är fokus flyttat från organisationen och ett avhopp till Håkan som person. Nu börjar Håkan rannsaka sig själv. Han läser självterapiböcker, Julia Camerons böcker *Öka din kreativitet*, *Låt din kreativitet flöda*, John Cleese och Robin Skynners *Familjen* och Wayne W Dyers *Älska dig själv*. Han ser upprepade gånger på ett videoband av Kaj Pollak som talar om självutveckling. Läst böcker har han gjort förut, men skillnaden är att han nu faktiskt gör som författarna rekommenderar. Han resonerar och reflekterar och tar steg för steg för att öka sin medvetenhet om sig själv, sin situation men intresserar sig även i ökad utsträckning för hur de övriga familjemedlemmarna ställer sig till rörelsen. Han översköljs i denna process ibland av tillstånd och känslor som han beskriver som trötthet, nedstämdhet och ångest. Den 9 november 1997 skriver han:

Jag fortsätter med ”spexet” i församlingen. Skenet måste hållas uppe. Jag orkar knappast skriva. Allt jag skriver idag är så ytligt, orkar inte tränga ner djupare. Kerstin och jag är inte överens om mycket. På något sätt skulle det vara skönt att få ett slut på alltihop.

Trots att han periodvis, enligt dagboken, mår riktigt dåligt fortsätter han arbetet med att, som han kallar det, ”lära känna sig själv”. Håkan ger sig själv uppdrag; att börja motionera, att äta bättre, att dricka mindre, att börja promenera med frun, att inte attackera familjemedlemmar eller andra, sluta ”prata skit”, att våga ta mer risker, leva i nuet, inte vara rädd, vara mer öppen, rak, ärlig och att bli mer spontan. Han provsjunger för en ny kör som även hustrun så småningom börjar sjunga i och han införskaffar också en portastudio för att kunna utveckla sin sång. Han använder sig av litteraturen och sina dagboksblad för att reflektera över sitt liv och sin situation. Han skriver att han skäms, att han styrs av skammen men att han måste frigöra sig från den.

Reflektionerna kring skammen är återkommande under denna period. Den 17 december skriver Håkan : ”En jobbig sak som hindrar mig

mycket är att jag skäms. Mest skäms jag inför mina närmaste”...//..
”Jag skäms när man kommer mig nära, när jag måste blotta mina känslor.” Håkan resonerar och diskuterar med sig själv varför han skäms och vilken funktion skammen har för honom. Han konstaterar att han skäms när han visar sina känslor. Anledningen är, menar han:

Kerstin eller någon annan för den delen som ser [blottandet av känslor] kommer att kommentera det både vid det tillfället och senare tillfällen. Det kommer att ställas obekväma frågor, göras påståenden, dras slutsatser och så vidare. Detta framkallar skam och ångest hos mig. Med andra ord mår jag dåligt, äcklas av mig själv och känner mig avslöjad. Det visar på något sätt hur mitt inre är. Det är farligt eftersom jag inte då kan vara på ett annat sätt vid andra tillfällen när jag har masken på. Den som sett hur jag egentligen är undrar då varför jag spelar teater vid dessa tillfällen. Då avslöjar jag att jag är falsk. Då tvingas jag ändra allt som jag har byggt upp mitt liv på. (971218)

Att blotta sig för andra innebär att hela hans livslögn riskerar att haverera. Den 19 december 1997 skriver Håkan: ”Jag skäms ofta och över mycket”...//.... ”Hela tiden finns sådant som styrs av att jag skäms.” ”Att skämmas är att inte vilja visa hur man är innerst inne”...//... ”Hela ens liv styrs av det”. Samtidigt som han skäms för sitt skådespeleri är han medveten om att det är nödvändigt i en övergångsfas. Han skriver att han måste; ”...//...Lära mig konsten att leva i två världar, att använda de masker som behövs, åtminstone så länge som övergångsprocessen fortgår...”(971227). Trots att Håkan kommit fram till att detta skådespeleri är något han måste genomlida gör skammen sig påmind gång på gång. Den 29 januari 1998 skriver han: ”Jag måste frigöra mig från att skämmas.” Skammen har från att tidigare ha varit omedveten nu blivit mer och mer medveten. Håkan bearbetar sin skam så gott han kan i sällskap med Julia Camerons kreativetsböcker och dagboksbladen. Han skriver:

Skäms man mera inför sina närmaste? Kan det vara på det sättet att ifall man yppar sina tankar och känslor för dem så klarar man inte av situationen längre fram, därför att då vet de vad man egentligen tänker och känner och då skäms man inför dem då man spelar teater. Då klarar man inte längre av att spela teater

och då rasar hela ens liv. Men så länge man inte har yppat sitt innersta så fortsätter man att spela teater och livet går vidare. (980129)

De kritiska kommentarer gentemot organisationen som beskrivs i de tidigare avsnitten, tolkar jag som ett för Håkan omedvetet sätt att själv må bättre. Avsnittets mer analyserande, reflekterande och självkonfirmerande skrivsätt fungerar istället som ett sätt att på ett mer medvetet plan frigöra sig från det han nu anser vara hans tvångströja: ”skammen”. Håkan skriver att han tror att alla människor är falska även om de flesta är omedvetna om det. Han resonerar en del kring rädsla, vilken funktion rädslan har för honom och andra. Rädslan gör, menar Håkan, att människor målar upp verkligheter som i allmänhet är fulla av fördomar, just för att de är rädda. Han skriver att de flesta Jehovas vittnen ger upp sina egna liv i församlingen. Vittnena bygger upp sina liv på förtroenden för ledarna. De tänker inte själva. De tar inga initiativ. De försöker bara härma eller säga det som redan är sagt. De försöker tycka som man ska tycka. Orsaken är, skriver Håkan, att de gör det för att de inte känner sig själva. Samtidigt är detta främlingsskap inför sig själva en förutsättning för deltagandet i organisationen. Om de skulle tänka, tycka, känna efter själva och ta eget ansvar skulle en tillhörighet till Jehovas vittnen inte vara möjlig. Håkan menar att dessa människor väljer bort sin fria tanke och vilja mot den sociala trygghet som finns i organisationen.

Så småningom börjar Håkan med affirmationer, en idé som han får från Camerons böcker. Han förstärker sig själv, ger sig själv positiv feedback och uppmuntran. Det kan handla om jobbet men även när han lyckas i sina relationer med familjen och i församlingen. Allt detta har effekt. Den 18 februari skriver Håkan att han inte längre är rädd för att göra fel, att misslyckas. Anteckningarna denna dag avslutar han med: ”Har aldrig mått så bra.” Detta är första gången som någon livsglädje genomsyrat texten. Nu visar Håkan uttryck för styrka och livsglädje. För första gången i hela texten skriver han att det är härligt att leva. Han har nu också mod att mer öppet visa, inför familjen och övriga medlemmar i församlingen, vad han känner och tycker. Den 28 mars 1998 ifrågasätter han öppet något under en bokstudie som för de övriga anses som självklart. Han börjar inför hustrun öppet visa att han är likgiltig för all verksamhet i församlingen. Han lämnar ifrån sig uppdraget att gå

ut i skolorna och berätta om Jehovas vittnen och Andra världskriget. Hustrun reagerar mot förändringen hos maken och grälen kommer allt oftare. Hon kritiserar honom för den litteratur han läser och anklagar honom för att inte vara lyhörd. Håkan funderar om det ligger något i hennes kritik, men blir alltmer övertygad om att hennes reaktion är ett uttryck för motstånd mot hans förändring. Men han ser även hustruns reaktioner som ett uttryck för att hon har blivit ”upplärd” av organisationen att göra så. Beträffande barnen är Håkan fortfarande skuldtygd och bekymrad. Han tycker inte att han har en bra kontakt med dem. Särskilt är han bekymrad över yngste sonen som engagerar sig i olagliga demonstrationer. Håkan skriver om andra ungdomar i församlingen som mår dåligt men där omgivningen inte uppmärksammar det som Håkan uppfattar som ett rop på hjälp. En flicka spyr så fort hon äter men föräldrarna vill inte ta till sig att det kan vara anorexia. Från sina egna barn hör Håkan att flickan lever ett dubbelliv – ett i församlingen och ett på fester med icke-vittnen där hon röker, något som är förbjudet för Jehovas vittnen. En pojke i församlingen visar sig ha knarkat i flera år. En annan flicka försöker att ta sitt liv innan hon till sist blir utesluten. Samtidigt berättar Håkan i dagboksbladen att hans egna barn blir alltmer kritiska till organisationen och dess förhållningsregler.

En insikt som Håkan får under denna period är att rädsla är en drivkraft till det mesta, både till saker man utför och låter bli att göra. Han menar att rädsla är en drivkraft till saker man utför men även de man låter bli att göra. Han skriver att det inte går att förändra världen. Därför måste han fokusera på sig själv. Han skriver den 1 mars att han måste släppa kontrollen men återkommer ganska ofta till att han måste ha kontroll på sina känslor. Han reflekterar över att han skäms över att visa sina känslor (980315) och att han vill ha kontroll på sina känslor (980409). Håkan skriver ofta att han tycker att det medlemmarna håller på med är ett rollspel:

Jag måste försöka bita ihop – göra som Kerstin [hustrun] vill här. Det är ett ändå stort rollspel vi håller på med. Så fort jag försöker säga en sanning, dvs. inte spela med, så blir det som en fruktansvärd attack som mest består av personangrepp, den mest förrädiska formen. (980322)

Den allmänt accepterade verkligheten kräver att man spelar med.
Den kräver att man inte säger den verkliga sanningen. (980326)

Håkan upplever att han spelar en roll i en föreställning om livet i Jehovas vittnen. Om han opponerar sig protesterar medspelarna. Samtidigt blir han mer och mer medveten om att detta spel även är ett skydd för honom själv, för en utveckling som han kanske inte riktigt är beredd på men som han vet kommer:

Varför känns det som att i fall jag blir öppen och talar om mina känslor och mitt inre, så är jag inte fri längre? Då ställs det krav på mig. Då har jag ingen återvändo. Jag måste våga ta steget fullt ut någon gång och hoppa utan fallskärm. (980401)

Tärningen är kastad, juni 1998— april 1999

Så småningom kommer den äldste sonen, Magnus till fadern med så kallad avfällingslitteratur som han vill att fadern ska läsa. Fadern läser i lönnedom för hustrun och blir upprymd, exalterad och lite skrämmd. Han skriver:

Jag har talat med Magnus om mina funderingar de senaste tio åren. Jag har läst upp en del av mina anteckningar. Nu är som sagt ”tärningen kastad”. Det känns som att nu har äntligen dörren – möjligheterna öppnat sig. Nu gäller det att få med den övriga familjen också. (980529)

Den 27 juni skriver Håkan att han och Magnus har talat med den övriga familjen. Tiden som följer är något oviss. Håkan skriver att han och frun inte talar om det men båda vet att något är på gång. Familjen går inte ut ur Jehovas vittnen på en gång. Under hösten tar de olika familjemedlemmarna små steg mot det slutliga avhoppet. I december har äldste sonen i princip lämnat organisationen, även om det inte är formellt. Dottern har sedan flera månader slutat att gå i tjänsten och besöker mötena endast sporadiskt. Dotterns pojkvän har också tagit avstånd från Jehovas vittnens värderingar och har slutat att gå i tjänsten. Hustrun läser under hösten mycket kritisk litteratur om organisationen och följer den övriga familjens nya övertygelse. Yngste sonen är redan tidi-

gare uppbunden i aktiviteter utanför församlingen och har många vänner som inte är med i Jehovas vittnen. Han har heller inte låtit döpa sig. För honom är det inte svårt att ytterligare fjärma sig från organisationen. Håkan noterar att han och yngste sonen verkar ha fått en bättre kontakt nu när de kan tala klarspråk. Håkan avvecklar under hösten successivt sina åtaganden och sitt engagemang i församlingen men begär inte utträde.

Håkans barn blir uteslutna i februari 1999. Under våren utesluts ett antal medlemmar av en särskild tillsatt kommitté med uppdrag att rensa ut avfällingarna i församlingarna i södra Sverige. Dessutom tar flera vittnen avstånd från organisationen och går ur själva. Håkan och hans fru utesluts i slutet av april 1999.

Resultat och sammanfattande diskussion

Min analys av dagboken kan sammanfattas i följande punkter:

- Själva beslutet att gå ur Jehovas vittne är en process som schematiskt följer olika faser, även om dessa – som i Håkans fall – inte är så entydiga som man ibland i forskningen ger sken av att de är.
- Det är frågan om en långdragen process, där vissa faser är mer långdragna och fyllda av ambivalens, ångest och oro än andra.
- Det är en rad komplexa förhållanden som vägs in i besluten och interaktionsmönstren är komplicerade – mellan Håkan och hustrun, Håkan och barnen, Håkan och arbetskamraterna, Håkan och vänner inom församlingen, Håkan och äldstebröderna, Håkan och den litteratur han läser. Håkan och organisationen.

De faser som framträder i analysen av dagboken är inte tydligt avgränsade kategorier utan överlappar gradvis varandra. Det är inte helt lätt att transformera den process som beskrivs i dagboken till faser i en analytisk text. Därför bör indelningen inte ses som alltför statisk. Att jag ändå valt att göra de indelningar som jag har gjort beror på att nyckelord som betecknar sinnestämningar ändrar karaktär i de olika delarna.

De processbeskrivningar som tas upp i tidigare forskning om utgångar ur religiösa rörelser, men även andra rollövergångar, är ofta

baserade på intervjuer, vilket större delen av min empiri också är. I de följande kapitlens processbeskrivningar, som grundats i analysen av intervjuerna, har många detaljer försvunnit ur intervjupersonernas minnen. Dagboken är utifrån denna aspekt mer detaljerad och innehåller en beskrivning av den ambivalens och de många hänsynstaganden som Håkan tar under sin väg ut ur organisationen. Det är inte bara han själv utan även hans familj, hans vänner, övriga medlemmar i organisationen, hans roll på arbetsplatsen (där han är ett Jehovas vittne), utan också hans relationer med övrig släkt som finns inom organisationen som han måste ta hänsyn till. Skonovd (1981) visar att många medlemmar fortsätter sitt medlemskap trots ett starkt missnöje med situationen och att de flesta ofta tar lång tid på sig att fatta ett så stort existencialistiskt beslut som det innebär att gå ut ur organisationen. Att det är så förklarar Skonovd med de starka band som uppstår mellan medlemmarna när de arbetar tillsammans för en gemensam sak. Han tar även upp rädslan som en faktor som hindrar personen att frigöra sig från organisationen (ibid.: 103, 116). Rädsla är något som också Håkan menar begränsar ens möjligheter att leva fullt ut (se ovan under Självvrannsakan). Bromley (1997) behandlar utgångens avsaknad av ritual vilket han menar förmodligen ökar ångest och rädsla hos en person som vill hoppa av. Både Skonovd (1981) och Fuchs Ebaugh (1988a) menar att medlemmar som är på väg i en utgångsprocess inte alltid själva är medvetna om att de snart kommer att hoppa av. Personens ambivalens inför rörelsen visar sig ofta i något Fuchs Ebaugh benämner "cuing behaviour". Detta beteende innebär att personen sänder ut signaler som indikerar att denne på något sätt tvivlar på det den gör. Dessa signaler kan vara mer eller mindre medvetna. Fuchs Ebaugh menar att detta beteende förekommer i hennes "exit modell" första och andra steg och att det i det andra steget blir mer medvetet (ibid.). Att Håkan skulle ge indikationer på tvivel som han själv var omedveten om är dock svårt att utläsa från dagboken. Vad som däremot är uppenbart är att Håkan kämpar för att dölja sina tankar inför familjen och församlingen i faserna "Oro", "Förväntan" och den tidigare delen av "Självvrannsakan". Att han trots det undsluppit sig någon kommentar som avslöjat hans tvivel är inte helt otroligt. Han ger sig, senare i den avslutande delen av "Självvrannsakan" och i "Tärningen är kastad" tillkänna inför familjen och de övriga för-

samlingsmedlemmarna, genom att vid olika tillfällen öppet ifrågasätta undervisningen eller säga att han är en fritänkare.

Det är alltså först mot slutet av processen, när Håkan inte längre känner sig "förtryckt" och "rädd" som han inte längre bryr sig om att dölja vad han känner och tycker. Det intresse för sång som Håkan uttrycker och försöker utveckla genom att börja sjunga i kör kan också betraktas som ett uttryck för vad Fuchs Ebaughs tar upp som steg två i sin exitmodell (ibid.). Genom att rikta blicken utåt mot alternativa referensgrupper och genom att umgås med människor som inte är relaterade till församlingen och inte heller vet om att han är ett Jehovas vittnen minskar han det inre trycket och ger sig själv andrum, något som Goffman (1973: 73-74) benämner rollvila. I Fuchs Ebaughs tredje steg sker vad hon menar är vändpunkten eller "turning point" och som innebär att personen upplever att den gamla rollen inte längre är eftertraktansvärd. I relation till Håkan går inte denna fas att utläsa genom dagboksanalysen. Jag menar istället att min empiri visar att Håkan genomgår flera olika vändpunkter, insikter om organisationen, sig själv och sina relationer.

Sammanfattningsvis är de faser som Håkan genomlever inte helt överförbara med de faser som beskrivits i den tidigare forskningen. Att det är så beror troligen på skillnad i empiri och urvalsgrupper. Den tidigare forskningen är till största del baserad på intervjuer. Eftersom informationen som lämnas vid en intervju har tolkats och omtolkats av individen under en längre tid, till skillnad från dagboksanteckningarna som nedtecknas oftast samma dag som tankar och känslor infinner sig, finns det en mer direkthet i det senare materialet. Jag kommer i de kommande kapitlen att återkomma till vilken relation Håkans faser står till den processmodell som jag har utarbetat utifrån mina intervjuer.

De urvalsgrupper, som varit fokus för den religionssociologiska forskningen om in- och utgångar ur nya religiösa rörelser har ofta varit grupper med kollektivt boende och unga adepten. Detta har många gånger påverkat resultaten eftersom medlemmarna har haft sin familj utanför organisationen dit de kunnat återvända. Många gånger har medlemskapet i den religiösa rörelsen haft aspekter av föräldrarevolt och det kollektiva levernet resulterat i en starkare avskildhet från omvärlden. Fuchs Ebaugh har i sin analys av individer som går från en roll till en annan inte samlat information från en homogen grupp. Resultaten är

därför mer allmängiltiga och i detta fall mer användbara i min analys. Men jag konstaterar, liksom Hedin & Månsson (1998), att modellen saknar en dimension för att belysa utgångar från stigmatiserade roller. Ett tvivlande Jehovas vittne befinner sig i en situation inte helt olik den som en prostituerad befinner sig i som vill komma från prostitutionen (jfr Hedin & Månsson 1998). Möjligen kan Hedin & Månssons resonemang i vissa delar också gälla Jehovas vittnen.

7. Ingångar

Introduktion

I kapitel sex presenterades en beskrivning av en enskild Jehovas vittnesmedlem, Håkan – om hans liv i organisationen, hans tvivel, avhoppet och tiden efter avhoppet. Beskrivningen ligger mycket nära Håkans dagbok och jag har försökt att förmedla en bild till läsarna, ungefär på samma sätt som jag mött Håkan i det empiriska materialet. Framför allt spelar tidsaspekten en central roll som visar att det har varit frågan om ett utdraget förlopp, med många överväganden, tvivel och djupa känslor.

Jag ska nu ta ett steg vidare och se hur vägen in i Jehovas vittnen har gestaltat sig för mina intervjupersoner. Hur går det till när man blir medlem? Hur ser de avgörande händelserna och stegen ut? Vad krävs för att man ska bli ett Jehovas vittne? Vad är det som attraherar i organisationen? Kan man tala om olika stadier i ingångsprocessen och hur ser de ut? Vad är det som håller medlemmarna kvar i organisationen när de väl anslutit sig till den?

För att kunna besvara dessa frågor har jag utvecklat en tablå (tabell 7.1. som både ger analytiska begrepp och strukturerar framställning. Tablåen har utvecklats i flera olika dimensioner:

Tabell 7.1. Tablå som från de intervjuades perspektiv beskriver mottaglighet, attraktion, ingång och uppbindning i Jehovas vittnen.

Faktorer som påverkar mottaglighet och attraktion		Ingångsprocessen och faktorer som gör att medlemmarna stannar kvar	
<i>Mottaglighet</i>	<i>Attraktion</i>	<i>Ingångsprocessen</i>	<i>Uppbindning/avskärning</i>
<i>Kristet föräldrahem</i>	<i>Religiös</i>	För dem som konverterat i vuxen ålder:	Uppbindning/avskärning
<i>Ungdom</i>	<i>Social</i>	<i>Kontakt</i>	<i>Närhet/vänskap</i>
<i>Längtan efter mening</i>		<i>Bibelstudier</i>	<i>Bekräftelse</i>
<i>Öppenhet</i>		<i>Ifrågasättande</i>	<i>Arbetsituationen</i>
		<i>Accepterande</i>	<i>"Stängda dörrar"</i>
		<i>Missionerande</i>	
		<i>Dop</i>	
		För dem som växt upp inom Jehovas vittnen:	
		<i>Ställningstagande</i>	
		<i>Beslut</i>	
		<i>Dop</i>	

Inom forskningen talar man ibland om grundläggande eller bakomliggande faktorer som skapar en mottaglighet eller en attraktion för sådana organisationer som Jehovas vittnen. Begreppsbildningen varierar något. Enkelt uttryckt är det sådana förhållanden som skapar förutsättningar för att personer ska söka sig till Jehovas vittnen.

Bland de bakomliggande faktorerna har jag identifierat något som jag kallar för mottaglighet och attraktion. Jag har valt att använda begreppet mottaglighet istället för predisposition eftersom det skulle för tankarna till anlag och genetik. Jag kan konstatera att det i min undersökningsgrupp finns vissa förutsättningar som gjort att intervjupersonerna varit mottagliga för Jehovas vittnens budskap. I avsnittet Attraktion (nedan) beskriver jag orsaker till att individen påbörjar ingångsprocessen. I attraktionen finns religiösa och sociala faktorer som lockar individen att påbörja ingångsprocessen. I ingångsprocessen har jag valt att presentera den bild som de förmedlats av de aktiva i rörelsen. De före detta vittnena ger en något annan bild av hur deras process in i organisationen har gestaltat sig, vilket förmodligen beror på att deras

känslor för organisationen förändrats under och efter utgången. Därför väljer jag att i skildringen av ingångsprocessen endast använda mig av aktiva Jehovas vittnen, eftersom deras berättelser skildrar hur argument för ett medlemskap som fortfarande är aktivt kan uttryckas.

Ingångsprocessen är i stort beroende av om personen har vuxit upp inom organisationen eller inte. Därför presenteras två typer av ingångsprocesser. I ingångsprocessen beskrivs, förutom de faser individen genomgår, något som jag benämner ”upplevd kritik”. Den upplevda kritiken innebär ett ifrågasättande och kritik av konvertitens agerande och uttrycks av representanter i det omgivande samhället. Den upplevda kritiken uttrycks genom en interaktion mellan den intresserade av Jehovas vittnen och dennes omgivning. Det kan uttryckas genom ifrågasättande, tystnad, undvikande eller visat förakt från arbetskamrater, gamla vänner eller familj som inte är Jehovas vittnen och som inte har förståelse för det beslut den presumtive konvertiten är på väg att göra. Det finns förmodligen tidpunkter under ingångsprocessen (men även utgångsprocessen) när personen är mer känslig för upplevd kritik. Den upplevda kritiken kan då få individen att öka sina egna tvivel så att processen avstannar. Men ibland får den upplevda kritiken motsatt effekt. Då förstärks personens argument mot kritikerna och denne går snabbare in i organisationen, stärkt av sin övertygelse som är ett resultat av den upplevda kritiken. Kanske kan upplevd kritik ses som en transformator som stärker individen i sin övertygelse. Den upplevda kritiken är betydelsefull för hur intervjupersonerna kommer fram till sitt beslut att bli ett Jehovas vittne.

I analysen av ”Mottaglighet” och ”Attraktion” har jag använt hela mitt intervjumaterial, dvs. både av aktiva och avhoppare. Även avsnittet Uppbindning är baserat på hela intervjumaterialet. I dessa avsnitt har jag använt mig av alla intervjupersonernas berättelser.

Mottaglighet

När jag frågade informanterna vad som var de ursprungliga drivkrafterna till eller förutsättningarna för att de skulle gå med i Jehovas vittnen var det vissa förhållanden som de intervjuade särskilt lyfte fram, även om det naturligtvis är svårt att retrospektivt redogöra för mer grund-

läggande motiv för ett visst handlande. Dessutom är olika drivkrafter hopflätade och invävda i varandra. Jag har dock funnit några faktorer som tillsammans med andra kan ha haft betydelse för mottagligheten för rörelsens budskap. Dessa är både av såväl mer osynlig (känslor, förhållningssätt, inställningar) som synlig karaktär (uppväxtförhållanden). Faktorerna utesluter inte varandra och är därför inte helt enkla att kartlägga. För att bli ett Jehovas vittnen krävs enligt mina intervjuer att personen har en mottaglighet som gör att denne kan attraheras av det som organisationen har att erbjuda.

Öppenhet

Flera av de aktiva vittnena berättar att de under tiden de började studera med Jehovas vittnen befann sig i en period i livet när de varit mer öppna för nya idéer och intryck. Albert och Ameli bedrev högskolestudier när de studerade med vittnena och hade också flyttat till studieorten från föräldrahemmet. Även Anna flyttade i samband med de första Jehovas vittneskontakterna. Agneta och hennes man befann sig i en period i livet då båda bytte arbete och flyttade. Även flera av de före detta vittnena har vid ingången i Jehovas vittnen befunnit sig i en fas i livet när de varit mer öppna för intryck, Fred och Felicia på grund av flyttning till annan ort och Filip på grund av sin fars död.

I de redovisade fallen tycks det vara förändringar i den yttre världen, som inneburit en större öppenhet för vissa idéer.

Ungdom

Alla de intervjuade, utom Agneta, har varit helt unga eller i tjugooårsåldern när de låtit döpa sig som vittnen. Jag menar att det därför går att konstatera att ungdom i min studie är en orsak till mottaglighet.

Kristet föräldrahem

Alla utom ett av de aktiva vittnena har kommit från föräldrahem som i normativt hänseende skulle kunna karaktäriseras som mer kristna än

”medelvenssons”. Intervjupersonerna kan göra den jämförelsen, eftersom de flesta av dem har erfarenhet av olika kristna religiösa rörelser och ett mer regelbundet kyrkobesökande. Ameli, som är undantaget, säger sig komma från ett icke-religiöst hem där ”Fader vår” snarast lärdes ut som allmänbildning. Men hon berättar också att hon hade en barnatro och bad till Gud till dess hon var 14 år.

Barn som växer upp inom Jehovas vittnen undervisas redan i tidig ålder om innehållet i Bibeln och hur de enligt Jehovas vittnen ska leva som kristna. De får följa med på föreläsningarna i rörelsens samlingslokal, Rikets Sal och följa med föräldrarna när de går i tjänsten (missionerar). Albert berättar att han tar med sig sina barn då han går i tjänsten. Redan i 6-7-årsåldern fick de börja erbjuda tidskrifter (*Vakna!* och *Vaktornet*) till människor de mötte, exempelvis under en promenad i parken, för att barnen på så sätt skulle skolas in i missionerandet.

Längtan efter mening i tillvaron

De flesta av de intervjuade aktiva vittnena säger att de redan, innan kontakten med Jehovas vittnen, har funderat över tillvaron, sökt någonting, dvs. en mening med livet. De som inte har berättat om ett sökande – Amanda, August och Alfred – har ”vuxit upp i organisationen”. Flera av informanterna har berättat att de befunnit sig vid ett vägsکیل i livet där det liv som de hade innan kontakten med Jehovas vittnen var otillräckligt för att skapa innehåll i livet. Agneta tyckte att hon ”hade allt” och borde vara lycklig, men kände sig otillfredsställd och genomförde därför flera förändringar i sitt liv. Att bli ett Jehovas vittne var bara en av dessa förändringar. Angela berättar att hon och maken hade funderingar om meningen med livet. Det var inte så att de var olyckliga, men de hade en önskan om en högre mening. Hon säger: ”... Det var bra då också, så det var inte på grund av att man var missnöjd som man kom med, det var det inte alls. Utan det var en längtan efter att det inte bara är så här livet är ändå.” Amanda beskriver också en längtan efter mening och att hon sökt och nu funnit den.

De före detta vittnena berättar på ett annorlunda sätt än de aktiva vittnena. Man skulle kunna dra slutsatsen att de aktiva vittnenas svar i intervjuerna färgats av standardberättelser inom organisationen. Med standardberättelser avser jag här vissa standardiserade sätt som förkla-

rar orsakerna till varför de blivit Jehovas vittnen. Men även avhopparnas berättelser måste diskuteras, och att de inte berättar om ett sökande eller en längtan efter mening kan vara ett resultat av standardberättelser inom avhoppargrupperna. Det kan också bero på att man nu värderar sökandet efter mening hos Jehovas vittnen på ett annorlunda sätt än tidigare, då de nu har tagit avstånd från organisationen. Avhopparnas berättelser behöver alltså i sig inte motsäga de aktiva vittnenas.

Att det förekommer en mottaglighet hos informanterna överensstämmer till viss del med vad den tidigare forskningen betecknar som social predisposition. I den sociala predispositionen för en ingång i en ny religiös rörelse tas den relativt unga åldern upp som en faktor, liksom ett religiöst föräldrahem (Lofland & Stark 1965; Judah 1974; Nordquist 1978; Ungerledier & Welisch 1979; Barker 1980, 1983; Shinn 1983). Wilsons argument om att medlemmarna i Jehovas vittnen kommer från den urbana underklassen stämmer dock inte med mina resultat (1970: 238). Av de som konverterat i vuxen ålder i min undersökning har flera studerat på universitetet och några har vid tidpunkten för kontakten med Jehovas vittnen haft ett arbete i karriären. Att det är så beror förmodligen på att urvalet i undersökningen är snedfördelat. Det är troligt att det är ett resultat av att församlingarna, ur vilka informanterna i de aktiva vittnenas grupp valdes, är belägna i närheten av högskolor och universitet. Urvalet påverkades förmodligen också av de äldste i församlingarna som hjälpte till att rekrytera intervjupersoner till min undersökning. Det är inte helt otroligt att de jag intervjuat har varit personer som äldstebroderarna bedömde vara de som på bästa sätt skulle kunna företräda organisationen och att medlemmarnas akademiska bakgrund vägde tungt.

Beckford belyser, som tidigare nämnts i kapitlet om tidigare forskning, en allmän oro och en monistisk syn på sanning som viktiga komponenter för att förstå mottagligheten för Jehovas vittnen (1975: 184-5). Det är omöjligt att i efterhand, via intervjuer, undersöka om personen kände en allmän oro eller hade en monistisk syn på sanning innan han eller hon kom i kontakt med Jehovas vittnen. Men, som kommentar till den monistiska synen på sanning, som Beckford hävdar, bör ändå lyftas fram att Jehovas vittnens tro är en dualistisk ideologi vilken förutsätter en monistisk syn på sanning och eftersom majoriteten av de intervjuade kommer från kristna föräldrahem, skulle Beckfords slutsats därför kun-

na vara trovärdig. Jag ställer mig emellertid tveksam till Beckfords tes även med sistnämnda utgångspunkt, eftersom det skulle vara liktydigt med att alla kristna har en mottaglighet för Jehovas vittnens budskap vilket framstår som en alltför allmänt hållen slutsats.

Efter denna beskrivning av vad som gör en person mottaglig till Jehovas vittnens lära belyser jag, i nästa avsnitt, vad det är som attraherar i Jehovas vittnens verksamhet och idéer.

Attraktion

Om en person har en mottaglighet för andliga och religiösa idéer kan hon eller han komma att känna en attraktion just för vad Jehovas vittnen har att erbjuda. Jag menar att denna attraktion fungerar som en startmotor för processen in i organisationen. Attraktionen består av både religiösa och sociala faktorer.

Religiös attraktion

Den specifika tro och livsstil som Jehovas vittnen erbjuder beskrivs av de intervjuade aktiva vittnena som moralisk där tydliga levnadsregler och möjligheten att utesluta medlemmar spelar en stor roll. Den som inte accepterar de regler som organisationen satt upp är inte välkommen i Jehovas vittnen. Det starka engagemang som Jehovas vittnen visar är i sig attraherande och lockar, enligt informanterna individer med erfarenhet och besvikelse från mindre hängivna församlingar. Även trons konkreta svar på frågor kan attrahera potentiella medlemmar. Jehovas vittnen ger lätt svar på existentiella frågor som: "Vad händer när vi dör?", "Varför finns ondska?", "Varför dör små barn?".

Anna berättar vad som attraherar i Jehovas vittnen och vad hon tycker är skillnaden mellan hennes tro och andra varianter av kristendom:

Det är det som är vår tro. Det är att vi förstår, det är inte bara nått som flamlar upp. Utan att vi verkligen förstår, att så här står det, det här är löftena, det här ger Gud oss och så vidare och därför kräver Gud att vi lever så och så.

För Anna är Jehovas vittnens tro saklig och seriös i jämförelse med de kristna inriktningar där känslomhet bejakas, till exempel i Fräsningsarmén och Pingstkyrkan. Hon uppfattar medlemmarna i Jehovas vittnen som rationella och konsekventa. Aktiva vittnen menar att deras tro är mycket konkret och fri från ”hokuspokus” som ”tungomålstalande” och ”emotionell utlevelse”, eftersom man utgår från Bibeln på ett fundamentalt sätt. De argumenterar för att deras tro är intellektuell, logisk, utan mysticism och därför sann och att organisationen ger hopp och visshet om ett liv efter döden. När Harmagedon infaller kommer alla icke-vittnen att dö och döda Jehovas vittnen återuppväcks. Sedan kommer alla vittnen att leva på jorden i harmoni med djuren i Guds ordning. Denna tolkningsram gör att det är lättare att hantera anhörigas död. Angela berättar:

Likadant är det när någon dör. Vi sörjer, vi saknar dem och vi ... är ledsna, men ändå... jag har ändå hoppet, att Gud är rättvis och att det finns en uppståndelse och man tror på att få träffa sina föräldrar igen. Det kändes väldigt skönt att ha den fasta förvisningen. Att man kan helt och hållet lita på Gud.

Vissheten om Guds uppståndelse och försyn ger Angela en trygghet i livet, men också i relation till den egna dödsångesten och gör att hon kan undvika oro och istället känna frid och lugn. Alla aktiva vittnen anger tron som attraktionen som gjorde att man anslöt sig till rörelsen och alltjämt är medlemmar. Tron uppger ge mål, stadga, mening och trygghet och att medlemmarna genom organisationen lättare kan leva efter Bibeln på ett sant kristet sätt. De intervjuade uppger också att tron har givit dem tillförsikt, en plattform i livet och svar på existentiella frågor.

Social attraktion

Det är endast Alfred, av de aktiva vittnena, som säger att de sociala faktorerna hade stor betydelse i hans beslut att låta döpa sig.

De avhoppade vittnena uppger, till skillnad från de aktiva, att anledningen till att de gick med i Jehovas vittnen i första hand var social. De attraherades av vänligheten och den uppmärksamhet de fick som möjliga konvertiter. Intervjugruppen med de före detta vittnena består i hög-

re grad än de aktiva av barn som vuxit upp i vittnesfamiljer. Det fanns ett större tryck på dem än på vuxenkonvertiter att låta döpa sig eftersom deras familj och barndomsvänner förväntade sig det. Att låta döpa sig innebär en garanti för fortsatt kontakt och acceptans av familjen.

Att aktiva och före detta Jehovas vittnen kan ha olika uppfattningar om faktorer som varit styrande för det egna medlemskapet beror förmodligen på att det inom organisationen finns en norm som får de aktiva medlemmarna att säga att det i första hand var tron som gjorde att de valde Jehovas vittnen. Som Annas citat ovan illustrerar är det ett sätt att prata om sig själva i organisationen: att ”vi verkligen förstår”. Men även om de religiösa faktorerna samtalen med de intervjuade aktiva vittnena tas upp som primära skäl till ett medlemskap nämns ofta de sociala faktorerna i samma andetag.

August säger att han alltid känt sig accepterad i organisationen, att det varit skönt att bara vara där och kunna bli accepterad för den människa som han är. Angela tar upp att man umgås över åldersgränserna i organisationen och att hon ibland känner sig yngre än hon är eftersom hon umgås med så mycket unga människor. Det breda umgänget tror hon inte är så vanligt för andra människor i hennes ålder. Medan de aktiva vittnena betonar de religiösa faktorerna, framhåller avhopparna de sociala faktorerna som de starkaste skälen till deras medlemskap en gång i tiden. De före detta vittnena är mycket medvetna om attityderna i omvärlden och kan på grund av detta mer betona på de sociala sidorna när de ska förklara varför de en gång blev medlemmar i Jehovas vittnen. Det gemensamma mönster som framträder i berättelserna är att det var de religiösa och sociala skälen som låg till grund för att de tog de första stegen i den process som skulle leda till medlemskap.

Ingångsprocessen – aktiva vittnen som har konverterat i vuxen ålder

Utifrån empirin har jag kunnat urskilja två processmodeller för att förklara vägen in i organisationen. Hur ingångarna ter sig beror på om personen är uppvuxen inom Jehovas vittnen eller inte. I de fall personen inte har vuxit upp och in i organisationen har jag i intervjumaterialet identifierat sex faser under själva ingångsprocessen:

1. Kontakt med Jehovas vittnen
2. Bibelstudier
3. Ifrågasättande
4. Accepterande
5. Missionerande
6. Dop

De olika faserna följer inte varandra på ett statiskt eller kronologiskt sätt och alla intervjupersoner behöver inte genomgå alla faser. Jag har här valt att kalla delarna i processerna för faser, eftersom de överlag går in i varandra och personernas utveckling ibland är trevande och kan röra sig i olika riktningar. Att säga att dop är en fas kan tyckas lite missvisande, men eftersom dopet är något som sker på olika sätt menar jag att även dopet kan ses som en fas. De Jehovas vittnen som konverterat i vuxen ålder är Angela, Ameli, Agneta, Anna, Alexander, Albert och Adam. Ett gränsfall skulle kunna vara Alexander eftersom han studerade med sin mor under uppväxten. Jag valde att kategorisera honom som konvertit i vuxen ålder, eftersom han inte lät döpa sig under tonåren utan istället levde och arbetade utanför Jehovas vittnen under flera år innan han lät döpa sig när han var 23 år. Även Adam är något av ett gränsfall eftersom föräldrarna började studera med vittnena när han var i 12-årsåldern och han lät döpa sig när han var 15 år. Att jag placerar honom i kategorin bland vuxenkonvertiter beror på att han tog beslutet att låta sig döpas, trots att han tillhörde en familj där flera av hans syskon valde att inte gå med i Jehovas vittnen. Jag menar att det tyder på av att Adam tog ett självständigt beslut om att ansluta sig till Jehovas vittnen. Dessutom har han erfarenheter av livet innan dopet som ett icke-vittne.

Kontakt

Av de vittnen jag intervjuat och som inte vuxit upp inom organisationen har den initiala kontakten sett lite olika ut. Angela fick kontakt med rörelsen genom en granne som berättade om Jehovas vittnen och deras tro. Ameli fick kontakt via en arbetskamrat som var ett vittne. Adam och Alexander fick kontakt via sina föräldrar. Albert och Agneta fick

besök av vittnena i hemmet och Anna sökte upp dem själva på grund av nyfikenhet.

Rambo (1993) hävdar i sin konversionsmodell att den potentielle konvertiten börjar ett sökande efter en kris. Jag menar, utifrån min empiri, att den möjliga proselyten till Jehovas vittnen inte behöver genomgå eller ha genomgått en kris för att inleda en ingångsprocess. Det räcker med en mottaglighet och att en kontakt med Jehovas vittnen etablerats. Däremot kan ingångsprocessen ta lång tid, som kommer att beskrivas under avsnittet Ifrågasättanden. Detta är möjligtvis en följd av att individen inte direkt var sökande när kontakten med Jehovas vittnen inleddes. Beckford (1975: 185) framhåller att religiösa sökare inte dominerar Jehovas vittnen och drar slutsatsen att det beror på rörelsens aktiva missionerande och erbjudande av bibelstudier. Beckford har rätt i sina iakttagelser, men drar enligt min mening en förhastad slutsats. Människor blir inte Jehovas vittnen bara för att Jehovas vittnen knackar på dörren och de erbjuds att delta i bibelstudier. Jag menar att missionerandet måste ses i relation till de möjliga proselyternas mottaglighet. Det är just mottaglighet hos den möjliga proselyten i kombinationen med kontakt som möjliggör tillströmningen av nya medlemmar och inte enbart Jehovas vittnens missionerande.

Bibelstudier

Samtliga intervjupersoner har naturligtvis genomgått bibelstudier. Det går inte att bli ett Jehovas vittne utan genomförda bibelstudier. Studietidens längd har dock varierat för mina informanter och studierna har haft olika upplägg. Angela till exempel gick ganska snabbt från bibelstudier till dopet, utan avbrott och utan några större tvivel – i alla fall vad hon minns idag, nästan 50 år efter dopet. Denna oproblematiske övergång från bibelstudier till dop beskriver också Adam. Även Alexander gick ganska snart, efter upptagen kontakt i 20-årsåldern, från studier till dop. Men då hade han under uppväxten redan studerat en del och tagit till sig Jehovas vittnens värderingar. Dessutom hade han levt utanför församlingslivet och organisationen i flera år och tyckt sig se nackdelar med att inte vara medlem innan han beslöt att låta sig döpas.

Ifrågasättande

För Ameli, Agneta, Anna och Albert tog studierna längre tid. För Ameli och Anna avbröts den på grund av att de flyttade från orten och för Agneta och Alberts del på grund av svårigheter att helt och fullt på en gång ta till sig Jehovas vittnens värderingar. Ameli, som lät sig döpas under tiden för intervjuerna, säger att hon inledningsvis ”hade sina tvivel”. Hon säger att hon i början såg negativt på en del av organisationens regler. Sedan säger hon: ”När man känner kärleken till Jehova så är det inte längre betungande att följa hans regler.”

Ifrågasättanden av företeelser inom organisationen förstärks genom att omgivningen undrar över bibelstudierna och planerna på ett medlemskap. Detta frågor har jag valt att kalla ”upplevd kritik”. Den upplevda kritiken illustrerar här det proselyten upplever från det omgivande samhället när hon eller han är på väg in i organisationen. Den upplevda kritiken fungerar genom att den potentielle medlemmens fokus, till följd av omgivningens ifrågasättanden, riktas mot organisationen, tron och beslutet att eventuellt gå med. Av den upplevda kritiken tvingas personen till ett ställningstagande. Upplevd kritik är något individen upplever när hon eller han bryter mot det underförstått överenskomna. Agneta berättar om reaktionerna från en arbetskamrat som hon hade arbetat och umgått med privat under flera år när hon berättade att hon studerade med Jehovas vittnen:

Jag hade en kompis, vi samåkte, jag körde varannan vecka, han varannan vecka. Vi körde i 14 dagar utan att han sa ett ljud i bilen. Han var helt chockad. Han fattade ingenting. (skrattar) //.....// ... Han förstod ju att det låg någonting i det. För han har ju känt mig i, nästan 20 år, och han fattade ju att antingen hade jag fått en tillfällig blackout, eller så låg det något i det. Och det var väldigt obehagligt för honom, han var agnostiker och trodde överhuvudtaget inte att det fanns någonting. Och det plågade honom så fruktansvärt, så det slutade med att vi började köra var för sig.

Arbetskamratens chockade reaktion, som går att förstås som upplevd kritik, fick Agneta att ta ställning för tron och minska på umgänget med kollegan. Ameli berättar om en situation som inträffade i lunchrummet

på högskolan där hon studerade efter att hon berättat att hon hoppades att snart bli döpt som ett Jehovas vittne. Hon kom med sin matbricka och tänkte just sätta sig på en ledig plats bredvid några av kurskamraterna när de sa: "Det är inte ledigt där!". Uttalande tolkade Ameli som en reaktion på hennes bekännelse att hon ville bli ett vittne. Hon upplevde det som ett tyst ifrågasättande eller uttryck för förakt för det val som hon var på väg att göra. Ameli berättar också att hennes mamma hävdar att hon tror Gud vill att dottern ska fira jul med familjen för att hon inte ska göra sin mamma ledsen. Det är ett argument som dottern bedömer som osakligt, känslomässigt och otillräckligt för att bryta sin överenskommelse med Jehova.

Adam berättar att när föräldrarna bestämde sig för att bli vittnen och låta familjen leva efter vittnenas normer, fick de hela släkten emot sig. Släkten anklagade familjen och påstod saker om vittnena som han i efterhand bedömde som osanna. Som litet barn upplevde han det som svårt att hans föräldrar orsakade så mycket rabalder. I hans värld, som tidigare bestått av familjen och släkten och deras invanda sätt att leva, innebar det nya livet lite av en chock. Samtidigt säger han att han med tiden alltmer accepterade föräldrarnas val eftersom det i hans ögon var en sundare och mer balanserad livsstil. Han berättar:

Ja, det var ju inte roligt, det måste jag säga. I och med att man är så ung så har man ingen livserfarenhet. Från att ha varit en mycket sammansvetsad släkt ... De påstod att vi tog avstånd! Men det var inte alls frågan om det, vi valde en annan "livskurs" än vad övriga släkten hade gjort, ett festande utan dess like ... ja, ska vi säga, fylleri och allt vad det innebär...// vi tog liksom avstånd från det, den typen av livsstil, och ville leva ett rikt liv helt enkelt. Inte det att vi var fria från sprit och vin och någonting sådant utan att leva ett mer balanserat liv, precis som Bibeln förespråkar: balans. Och det tyckte jag var bra, det minns jag.

Påverkan av upplevd kritik i denna fas av ingångsprocessen driver på händelseförloppen, eftersom de argument som framförs av omgivningen oftast är känslomässigt grundade. Mot bakgrund av att Jehovas vittnen framställer sin egen organisation och dess tolkning av Bibeln som grundad i fakta och logik, fungerar dessa känslargument som avskräckande exempel för det gamla livet. Jehovas vittnen kan även för-

klara upplevd kritik med bibelcitater. Genom att det står i Bibeln att rättrogna kommer att uppleva smädelse stärker det argumenten för ett medlemskap.

I fasen Ifrågasättande brottas den möjliga proselyten med sina egna tvivel eftersom Jehovas vittnen i Sverige betraktas som en fundamental rörelse i ett annars sekulärt samhälle. Goffman (1973: 98) menar att ingångar i rollen som mentalsjuk innebär att personen i för-patient fasen genomgår en slags upplösande omvärdering av sig själv. Detta överensstämmer med vad flera av mina intervjupersoner berättat, företrädesvis de som gått med i Jehovas vittnen som vuxna. Vad jag vill belysa är att svårigheterna i denna fas är omfattande. Liksom Goffmans mentalsjuka patient måste även den person som funderar på att bli ett Jehovas vittne genomgå en upplösande omvärdering av sig själv. Förutom att personen ska ta till sig värderingssystemet och sättet att se på verkligheten måste personen försona sig med idén att han efter ingången kommer att tillhöra en grupp som i samhället betraktas med oblidiga ögon. Att detta är svårt och tar lång tid illustreras också av berättelserna om ingångarna i Jehovas vittnen. Agneta berättar:

Vi döpte oss -91. Vi fick kontakt -87 och studerade i ett år, sen gjorde vi uppehåll i ett år, för att känna efter liksom, om det här var rätt väg att gå. För det var ju som du sa. Vi hade gjort många förändringar i vårt liv. På nått sätt så känner man att, ibland kan saker och ting gå för snabbt. Men sen satte vi igång igen och studera med dem. Och sen blev vi döpta.

Albert:

...//...När jag var 21 flyttade jag till x-stad och började plugga. I samma veva så fick vi besök av Jehovas vittnen...//.....//..... Vi började studera tillsammans med vittnena i ett halvår drygt, jag och min hustru tillsammans. Hon var inte speciellt intresserad, efter ett halvår tyckte hon att; - Nej, nu får det vara nog.//...Jag fortsatte att studera med dem, men samtidigt höll jag på med mina studier på högskolan //.....jag koncentrerade mig mycket på att gå klart högskolan.....//.... sen gick jag också ut i arbetslivet.....//..... Jag kunde inte släppa det riktigt. Jag kände att det här var sanningen. Det var meningen med livet, det riktiga

livet så att säga. Så jag tog tag i det på allvar, efter ett par år igen. Och då gjorde vi det tillsammans den här gången.

Som berättelserna visar beskrivs inte ingången i organisationen som något som sker utan noga övervägande. Den långa ingångsprocessen, som ibland avbryts kan försiktigt tolkas som att proselyten känner tvivel, som måste övervinnas för att komma vidare i processen. Många behöver också lång tid på sig för att omprioritera sina värderingar, att lära sig tycka som ett vittne. Det är också troligt att många upphör med sina bibelstudier i denna fas på grund av de externa tvivlen för att aldrig mer återvända till organisationen.

Accepterande

När mina intervjupersoner efter ett uppehåll åter närmar sig Jehovas vittnen har de förändrats på tillräckligt många punkter för att acceptera organisationens värderingar. Agneta berättar om sin svårighet att acceptera männens position i organisationen, att det endast är män som får hålla tal och undervisa:

Ja, jag tyckte att det var jättejobbigt i början faktiskt. Jag tyckte att det var så konstigt, men, på nått sätt, jag tycker inte det är viktigt, nu längre. Och det är väl liksom mer att, man accepterar att Jehova vill ha det på det sättet. Att det är män som ska göra det.

Agneta har genom att omprioritera sina värderingar lyckats acceptera kvinnans roll och position i församlingen. Hon blev till en början provocerad av att kvinnor underställs männen. Men med tiden började hon ändå att acceptera hållningen eftersom hon kunde identifiera sig med så mycket annat inom organisationen. Därmed accepterade hon även kvinnans underordning som något riktigt. När intervjupersonerna tagit till sig tron har värderingarna förändrats och förvandlats, bevekelsegrunderna kan vara olika och vägarna in i ett medlemskap är olika långa för olika intervjupersoner. De som låter sig döpas har blivit övertygade om att den tolkning av Bibeln som Jehovas vittnen gör är den enda rätta.

En försiktig tolkning utifrån berättelserna är att en intervjuperson som blir ett Jehovas vittne i vuxen ålder måste, för att bli ett vittne,

också ha kommit över den stigmaetikett organisationen har. Jehovas vittnen betraktas i det svenska samhället många gånger som en "sekt". Att vara ett Jehovas vittne innebär alltid att vara medveten om omvärldens attityd och att värdera när det är rätt tillfälle att berätta om sin tro. Under ingångsprocessen måste individen, från att i många fall ha delat den uppfattning som finns i majoritetssamhället om Jehovas vittnen, lösgöra sig från den för att själv bli ett vittne.

Missionerande

När den presumptive konvertiten har kommit till insikt om att Jehovas vittnen står för den sanna tron, har accepterat de regler som är en förutsättning för medlemskapet och har en grundläggande kunskap om Bibeln kommer konvertiten att så småningom lotsas in i arbetet med att gå i tjänsten. När vederbörande kommit så långt har de redan tagit ställning för att bli ett vittne. Ameli som vid den första intervjun inte ännu var ett döpt vittne, berättar om sin situation:

Jag är förkunnare. Jag tar del av att gå i tjänsten och predikar för andra människor...//... För att vara det [förkunnare] måste du leva i jämställelse med Bibeln och det gör jag, jag följer den så gott jag kan. Men, sen när man, känner att det är så här jag vill leva resten av mitt liv, så överlämnar man sig till Jehova i bön. Då överlämnar man sitt liv och godkänner att ens liv ska kretsa kring sanningen, att sätta Guds vilja framför sin egen. Och det har jag gjort. Symbol för detta är dopet och jag hoppas på att döpa mig i sommar.

För Amelis del har hon redan tagit ställning för Jehovas vittnens tro, vilket sker när hon i bönen överlämnar sig till Jehova. Den formella proceduren med dopet sker under ett större möte när flera församlingar är samlade och äger därför bara rum vid några tillfällen under året. Det som kvarstår för att bli en döpt medlem för Ameli är att genomgå ett prov som idag krävs för att få låta sig döpas. Dessutom ska de äldste besluta om hon är tillräckligt mogen att låta sig döpas.

Dopet

Under den andra intervjun med Ameli berättar hon att allt ”gått vägen” och att hon låtit döpa sig under sommaren. Dopet genomfördes när vittnena samlats vid ett större möte. Dopet symboliserar, som Ameli så tydligt beskriver i citatet ovan, att hon till fullo acciperat sättet att leva som vittne. Eftersom det egentliga överlämnandet till Gud sker i bönen kan det formella dopet vänta. Vid dopet nedsänks personen helt och hållet i särskilda dopbassänger. När Angela döptes hade organisationen ännu inga egna lokaler och därför döptes hon i ett badhus som Jehovas vittnen för tillfället hyrde.

En del av den tidigare forskningen pekar på betydelsen av rollinlärning hos individer som närmar sig Jehovas vittnen. Lofland & Skonovd (1981) menar att konversionen till bland annat Jehovas vittnen styrs av ett experimentellt motiv. Beckford (1975) konstaterar att det är svårt att peka på en akt av konversion, eftersom den formella proceduren i att bli medlem saknar tydlighet och slutgiltighet. Denna slutgiltiga övergång från livet innan och livet som ett vittne har jag inte lyckats se i mitt eget material. Jag vänder mig emellertid mot att se konversionen till Jehovas vittnen som en rollinlärning på grund av ett experimentellt motiv. Enligt empirin som ligger till grund för denna studie genomgår konvertiterna en förändring i värderingsgrunden under en längre tid då de studerar med vittnena. Att benämna detta en experimentell rollinlärning skulle vara att simplificera processen.

Ingångsprocessen – aktiva vittnen som växt upp i organisationen

Ingångsprocessen för barn som vuxit upp inom Jehovas vittnen framställs av mina intervjupersoner som enklare och mer självklar än för personer utan denna bakgrund. De aktiva Jehovas vittnen som är uppväxta inom rörelsen är Amanda, Alfred och August. Processen för dessa tre framstår som kronologisk. De intervjuade aktiva vittnen som är uppväxta i Jehovas vittnensfamiljer har alla passerat alla steg. Ingångsprocessen kan i intervjumaterialet delas in i tre steg:

Ställningstagande
Beslut
Dop

Ställningstagande

Av de intervjuade vittnena som är uppvuxna i organisationen har bara Alfred nämnt att han upplevt tvivel innan han lät döpa sig i tidiga ton-åren. Alfred berättar att han i 10-11 årsåldern hade starka tvivel ”på allt” inom Jehovas vittnen. I det tysta ifrågasatte han stora delar av organisationens grundsatser. Han vågade inte prata om sina tvivel för att han trodde att föräldrarna skulle bli arga eller besvikna på honom. Vad han istället gjorde var att studera trosläran, som han jämförde med förhärskande teorier om evolutionen, för att på egen hand värdera de olika synsätten. Så småningom kom han, genom sina studier, fram till att han ville bli ett Jehovas vittne och döpte sig ganska tidigt, när han var 13 år. Alfred menar att skälen till att låta sig döpas för dem som vuxit upp som vittnen, många gånger har en starkare social laddning, än för dem som inte vuxit upp i församlingen. De som vuxit upp med organisationen har familj och vänner som är medlemmar.

Huruvida Alfred verkligen hade möjlighet att som 10-11 åring på egen hand hitta relevant litteratur och göra en balanserad värdering av olika sätt att förklara livets uppkomst kan man kanske ifrågasätta. Men, som han säger själv – det var en övertygelse som dög för honom. Mer intressant är snarare Alfreds berättelse om hur han kom fram till att han ville bli ett vittne. Han framställer det som logiskt, sakligt och genomtänkt. Som forskare kan man fråga sig om inte själva ställningstagandet var mer emotionellt laddat. Man måste betänka att det rör sig om ett barn på 11 år som går och funderar på om allt det han lärt sig hittills i livet är falskt och som ensam söker svar i böcker för att han var rädd att föräldrarna skulle bli besvikna om han tog upp ämnet till diskussion. Det fanns förmodligen starka känslor hos pojken, en rädsla att såra föräldrarna, tillbakahållen förtvivlan och en stark motivation för att hitta bevis för att det ska vara på ett sätt som gör att ingen ska bli sårad.

För August, som kom från ett hem där modern var ett vittne och fadern inte var det, hade församlingen en viktig social funktion. Under

perioder i hans uppväxt var hemmet nästintill outhärdligt på grund av faderns alkoholmissbruk och misshandeln som följde i dess spår. Flera i församlingen, som kände till hemförhållandena, gjorde ingenting för att förändra situationen för August eller modern. Att bryta äktenskapsbanden är ingenting som uppmuntras även om separation accepteras i vissa fall. Trots detta upplevde August församlingen, och det avbrott från det övriga livet han fick då han vistades där, som en vila och som tryggheten i tillvaron. Att finna argument för ett medlemskap var därför inte särskilt svårt August.

Beslutet

De vittnen som vuxit upp i organisationen döpte sig alla i de tidiga tonåren. Amanda har till exempel inte någon gång ifrågasatt tron. För henne är det självklart att det Jehovas vittnen undervisar om är sant. Hon lät döpa sig redan när hon var 14 år, men hon tycker det var väldigt sent: ”Jag tog själv inte ståndpunkt förrän 1989”.

Det finns för uppväxta inom Jehovas vittnen möjlighet att inte låta döpa sig. Barn till vittnen kan då fortfarande umgås med familjen och vännerna till skillnad på dem som blir uteslutna. Hur acceptabelt detta är varierar från familj till familj. Agnetas barn, som nu befinner sig i 20-årsåldern, har aldrig låtit döpa sig och Håkans yngsta son döpte sig inte heller. Men det sociala trycket att låta döpa sig är starkt och att avstå från dop hör till ovanligheterna, enligt informanterna. Att inte döpa sig innebär i Jehovas vittnens tro att personen inte är ”skyddad” när Harmagedon inträffar.

Dopet

Ingångsprocessen avslutas med ett dop med vilket personen betraktas som en fullvärdig medlem. Som döpt medlem ställs krav på följsamhet av organisationens regler och att gå i tjänsten. Kraven på medlemmarna och konsekvenserna vid brott mot regelsystemet är lika för alla döpta vittnen oavsett ålder.

Uppbindning/avskärmning

Väl som medlem i Jehovas vittnen finns det faktorer som medverkar till att intervjupersonerna blir allt mer uppbundna av organisationen. Det jag kallar uppbindande/avskärmande faktorer är viktiga beståndsdelar för förståelsen av medlemskapet och är omständigheter som medverkar till en närmare relation till organisationen:

Uppbindning

Närhet och vänskap
Bekräftelse

Avskärmning

Arbetsituationen
”Stängda dörrar”

Med ”Närhet och vänskap” åsyftas den gemenskap och känslomässiga bindningar som uppstår mellan medlemmarna. Begreppet ”Bekräftelse” handlar om de möjligheter som finns till att bli sedd inom församlingen för de insatser intervjupersonerna gör för sin tro. Dessa två faktorer bidrar till att binda upp dem till organisationen.

”Arbetsituationen” syftar till att beskriva hur arbetsplatser med många vittnen och koncentrationen av Jehovas vittnen i vissa yrkesgrupper fungerar till att avskilja individen från omvärlden. Rubriken ”Stängda dörrar” står för de stängda möjligheter som organisationen indirekt bidrar till genom de råd som lämnas till medlemmarna och de normer som finns inom organisationen som i förlängningen knyter medlemmarna till organisationen.

Närhet och vänskap

Albert berättar om närheten till församlingsmedlemmarna som han känner: ”Man får ju ett annat förhållande till.... som vi kallar det, bröder och systrar. Man blir...//... andliga syskon och ... blir väldigt nära varandra Öppenhjärtig, man delar de stora målen i livet.” Albert tar

upp den närhet mellan medlemmarna som är ett resultat av att de erkänt sig till samma tro.

Närheten till varandra gör ofta att medlemmarna har svårt med umgänge med personer där det saknas närhet och en gemensam värdegrundsgrund. August förklarar varför han hellre umgås med personer som delar hans tro istället för studenterna vid universitetet där han studerar:” //... konflikterna blir så stora när det gäller vissa områden ... De pratar [i klassen] hela tiden om sina fester som jag inte deltar i ...//...Jag har inget att tillföra diskussionen och jag får ingenting ut av den.” Det är lätt att förstå att medlemmarna får mer utbyte av umgänge med medlemmar inom Jehovas vittnen än med människor som inte delar deras tro.

För de allra flesta, uppväxta och döpta som vuxna, är den sociala och andliga gemenskapen en stark orsak till att stanna kvar i organisationen. Att en utgång ur organisationen omfattar en förlust av närhet och vänskap uppges av flera av avhopparna. Samtidigt som en uteslutning medför en förlust av vännerna i organisationen innebär ett medlemskap ett avbrytande av många av de vänrelationer som det blivande vittnet har utanför organisationen. Ameli, som under tiden mellan intervjuerna döper sig, berättar att hon inte umgås mycket med sina gamla vänner, dvs. de som befinner sig utanför Jehovas vittnen.

...//...det är mest så att det blir naturligt. Helt plötsligt har man ingenting gemensamt längre. Innan, när vi satt på caféet pratade vi sex och pojkar, mode och kläder och snackade skit om alla andra som inte var där. Vilket nu känns väldigt tomt ...//... Jag har väl en del vänner som ...//... är ganska fördomsfria människor. Jag har någon som jag ringer jättemycket och sådär, men, jag kan väl säga att de flesta har jag inte mycket kontakt med idag.

Den närhet och vänskap som finns mellan medlemmarna i organisationen är något de får klara sig utan vid en eventuell utgång, det är något som görs klart för medlemmarna vid inträdet. Trots denna vetskap kan det vara svårt för medlemmen att överblicka konsekvenserna och för en del blir det verklighet först när de befinner sig i situationen. Felicia berättar om vad som skedde efter hennes utträde:

Det var ju väldigt hårt...//... alla nära och kära inom Jehovas vittnen, de miste jag i ett slag. Det var lika bra att jag flyttade från orten ...//... för det var hemskt, att möta dem på gatan och de tittade ner i marken.

Att inte längre bli sedd av personer som hon tidigare betraktat som närstående upplevde Felicia som svårt. Frank berättar om hur han funderade inför avhoppet:

... //... jag kände att om jag inte tycker detta till 100 procent, då tycker jag inte att jag ska vara med...//... Men jag ville ändå inte lämna, för det skulle bli så jobbigt med släkt och kompisar och sånt för de skulle inte kunna ha någon kontakt med mig.

Medlemmarna inom Jehovas vittnen var en stor tillgång för Frank. Kanske just därför kände Frank att han inte skulle vara med rörelsen om han inte trodde på dess budskap till 100 procent, eftersom han då skulle behöva ”spela troende” och genom det ”svika vännerna” i organisationen. Samtidigt hade han, på grund av de positiva relationerna, svårigheter att lämna organisationen. Fredrika: ”Ja, jag saknar mina vänner naturligtvis, och min syster ...//.... Vi hade det bra när vi var där, jag längtade aldrig därifrån. Ungarna hade en jättebra uppväxt och vi hade många vänner och så.” Fredrika anser att livet i organisationen var bra för familjen och att hon upplevde det sociala livet i församlingen som positivt.

Håkans stora problem när han skulle gå ut ur organisationen var att hans fru och barn var medlemmar och att han inte vill lämna rörelsen utan dem. Av de avhoppade vittnena har tre av dem haft döpta barn i organisationen. I samtliga fall har barnen också gått ut ur organisationen vid ungefär samma tidpunkt som föräldrarna. Att ingen av avhopparna haft barn som fortsatt att vara medlemmar i organisationen när föräldrarna gått ut indikerar att det möjligtvis finns fler medlemmar som Håkan i organisationen, dvs. som bidar sin tid tills tillfälle ges då hela familjen kan gå ut. Det är också troligt att denna chans aldrig kommer för en del tvivlande medlemmar som då får leva resten av sina liv med en livslögn eftersom ett avhopp/uteslutning skulle innebära alltför kostsamma konsekvenser för dem.

Felix som är uppvuxen i en Jehovas vittnesfamilj berättar om sitt krympta nätverk efter att ha lämnat Jehovas vittnen. Från att ha varit en person med många släktingar stod han plötsligt ensam:

Det som var jobbigt var väl ...// ... jag hade en extremt stor släkt. Den uppgår nog till en 80 personer med kusiner och morbröder och... och alla är med [i Jehovas vittnen] utom en kusin som är utesluten. Men han vill inte ha nått med mig att göra för han anser fortfarande att det är sanningen.

På grund av att Felix tagit avstånd från tron och begärt utträde ur organisationen vill ingen av hans släktingar ha någon kontakt med honom.

Bekräftelse

I organisationen finns möjligheter till status och erkännande för medlemmarna, enligt intervjuerna. Mest valmöjligheter står till förfogande för männen som kan bli äldste, biträdande tjänare, pionjär och betelit (en betelit är en person som arbetar på ett Jehovas vittneskontor, ett Betel). Kvinnor kan bli pionjärer. De kan också bli beteliter, men bara om de är gifta och maken också är betelit. Kvinnor kan även få erkännande genom att deras make har en position och att de är stödjande fruar. Felix berättar:

... Det går inte att komma ifrån. Är du biträdande eller äldste eller pionjär, då har du bättre status. Då får man börja hålla tal...//... folk ser upp till en på ett annat sätt. Så det var en liten kick//...// De flesta kvinnor, det är ju de som utför det mesta arbetet med att gå i tjänsten. Som min fru som blev pionjär till exempel. Det är ju också lite status, då kan man efter ett år gå pionjärskola... sen är det många kvinnor som gör en slags karriär som duktiga äldstefruar. Det är ju lite finare då. Att ens man är äldste, och att man stöttar honom och ställer upp för honom och så ...//... Min frus kompis gifte sig med en på Betel i Arboga.... Då fick hon komma dit. Det var också lite fint.

Inom organisationen finns möjligheter till bekräftelse genom att ägna tid åt församlingen eller försöka värva nya medlemmar. Denna bekräftelse från andra medlemmar kan vara förförisk. Håkan skriver i sin

dagbok: "Var i x-stad och höll föredrag. Den konstiga känslan av välbehag infann sig och det jag tänker göra var så fjärran." Håkan menar alltså att de känslor av välbehag som rollen som äldste ger honom strider mot det han egentligen vill, bort från organisationen. Filip berättar om den möjliga karriären i Jehovas vittnen: "En del väljer ju att göra det som en karriär, de känner att de blir någonting när de kan arbeta upp sig i organisationen. De har oftast satsat hela sitt liv." Även om Filip och flera andra före detta vittnen gärna i negativa ordalag framhäver de män som gör Jehovas vittnen till sin karriärmässiga plattform, framställer de aktiva vittnena sällan sina uppdrag som "något förmer". De lyfter alltid fram att de inte betraktar sig själva som märkvärdigare än någon annan i församlingen, trots titlarna. Adam berättar:

Vi tar gärna titlar som att någon står över någon annan, vi människor//....När det gäller att vara en äldste i församlingen så är vi lika med alla. Men vi tar ledningen. Att vara äldste innebär att arbeta, inte att slå sig till ro och slå sig på bröstet: 'Hurra jag har nått fram hit nu!' Det handlar inte om det, utan, det handlar verkligen om att arbeta, att ge sig för andra människor i församlingen. Och det arbetar jag på att göra. För det ... roar mig, och det fascinerar mig att hjälpa människor och att få svar på frågor....//....

Berättelserna om vad som ger bekräftelse i det arbete som utträttas i organisationens namn varierar alltså beroende på vem som intervjuas.

Arbetssituationen

De råd organisationen ger sina medlemmar gällande yrkesval är att arbeten utan för mycket engagemang, som ger dem möjlighet att lägga tid och energin på tron är att föredra (Jehovah's Witnesses 1999: 13-17, 1998: 4-6, 1996: 21, 1996: 9-10). Det har lett till att många vittnen arbetar med enkla manuella arbeten. Av de aktiva vittnen jag intervjuat har, som tidigare nämnts under avsnittet "Mottaglighet", flera studerat på högskolan och en har högskoleutbildning. Av de kvarvarande sju arbetar eller arbetade (några är nu pensionärer) alla med arbeten som inte kräver någon längre utbildning och bara en har ett arbete som kräver kontinuerlig och nära kontakt med människor. Bland de före detta vittnena som jag intervjuat har alla utom en vid tiden för sitt medlem-

skap haft arbeten som inte krävt någon längre utbildning eller förutsatt kontinuerlig och nära kontakt med andra.

Felix var av de före detta vittnena ensam om att vid tiden för sitt medlemskap arbeta på en arbetsplats dominerad av Jehovas vittnen. Av de intervjuade aktiva vittnena arbetar Alfred, Adam och Alexander på arbetsplatser där det finns många kolleger som är vittnen. Alfred arbetar på en liten firma där hälften av personalen är Jehovas vittnen. Alexander arbetar på en arbetsplats där företaget ägs av ett Jehovas vittne och där majoriteten av personalen är vittnen. Genom att vara flera vittnen på samma arbetsplats kan medlemmarna vara ett stöd för varandra.

Stödet i arbetssituationen får även andra konsekvenser. Om man börjar tvivla på tron kan stödet upplevas som kontroll. Felix ger sin förklaring till varför han blev sjukskriven:

Utmattningsdepression.... det var väl egentligen inte därför jag hade jobbat så otroligt mycket utan det var väl mer psykiskt. Jag hade börjat ...//... ifrågasätta mycket. Och sen jobbade jag bara med vittnen, och kunde inte prata med någon av dem. De undrade varför jag inte gick på mötet ... tog jag upp en diskussion med dem så gick de till äldstebröderna och telefonen ringde i ett. Jag fick magsår.

Genom att varken på fritiden, på arbetet eller hemma kunna tala fritt om sina tvivel och om vad han kände utvecklade Felix till sist både magsår och "utmattningssymtom". I Goffmans (1973: 73-74) terminologi hade Felix inte någon möjlighet till rollvila och blev därför så småningom sjukskriven. När han senare tog steget och begärde utträde inrebar det problem på andra områden: "Det har ju blivit jobbigt naturligtvis. Dels med att jag förlorade mitt jobb. Jag hade också ett kontrakt på en egen firma, som jag förlorade på grund av att den jag hade kontraktet för också var vittne." Eftersom Jehovas vittnen inte får prata med utslutna går det inte att arbeta ihop.

Men det finns vinster med det nätverk av ideologiskt likriktade medlemmar organisationen erbjuder. Adam har ett eget företag där han av 14 anställda hade tre vittnen anställda. Adam berättar:

Vi anställer också de som inte är det Jag har varit egen företagare i 25 år och har märkt att ... det är bäst att anställa Jehovas vittnen, för de verkar vara ärligast. Vi har haft störst problem med

dem som... // ... som varit utanför vår organisation...//... det har fungerat bäst [med vittnen]. Jag kan ju känna att det blir lite så...//... att vi försöker att arbeta på att följa det vi lär.

Även om Adam inte kräver att de som arbetar för honom är vittnen säger han att han föredrar anställda som är av samma tro eftersom de har en överenskommelse om vad som är viktigt i livet. När Alfred flyttade till x-stad hade han inga svårigheter att få jobb i en städfirma ägd av ett vittne i den nya grannförsamlingen. Det finns i organisationen ett nätverk av arbetsgivare och arbetstagare i städ- och fönsterputsbranschen som gör att medlemmar i en vänskaplig anda lätt kan skaffa sig ett arbete eller söka anställda till sina företag.

”Stängda dörrar”

Alfred svarar följande på frågan om han ångrar att han inte fortsatte sin utbildning efter högstadiet:

Nej, det gör jag faktiskt inte. För att jag tycker att ... dels så har jag haft så bra jobb hela tiden ...//... jag har haft en sån himla frihet. Jag har insett det för ganska länge sedan att den friheten jag har, den är värd mycket, på många sätt. Jag har fortfarande väldigt bra villkor, även om jag på pappret jobbar heltid så kan jag vara ledig varje onsdag. Jag kan sluta tidigare många dagar, speciellt nu på sommaren. Jag gör klart mitt jobb och sen går jag hem och tar jag med frugan och åker till stranden. Då känns det bättre.

Alfred framställer sin brist på utbildning som något positivt, något som resulterat i att han har haft en stor frihet genom de enkla arbeten som han har haft. När han slutat sitt ”jobb” för dagen åker han hem och hämtar sin fru och de åker till stranden. ”Då känns det bättre”. Jag tolkar hans berättelse som att han inte är helt nöjd med sin arbetsituation, men att livet utanför arbetet ger honom tillfredställelse som väger upp de försakanden han måste göra. Detta är tydligen ändå inte tillräckligt. Mellan intervju ett och två byter Alfred arbete till ett förmodligen mer välbetalt jobb som försäljare. Att byta yrke från städare till försäljare gör han vid 26-års ålder utan någon större svårighet. Men hans bristan-

de utbildning ger honom ingen större valfrihet vid framtida yrkesbyten. Filip berättar om de förlorade chanserna i samhället utanför Jehovas vittnen vid ett längre medlemskap:

... är de uppväxta i Jehovas vittnen så har de, åtminstone inte den gamla stammen, någon större eller längre utbildning. Att lämna Jehovas vittnen betyder att de inte har någon vettig position i samhället. Ofta har de väldigt enkla jobb. Det kan vara brevbärare, att städa, det är väldigt vanligt – lokalvård i olika former. De har små firmor de håller på med. Men det är ju ingenting som kan bli någon framtid egentligen.

Genom att inte utbilda sig, göra karriär eller engagera sig i det omgivande samhället kommer många medlemmar att så småningom bli alltmer hänvisade till organisationen. Det gör att ett återvändande till ett liv med karriär, status och en god lön i samhället utanför Jehovas vittnen blir allt svårare, ju längre personen stannar inom Jehovas vittnen. Frida som var 35 år när hon fjärmade sig från organisationen, började studera på den kommunala vuxenutbildningen (KomVux) eftersom hon inte hade några gymnasiebetyg. Någon längre utbildning efter inläst gymnasium var inte möjligt på grund av hennes ålder.⁴ Felix studerar för en gymnasieutbildning vid tiden för intervjun. Fyra av avhopparna saknade gymnasiekompetens. Anledningen var Jehovas vittnens negativa attityd gentemot världslig utbildning.

⁴ CSN har en åldergräns för studiemedel till längre utbildningar.

8. Utgångar

Introduktion

Vad är det som gör att medlemmarna i Jehovas vittnen byter åsikt och inte längre vill vara med efter den ibland långa, prövande processen in i organisationen? Hur kommer det sig att de ändrar sig? Som läsaren redan har fått en försmak av, kan de uppbindande faktorerna – som presenterats i kapitel sju upplevas både stödjande och snärjande. I livet som ett Jehovas vittne ställs intervjupersonen inför händelser, reaktioner, problem, tankar och skeenden som ibland utlöser tvivel. Ibland måste mina intervju personer som känner dessa tvivel pröva dem. Dessa prövningar leder i sin tur till vändpunkter. I denna process är dessa av olika slag. En del får större konsekvenser än andra. Efter tillräckligt många vändpunkter tvingas mina intervju personer till något slags beslut. I en utgångsprocess tas beslut av olika betydelse och dignitet. Vissa beslut måste tas flera gånger eftersom individen på grund av nya tvivel inte kan genomföra dem. När så ett beslut ska verkställas kan detta göras på olika sätt: medvetna beslut och mindre medvetna, genom flera små steg eller mer avgörande stora.

I utgångsprocessen inträffar en fas av ”floating” tidigare beskrivet i kapitlet med tidigare forskning, då personen upplever känslor och bindningar till organisationen. Den slutliga fasen karaktäriseras av att personen har lämnat Jehovas vittnen och förhåller sig relativt neutral inför organisationen och dess medlemmar.

Beskrivningen av utgångsprocessen baseras på berättelserna av före detta vittnen. I intervjuerna finns ingen större skillnad mellan de som är uppväxta i Jehovas vittnesfamiljer och de som konverterat i vuxen ålder. Precis som med ingångsprocessen för dem som konverterat som vuxna menar jag att processmodellen inte med nödvändighet är kronologisk. Personer kan passera igenom en fas, återvända tillbaka till en tidigare. Tiden i de olika faserna och för hela processen kan variera.

Vissa faser är också mer intensiva än andra. Det är nödvändigt för medlemmarna att noga bearbeta varje fas för att de i slutändan mentalt inte längre ska befinna sig i Jehovas vittens tankeuniversum. En viktig skillnad mellan ingångs- och utgångsprocessen är att processen ut tycks mycket mindre tydlig i strukturen. Att det är så beror troligtvis på att det blivande Jehovas vittnet är ledsagat av medlemmar som befinner sig inne i organisationen och som har genomgått samma process och är tränade i att lotsa in nya medlemmar. I utgångsprocessen är personen oftast ensam och mer utsatt för oro och förvirring. De faser i utgångsprocessen som jag har kunnat identifiera är följande: olika grader av tvivel, prövning av tvivel, vändpunkter – epifani, olika beslut, olika steg i verkställigheten, "floating" och relativ neutralitet. Jag menar att denna process, precis som i fallet med Håkan, inte är kronologisk eller följdriktig.

Tabell 8:1. En modell för utgångsprocessen som den formuleras i kapitlet.

<i>Faser</i>	<i>Kommentar</i>
1. Olika grader av tvivel	Olika grader av tvivel förekommer under hela utträdesprocessen.
2. Prövning av tvivel	Intervjupersonerna gör någon form av prövning av tvivel.
3. Vändpunkter – Epifani	I forskningen brukar man tala om olika typer av vändpunkter i en utträdesprocess. Vissa vändpunkter har större betydelse än andra, och blir avgörande för om medlemmen ska stanna kvar i organisationen eller inte.
4. Olika beslut	Olika beslut tas under utträdesprocessen. Vissa är mer avgörande än andra.
5. Olika steg i verkställigheten	Besluten kan verkställas på olika sätt och i olika steg.
6. "Floating"	Tankar som medlemmarna har kring rädsla, skuld, meningslöshet och tankar om organisationens påverkan i olika stadier av utträdesprocessen
7. Relativ neutralitet	Intervjupersoner har kommit över sina känslor gentemot organisationen och en relativ neutralitet inträder.

Utgångsprocessen

Olika grader av tvivel

Det som utlöste utgångsprocessen hos mina informanter var att de upptäckte brister i ideologi, att de hade arbetat mycket och var uttröttade, att de upplevt för högt ställda krav från organisationen eller reagerade på beteendet hos de andra medlemmarna i organisationen. Följderna i samtliga fall blev att medlemmarna började känna tvivel. Vissa tvivel är starkare än andra. Intervjuerna indikerar att de som har växt upp inom organisationen hade lättare att börja tvivla, förmodligen eftersom de själva i grunden inte tagit ställning för tron när de lät döpa sig. Tvivlet, som föregår det slutgiltiga beslutet har enligt de intervjuade infunnit sig mellan ett och sex år innan själva avhoppet. Men det finns också exempel där tvivlen uppkommit veckor före beslutet – i Felicias fall åtta veckor. I ”Håkans” fall uppkom tvivel 19 år före beslutet.

Filip berättar att hans första tvivel infann sig när han arbetade på Betel. Eftersom han alltid varit historieintresserad läste han mycket av organisationens äldre litteratur som fanns i biblioteket på Betel. Han berättar:

Jag började läsa mycket av den gamla litteraturen, som alltså är från seklets början...//.... Det gjorde att jag började fundera, det stämmer inte riktigt här. De har ändrat så oerhört mycket. Jag följde frågor, kunde följa deras gamla årgångar...//.... och såg hur mycket som ändrats. Så jag började ifrågasätta det här. Mer och mer ställde jag frågor...//... och jag började samtala med några vänner inom organisationen, vittnen ...//.... Vi blev som en liten grupp som började sitta och resonera. ...//... till en början fick jag hålla det hemligt för min dåvarande fru.

För Filip skapar de förändrade bibeltolkningarna över tid, i kombination med att organisationen alltid hävdade att de ”har sanningen”, förvirring och tvivel ”Hur kan sanningen förändras så ofta?” Flera före detta vittnen berättar om deras upptäckt av inkonsekvenser mellan organisationens sätt att använda bibelcitater och upptäcker genom studier av Bi-

beln på egen hand. Att man inte får diskutera bibeltolkningar gör att tvivel uppstår. Frej, Fanny och Frida bekräftar förutom Filip att deras tvivel handlat om dessa frågor. Om en medlem uttrycker tvivel ska denne anmälas till de äldste och ett kommittéförhör följer där medlemmen måste erkänna att de har gjort fel på grund av svaghet i tron. För att slippa att bli anmälda kunde Filip och Håkan inte diskutera sina tvivel med sina fruar.

Fredrika kände tvivel när hon hörde de äldste predika om ödmjukhet, samtidigt som de ”kunde utesluta 15-16 åriga barn med oönskat beteende istället för att hjälpa dem”. Hon kunde inte förstå att uteslutning av barn skulle vara kärleksfullt. Frank berättar att han träffade en flicka när han gick i gymnasiet som blev hans första kärlek. Hon var inte ett vittne och hade heller inga önsknings om att bli det. Den unga kärleken uppmärksammades av äldstebröderna som tvingade honom att göra slut med flickan med motivet att hon kunde vara skadlig för honom. Besvikelsen och den olyckliga kärleken initierade Franks tvivel och fjärmande honom från organisationen.

Felicia arbetade som 19-åring som ensam kvinna på en manligt dominerad arbetsplats. Hon hade i organisationen lärt sig att män utanför Jehovas vittnen var ”farliga odjur” och upplevde därför initiala tvivel när arbetskamraterna visade sig vara både trevliga, medkännande och civiliserade. Äldstebröderna uppmärksammade dock hennes arbetssituation och ”tvingade” henne att säga upp sig. De ansåg att det kunde vara farligt för henne att som ung kvinna arbeta ensam med männen. Händelsen förstärkte hennes tvivel. Men hon var ännu inte redo att helt avsäga sig tron.

Fred kom allt mer att fjärma sig från organisationen när han förstod att han inte kunde kontrollera sig enligt de beteenderegler som organisationen hade fastställt. I det här fallet handlade det om otillåten masturbation. Han tog upp ämnet med äldstebröderna några gånger. Rådet han fick var att härda ut, vilket inte hjälpte när lusten vaknade. Egentligen ifrågasatte han inte organisationens regelverk utan bara sin egen förmåga till kontroll. Tvivlet riktades mot den egna personen. När han vid ett tillfälle flyttade tog han inte kontakt med den nya församlingen eftersom han kände sig ofullkomlig. Först många år efter fjärmandet från organisationen och efter att på olika, icke framgångsrika sätt, försökt att undertrycka tankar om sin oförmåga till kontroll började Fred

att gå i psykoterapi. Han fick då klart för sig vilken roll kraven inom organisationen har spelat för hela hans liv. Flera av avhopparna tror att antalet avhoppade/uteslutna på grund av oförmåga att kontrollera sitt beteende är större än det antal som lämnar rörelsen av andra orsaker.

Dogmer som reglerar beteenden är å ena sidan viktiga orsaker till avhopp enligt Galanter (1983) som studerat Enighetskyrkan. Wright (1987) å andra sidan drar slutsatsen utifrån sin forskning av Guds Barn, Hare Krishna och Enighetskyrkan, att för lite kontroll av individen startar avhoppprocesser. Felicia och Frida beskriver att de "gjorde allt" för att vara organisationen till lags genom att gå många timmar i tjänsten samtidigt som Felicia arbetade heltid och Frida både förvärvsarbetade och tog hand om sin familj. De upplevde att det aldrig var tillräckligt, utan de förväntades hela tiden göra mer. Både Felicia och Frida menar att de i efterhand har insett att de var utarbetade och att tvivlet till viss del grundats på att de var så slitna. Fuchs Ebaugh (1988a, 1988b) lyfter, i sin forskning om nunnor som lämnar sina katolska ordnar, fram tvivel som initierats av "utbrändhet" och känslan av att inte rätta till. Denna form av hård kontroll och krav på medlemmarna gjorde inte att organisationen kunde förhindra avhopp. Kontroll och krav motverkade inte avhopp för Fuchs Ebaughs nunnor, inte heller för Felicia och Frida. Samtidigt finns det exempel på det motsatta i de utrensningssaktioner som företagits från Jehovas vittnens sida. När många kritiska tvivlare funnits i organisationen har många av dessa blivit uteslutna, normerna för beteendet har stramats upp och därefter har kritiken tystnat.

Prövning av tvivel

Att gå från tvivel till insikt innebär en osäkerhet eftersom marken under de intervjuades fötter skulle försvinna om de skulle bejaka tvivlen. Men tvivel måste prövas på något sätt. I Fuchs Ebaughs andra fas börjar individen att söka andra alternativ. Hon menar att det tidigare motsägelsefulla omedvetna beteendet, som var betecknande för steg ett, blir allt mer medvetet. Omgivningens beteende är, här mycket betydelsefullt, de presumtiva avhopparna riktar blicken mot alternativa referensgrupper (1988a). Håkan berättar i sin dagbok att han söker sig till körverksamhet utanför organisationen. Frida började studera och arbeta som lärare

och Fredrika började även hon att sjunga i kör. Hälften av de före detta vittnena läste också avfällingslitteratur (kritisk litteratur om organisationen skriven av före detta vittnen) under tvivelstiden. Sådan litteratur betraktas inom organisationen som förkastlig.

Ett annat sätt att pröva tvivel har varit att samtala. Åtta av de avhopade vittnena hade möjlighet att diskutera tvivlen med någon annan som var insatt i organisationen. Fred och Felicia hade inte någon att diskutera sina tvivel med och tycks ha haft en svårare tid efter avhoppet. Orsaken kan vara att de inte kunde ventilera sina tankar med någon utomstående. Felicia, lämnade första gången organisationen snabbt, innan hon hunnit ompröva organisationens fundament. Efter avhoppet väntade hon sig att Harmagedon skulle komma endera dagen vilket ledde till att hon levde under en stor psykisk press. Dessutom hade hon genom uppväxten i Jehovas vittnen lärt sig att alltid vara till lags och inte ifrågasätta. Det gjorde att hon, när hon hoppat av, påverkades starkt av bilden av den perfekta kvinnan i veckotidningarna. Hon bestämde sig för att hon skulle bli denna idealkvinna. Väntan på Harmagedon, Felicias behov av att ”vara duktig” i kombination med att hon inte hade stöd eller kontakt med sin familj ledde till att hon utvecklade depression och anorexia.

Vändpunkter – Epifani

Insikten om att organisationens ideologi ”inte är rätt” utgör det femte steget i Skonovds modell (1981). Insikten växer fram, enligt Skonovd, genom noggrant resonering och en kritisk eller en praktisk händelse. Fuchs Ebaughs (1988a) tredje stadium benämns Vändpunkten och fokuserar på det faktum att den gamla rollen inte längre är eftertraktansvärd. Jag menar, till skillnad från Fuchs Ebaugh och Skonovd att vändpunkter kan vara resultatet av en serie händelser. Jag menar även, med stöd av min empiri, att vändpunkterna kan vara flera. Vad som inträffar i denna fas är att personen inte kan förlika sig med den världsuppfattning som han eller hon haft. En slutlig vändpunkt infinner sig när en person intellektuellt och känslomässigt omprövar det val som denne tidigare har gjort. Håkan upplever under sin utgångsprocess flera vändpunkter, till exempel när han börjar skriva dagbok första gången eller när han börjar skriva dagbok för andra gången. Det går att i efterhand

konstatera att vissa vändpunkter har haft större betydelse än andra. Att återigen börja skriva dagbok var ett betydelsefullt steg, eftersom Håkan redan varit med om dagboksskrivandet, dess avslöjande och beslutet att lämna och sedan beslutet att stanna kvar i organisationen. Han berättar i efterhand att han visste, när han började med skrivandet igen, att det inte längre fanns någon återvändo. På något sätt måste han denna gång definitivt lämna organisationen. I intervjuerna pekas sällan någon speciell tidpunkt eller tillfälle ut som vändpunkt. Fanny, som är ett av undantagen berättar:

Det var det värsta när man kom på att det här inte kan stämma – jag har inget liv utanför det här. Jag har ingenting. Jag har inga kompisar, jag har inget framtidshopp, jag har ingen, nej, ingenting. Allting som jag har haft innan är helt borta. Det var så jag tänkte. Det finns inget mer. Man kan lika gärna lägga sig ned och dö.

Insikten om att den världsbild som man har haft som sitt rättesnöre under hela ens liv (i detta fall) är falsk, är för den enskilde ofta en traumatisk upplevelse. Även Frej uppger att hans verklighet rasade samman när han insåg att det han trott på i hela sitt liv inte var sant. Men han uppger inte något datum eller någon händelse i anknytning till detta. För övriga informanter verkar vändpunkterna vara flera kritiska händelser, insikter och tvivlande tankar i samspel med en församling där tvivel betraktas ”som suspekt” och där kontakten med kritiker undviks i det sociala livet.

Olika beslut

Beslut tas vid flera tillfällen under utträdesprocessen och kan vara mer eller mindre medvetna och beröra saker av olika dignitet. Likväl som beslutet kan handla om den slutliga utgången kan beslutet röra små ting som när Håkan bestämmer sig för att vara uppmärksam på hur familjemedlemmarna förhåller sig gentemot organisationen. Det kan också vara att ta ett initiativ till en fest, som Frida gjorde, trots att sådana beslut ska förankras hos äldstebröderna. Flera av intervjupersonerna har berättat om att sådana beslut måste vara förankrade. Resultatet av festinitiativet blev att äldstebröderna krävde att Frida ställde in festen, vil-

ket, hon uppger ökade besvikelsen och tvivlet hos henne. Beslutet kan också handla om att bestämma sig för att servera en lögn för att snabbt bli utesluten som i Felicias fall.

Beslutet att gå ur organisationen verkställdes inte alltid direkt på grund av de sociala kostnaderna det innebär. Håkans beslut att gå ut ur organisationen togs vid flera tillfällen utan att han verkställde de. Beslut tog han tillsammans med sin fru den gången, för flera år sedan, då han hade visat henne dagboken. Beslut togs även inför Turkietresan och slutligen när sonen kommer till honom och berättar om sina tvivel och att han inte längre vill vara kvar i rörelsen. Felix berättar vad som låg till grund för beslutet att begära utträde:

...// jag började fundera så här: - Om jag går med i ett nazistparti, och stöder deras ideologi. Och sen helt plötsligt får jag för mig: 'Men, utländska människor är minst lika mycket värda som vi svenskar är.' Men är ändå kvar i partiet. Då innebär det att jag stödjer de åsikterna, så länge jag inte öppet säger att jag inte vill ha med dem att göra.' Så började jag känna med Jehovas vittnen också. Att så länge jag är ett Jehovas vittne på pappret, stödjer jag det som de står för. Men också att folk inte tog en på allvar när jag pratade med människor ... om saker som jag tyckte var fel och så. Då kunde de säga: - Ja, men varför är du med då? Varför är du med i någonting du inte tror på? ...//...Jag hade inte samvete att vara kvar. Jag ville samtidigt markera mot min familj att jag inte stöder det här längre.

Beslutet att gå ur organisationen blev till slut oundvikligt. När han försökte diskutera sina tvivel med vänner i församlingen blev Felix ifrågasatt på grund av bristande solidaritet. Det fanns inget utrymme för diskussion. Han var antingen med eller mot. Fördelarna med att vara kvar i organisationen gick inte att motivera med den höga moraliska kostnad som det medförde att hela tiden förneka sin egen övertygelse.

Olika steg i verkställigheten

Förutom att som Felix och Felicia gå ut ur organisationen strax efter beslutet finns exempel på medlemmar som trots ett beslut att gå ut ur organisationen stannar kvar, då de vill hjälpa andra medlemmar som

står i begrepp att lämna organisationen. Filip berättar att han tillsammans med andra medlemmar som ifrågasatte Jehovas vittnens undervisning samlades i en grupp. I gruppen studerades Bibeln på egen hand för att undersöka i vilken relation Jehovas vittnens undervisning stod till Bibeln. Filip stannade kvar i organisationen lång tid efter att han beslutat att han skulle gå ur, bara för att han skulle kunna stödja vänner som ville lämna organisationen.

Detsamma gjorde även Fredrika, Fanny och Frej. Frej och Fanny berättar att de studerade Bibeln vid sidan om organisationens aktiviteter och diskuterade med andra tvivlare, innan de slutligen blev uteslutna. Av de intervjuade är det bara två som har skrivit ut sig själva. Trots det har ingen av informanterna blivit uteslutna ofrivilligt. De har alla väntat på uteslutningen, vetat om att den förr eller senare skulle komma på grund av deras bristande tro. Ingen uttrycker någon besvikelse över att de blivit uteslutna. Fredrika tycker dock att det är märkligt att hon aldrig har fått vetskap om orsaken

Skälen till varför man dröjer med att gå ut ur organisationen kan vara att man vill ha med sig sina familjemedlemmar, eller att man vill hjälpa vänner som har svårt att ta beslutet att gå ut ur organisationen. Avhopparna menar att det finns många individer inom organisationen som inte tror på läran och som skulle vilja hoppa av, men att de inte vågar eller tycker att de kan på grund av familjeskäl. En annan anledning att en utgång ur en ny religiös rörelse tar lång tid är osäkerheten och ovissheten om vad som komma skall. Att gå från en mycket förutsägbar tillvaro till något ovisst ökar oron, vilket även har visats av Bromley (1997: 42).

”Floating” - bearbetning

Jag har i tidigare kapitel diskuterat begreppet ”floating”. I min tolkning av begreppet innefattas individens reflektioner om hur medlemskapet påverkat dem. Det innebär för mina informanter fortsatt bearbetning av och reflektioner om relationerna till organisationen. Tiden för bearbetning har för de intervjuade varit olika dramatisk. Felicia, som blivit utesluten två gånger, tänkte inte – vid den första uteslutningen – riktigt igenom sitt beslut. Det innebar att hon fastnade i ”floating”-fasen. Istället för att gå vidare mot relativ neutralitet var hon fortfarande inne i

organisationens ideologiska universum. Oroligt väntade hon på jordens undergång. När hon återvände till organisationen kunde hon återuppta sin utgångsprocess och gick sedan ut ur organisationen efter tre år. Hur lång tid en person behöver för att bearbeta sina erfarenheter i detta steg beror på hur länge man har planerat avhoppet, hur länge man har levt som en passiv medlem, personens sociala situation (familj, vänner, yrke, arbete) och dennes personliga karaktäristik och hälsa.

Relativ neutralitet

Med ”relativ neutralitet” menar jag att personen kommit över sina starkaste känslor gentemot organisationen och förhåller sig på ett relativt neutralt sätt. Helt neutral är, menar jag, inte möjligt att vara eftersom Jehovas vittnen i det svenska samhället hos de allra flesta, även de utan erfarenhet av organisationen, skapar associationer i olika riktningar. Relativ neutralitet är en slutfas som infinner sig efter den tid med känslor av rädsla, skuld, meningslöshet, hatkänslor och hämndbegär hos de före detta medlemmarna. Av de avhoppare som jag intervjuat befinner sig de flesta i denna fas. Av de som blev uteslutna ger Frank intrycket av att han är relativt neutral i förhållande till Jehovas vittnens värdesystem. Men då har han också levt utan att gå på möten och i tjänsten i tre år innan han de facto blev utesluten. Dessutom medverkade han i ett TV-program som han anser fungerade som en hämnd för de kränkningar som han tyckte sig varit utsatt för i organisationen.

Felix, som var mer integrerad i församlingen innan han begärde att få bli utskriven – vilket resulterade i en formell uteslutning – ger intryck av att vägen mot relativ neutralitet är svårare än för Frank. Felix begärde att bli utskriven, men blev formellt utesluten. Ingen i hans familj eller släkt, som alla är Jehovas vittnen, pratade med honom. Han var inte inbjuden till sin systers bröllop och han blev två dagar efter uteslutningen uppsagd från sin anställning på ett mindre företag där alla var Jehovas vittnen. Han studerar vid tiden för intervjun på den kommunala vuxenutbildningen (KomVux) för att läsa en gymnasieutbildning. Han menar i intervjun att Jehovas vittnens prägling av honom har gjort det svårt i skolsituationen. Under hela hans tid i grundskolan var han mobbad, till en början genom att ständigt vara utanför och senare genom fysisk misshandel. Föräldrarna var medvetna om sonens skolsi-

tuation, men ansträngde sig inte för att försöka förändra sonens belägenhet. Gud hade ju berättat genom Bibeln att de rättroende skulle bli förföljda. Så vad kunde de göra?

På grund av tidigare erfarenheter var det i början, när han återupptog studierna som vuxen, svårt att umgås på ett normalt sätt med de nya studiekamraterna. Felix säger att han blivit så van vid att vara utanför och dra sig undan i skolsituationen, att det har varit svårt att lämna sitt utanförskap. Han har också haft svårt för att vara kritiskt reflekterande som lärarna efterfrågar, eftersom han varit van vid Jehovas vittens auktoritetstänkande. Felix ägnar en hel del tid åt ett avhopparnätverk och håller föreläsningar i skolor om ”sekters” negativa påverkan. Håkan anser att arbetet i avhoppargrupperna måste upphöra för att avhopparen ska fortsätta att utvecklas. Felix är ännu inte mogen för denna utveckling ännu utan tänker ofta på Jehovas vittnen och den påverkan organisationen haft på hans liv. Han är, genom det intresse han fortfarande ägnar organisationen, genom tankar och känslor, ännu inte ute ur ”floating”-fasen.

Under utgångsprocessen kommer de uppbindande och avskärmande faktorerna som varit betydelsefulla under ingångsprocessen och medlemskapet att bli mindre och mindre betydelsefulla för medlemmarna.

9. Teoretiska modelleranden

I avhandlingen har jag med hjälp av intervjuer med aktiva och avhop-pade Jehovas vittnen beskrivit hur ingångs- och utgångsprocesser kan se ut. I de empiriska kapitlen har jag arbetat med olika modeller för dessa processer. I detta kapitel ska jag sammanfatta och diskutera resul-taten, samt utveckla några centrala begrepp som jag genererat ur model-lerna. Nedan presenteras den modell som jag ska diskutera i kapitlet.

Tabell: 9.1. En teoretisk modell över ingångar och utgångar i Jehovas vittnen:

<i>Faktorer som påverkar mottaglighet och attraktion</i>		<i>Ingångsprocessen och faktorer som gör att medlemmarna stannar kvar</i>		<i>Utgångsprocessen och faktorer som gör att medlemmar vill lämna organisationen</i>		
Mottaglighet	Attraktion	Ingångsprocessen	Uppbindning/avskärmning	Utgångsprocessen	Alternativ uppbindning/avskärmning	Relativ neutralitet
- Kristet föräldrahem - Ungdom - Längtan efter mening - Öppenhet	- Religiös - Social	För dem som konverterat i vuxen ålder: Kontakt Bibelstudier Ifrågasättande Accepterande Missionerande Dop För dem som växt upp i Jehovas vittnen Ställningstagande Beslut Dop Upplevd kritik	Emotionell energi - Närhet/vänskap - Bekräftelse Inkluderings-teknik (underordnar sig org. normsystem) - Arbetsituationen - "Stängda dörrar" Jehovas vittnens symboler - språket	Olika grader av tvivel Prövning av tvivel Vändpunkter Olika beslut Olika steg i verkställigheten Floating Upplevd kritik	Att öppna upp avskärmning Emotionell energi måste erhållas från något annat håll Medvetandegjord skam	Jehovas vittnen mindre betydelse

Resultaten i denna studie understöds inte alltid av den tidigare forskningen. Att så inte är fallet kan bero på att forskningsresultaten av en religiös rörelse inte alltid går att applicera på en annan religiös rörelse. De Jehovas vittnen som jag undersökt är medlemmar i en organisation i en viss lokal kontext, och skiljer sig därmed från motsvarande i t.ex. USA eller Storbritannien. Sverige är ett relativt sekulariserat land. Vi har en syn på en jämställdhet där mannen förväntas dela ansvar för hushåll och barn tillsyn och där kvinnan förväntas yrkesarbeta. Det finns ett mål för utbildningspolitiken att minst 50 procent av dem som slutar gymnasiet ska gå vidare till högskoleutbildning. I Sverige finns cirka 23 000 Jehovas vittnen som är medlemmar i en organisation som har en patriarkalisk syn på familjen, som tycker att utbildning är ett slöseri med tid och som anser att Bibeln ska läsas och efterlevas på ett bokstavstroget sätt. Att vara ett Jehovas vittne i Sverige innebär förmodligen något helt annat än att vara Jehovas vittne i USA, där en stark religiositet ofta är normen. På grund av den kontext de svenska Jehovas vittnena lever i är det därför intressant att belysa just deras berättelser. Utifrån den aspekten är min studie unik, eftersom det inte gjorts några sådana studier i Sverige tidigare.

Som mina resultat visar upplever sig individer som väljer att tillhöra Jehovas vittnen många gånger ifrågasatta av det omgivande svenska samhället. Men de kan även känna sig ifrågasatta av medlemmar inom gruppen. Varken processen in i eller ut ur rörelsen är okomplicerad och själva medlemskapet är inte heller helt bekymmersfritt. Därför är det intressant att belysa hur medlemmar agerar i relation till omgivningen, hur de tänker, resonerar, väljer och genomför sina beslut.

I diskussionen om möjligheter att generalisera mina resultat, skulle man kunna säga att alla människor under sitt liv ett antal gånger går in och ut ur grupper och relationer. De går igenom processer som mer eller mindre går att relatera till de processer som Jehovas vittnen och före detta Jehovas vittnen går igenom. Modellens bärighet i relation till andra in- och utgångsprocesser behöver prövas. Det är troligt att det kan finnas beröringspunkter och att modellen har en viss generalitet även om processerna in och ut ur Jehovas vittnen, som ovan berörts, är färgade av särskilda omständigheter.

I det följande redogör jag för den av mig utarbetade modellen med ingångar och utgångar i Jehovas vittnen varefter modellen illustreras

med hjälp av två fallbeskrivningar ur empirin. Avslutningsvis utvecklar jag i detta kapitel vissa analytiska begrepp.

Modellen

I kapitel sju beskrivs fyra faktorer av både synlig och osynlig karaktär, som betecknar en individs mottaglighet för Jehovas vittnens budskap. Det är inte nödvändigt att en person som sedan blir ett Jehovas vittne uppfyller kraven på alla fyra egenskaper/erfarenheter, nämligen ett "kristet föräldrahem", "ungdom", "längtan efter mening i tillvaron" och "öppenhet". Mottagligheten gör att man lättare attraheras av budskapet och gemenskapen i organisationen. Attraktionen innehåller både religiösa och sociala faktorer. När personen är mottaglig och attraherad av Jehovas vittnen har ingångsprocessen påbörjats. Två alternativa ingångsprocesser tydliggörs i min empiri.

Den första visar hur en person som inte vuxit upp inom rörelsen utvecklar sin relation till organisationen och så småningom blir ett döpt vittne. Vuxenkonvertiten går igenom faserna "kontakt", "bibelstudier", "ifrågasättande", "accepterande", "missionerande" och "dop".

Den andra visar hur en person, född in i organisationen går genom en kortare och mindre komplicerad process för att bli ett döpt vittne. De faser ett barn till Jehovas vittnen går genom benämns: "ställningstagande", "beslut" och "dop".

Väl inne i organisationen är faktorer verksamma som fungerar uppbindande men också faktorer som fungerar avskärmande. De uppbindande faktorerna är "närhet/vänskap" och "bekräftelse", medan de avskärmande, som jag även beskriver som inkluderingstekniker, är "arbetsituationen" och "stängda dörrar". Med närhet/vänskap avses den känslomässiga närhet som medlemmarna känner inför varandra på grund av sin gemensamma livssyn. Med bekräftelse menar jag de möjligheter som finns för medlemmar att bli sedda i organisationen genom att uppfylla de förväntningar som organisationen och medlemmarna har på dem. Genom att gå många timmar i tjänsten, göra vad de äldste ber om, gå på alla möten, samt genom att svara på de förberedda frågorna under möten kommer medlemmen att framstå som hängiven och därmed ett "gott vittne".

Av de inkluderings-tekniker som beskrivits illustrerar "arbets-situationen" den trygghet som det innebär att arbeta på en arbetsplats med många vittnen. Genom att ha medlemmar runt om sig i vardagslivet behöver man inte vara beredd på att försvara eller förklara sig. Många vittnen arbetar också i samma branscher vilket gör att en flyttning från en ort till en annan kan underlättas av församlingens kontaktnät. Vid tvivel på rörelsen kan arbetsgivare och arbetskamrater som tillhör organisationen dock upplevas som kontrollerande. När en medlem går ur organisationen på grund av tvivel kan det också innebära att han eller hon blir av med sin anställning. Uttrycket "stängda dörrar" betecknar den brist på möjligheter och karriärer som organisationens uttryckta önskemål om val av yrke och utbildning i förlängningen skapar. Ju längre personen är med i organisationen och ju längre dessa uppbindande/avskärmande faktorer får verka, desto svårare blir en eventuell utgång. De inkluderings-tekniker som illustreras av "arbets-situationen" och "stängda dörrar" är delar av organisationens normsystem.

I kapitel åtta har jag beskrivit utgångsprocessen ur Jehovas vittnen. Till skillnad från den tidigare forskningen kring utgångar har jag gjort min modell mer flexibel. Det beror till stor del på det dagboks-material som jag fick ta del av. Under utgångsprocessen kan man känna "tvivel i varierande styrka". Dessa tvivel prövas sedan på olika sätt, genom att läsa kritisk litteratur, genom samtal med andra och genom bibelstudier på egen hand eller i grupp. Dessa prövningar leder så småningom till vändpunkter eller insikter. Men till skillnad från Skonovd (1981) och Fuchs Ebaugh (1988a) menar jag att personen under utgångsprocessen genomgår flera vändpunkter/insikter.

Även om man kommer till slutsatsen att man vill gå ur organisationen, alltså en slags vändpunkt, kan det finnas skäl att inte verkställa beslutet just då. Man bedömer kanske att det inte är rätt tidpunkt att vända organisationen ryggen. Det finns naturligtvis även ett starkt motstånd hos individen att överge sin livssyn. Även besluten och stegen i verkställigheten tas vid flera tillfällen. Under slutfasen av medlemskapet och/eller under en tid efter ett avslutat medlemskap befinner sig den avhoppade personen i en period som jag benämner "floating". Begreppet har jag lånat och utvecklat från tidigare forskning. (Jag återkommer till frågan i kapitlets avslutande del). Under denna fas bearbetar han eller hon sin upplevelse av livet i organisationen. Bearbetningen inne-

bär ofta att vederbörande går igenom känslor av sorg, ilska, kränkning och osäkerhet. Man reflekterar över sig själv i relation till organisationen och över det värdesystem som organisationen står för. Genom bearbetning kommer så småningom personen fram till en relativ neutralitet när hon eller han inte längre är dominerad av känslor och tankar om Jehovas vittnen. Att komma till denna punkt tar olika lång tid för berörda individer. Jag har gett exempel på att före detta medlemmar som har varit medlemmar i "avhopporganisationer" då de befunnit sig i floatingfasen. När de alltmer frigjort sig från Jehovas vittnen har de även fjärrat sig från avhoppargrupperna.

För att komma fram till en "relativ neutralitet" har mina intervjupersoner genomgått en alternativ uppbinding som innebär att de riktar sig mot andra aktiviteter för att på det sättet få emotionell energi från något annat håll. Håkan och Fanny sjöng i kör och Frida började läsa den sortens böcker som organisationen avrådde medlemmarna från att läsa. För intervjupersonerna har det också varit nödvändigt att luckra upp den avskärmning som är resultatet av inkluderingsteknikerna. Ett första steg i denna frigörelse är insikten om att det faktiskt finns ett normsystem. Organisationens normsystem återkommer jag till i kapitlets avslutande del.

Modellens fördelar är dess flexibilitet, dvs. att den ger utrymme för att beakta den tvekan, tvivel och villrådighet som jag stött på hos intervjupersonerna. Den är också baserad på ett unikt material och bidrar därmed till ny kunskap. Samtidigt kan naturligtvis modellen kritiseras för att den bara tillämpas på ett begränsat empiriskt material.

Gemensamt för ingångs- och utgångsprocesserna är de tvivel som medlemmarna upplever under övergången från en livssituation till en annan. Jag har också i bokens tidigare kapitel visat att en person som är på väg att överge ett värdesystem för ett annat ofta upplever att hon eller han utsätts för kommentarer och ifrågasättanden från omgivningens sida. Sådan kritik tycker sig intervjupersonerna uppleva både under ingångs- och utgångsprocesserna, vilket diskuteras utförligare längre fram i detta kapitel.

Illustrering av modellen

Av sekretesskäl har jag inte kunnat arbeta med sammanhängande fallbeskrivningar. I förusättningarna för intervjuerna var det viktigt att de intervjuade inte skulle kunna identifieras. Därför har det varit svårt att visa hur vart och ett av de enskilda fallens utvecklingsprocess förhåller sig till stegen i min modell. Utan att göra avkall på kraven om konfidentialitet har jag valt att illustrera modellen med några exempel från min empiri. I stället för att använda några avhoppare för att illustrera ett helt processförlopp med både ut- och ingångar har jag låtit olika personer illustrera olika delar av processen. I ingångsprocessen använder jag mig av berättelser från aktiva vittnen och i utgångsprocessen av berättelser från före detta vittnen.

Ingången

Ingångsprocessen beskriven ur en enskild individs perspektiv belyses av Ameli som gick med i Jehovas vittnen mellan de två intervjuerna. Hon är ”ung”, och berättar att hon hade en stark ”längtan efter mening” och en ”öppenhet” för religiösa idéer. Hon berättar i intervjun att hon har prövat på olika religiösa inriktningar och grupper men inte funnit något som passat henne förrän hon kom i kontakt med Jehovas vittnen. Hon attraherades av vänligheten och den glädje medlemmarna kände inför sin tro det vill säga, ”attraktionens sociala faktorer”. Genom kontakter med vittnen som hon mötte på sin arbetsplats påbörjade hon bibelstudier. Ameli studerade med vittnena under en tid men flyttade sedan till en annan ort för högskolestudier.

Så småningom tog hon upp kontakten med Jehovas vittnen på den nya orten. Under bibelstudierna fick hon möjlighet att ställa tvivlande frågor. Hon berättar att hon uppskattade Jehovas vittnens sätt att alltid kunna ge tydliga svar på trosfrågor. Hon kunde därför förstå och uppskatta de ”religiösa faktorerna i attraktionen”. Så småningom, efter en längre tids bibelstudier, kommer Ameli fram till att hon accepterar de regler och den bibeltolkning som görs inom organisationen. Hon börjar då att ”gå i tjänsten”, att missionera tillsammans med ett mer erfaret vittne. Ameli uttrycker till slut en önskan om att vilja bli ett döpt vittne

och genomgår de test som prövar om hon accepterar organisationens regler och har en grundläggande kunskap om Bibeln. Under denna period berättar hon för familj, klasskamrater och vänner utanför organisationen att hon funderar på att bli ett Jehovas vittne. Omgivningen reagerar på ett, som hon upplever det, kritiskt och ibland känslomässigt negativt sätt. Amelis mamma tycker att Ameli sviker familjen när hon inte vill fira jul eller födelsedagar eftersom det gör att den redan splittrade familjen träffas än mindre. Klasskamrater vill inte sitta bredvid Ameli under lunchen efter att hon deklarerat sin sympati för Jehovas vittnen. Dessa reaktioner från omgivningen kan upplevas som uttryck för ”upplevd kritik”. Den upplevda kritiken, menar de intervjuade, uttrycks av medlemmarna i det värdesystem personen är på väg att lämna och erfars som ett ifrågasättande och uttryck för misstro. När Ameli upplever denna kritik har hon kommit så långt i ingångsprocessen att den upplevda kritiken istället för att skapa tvivel, snarare gör henne starkare i sin övertygelse om att hon vill bli ett vittne. Mer och mer av sin tid ägnar hon åt bibelstudier och Jehovas vittnen. De vänner som hon tidigare umgicks med är inte längre intressanta, eftersom de inte delar Amelis sätt att se på världen. Istället umgås Ameli med andra ungdomar inom Jehovas vittnen. Hon försöker att gå i tjänsten så mycket som hon kan vilket gör att hon nu lågprioriterar sina högskolestudier. Studierna känns inte längre lika viktiga beroende på att Ameli nu får sin emotionella energi från organisationen och dess medlemmar.

Utgången

För att belysa utgångsprocessen använde jag Franks beskrivning. Han berättar att han som medlem redan under gymnasietiden kände ”tvivel” huruvida undervisningen i organisationen var ”riktig”. När de äldste tvingade honom att göra slut med sin flickvän för att hon inte var ett Jehovas vittne ökade hans tvivel än mer. Han följde de äldstes påbud, för att han trodde att det var rätt, men när ”tvivlen återkom” och förstärktes var det ytterligare en orsak som i efterhand ökade misstron mot organisationen. Frank hade många vänner i skolan som inte var Jehovas vittnen och deras kritiska kommentarer gav också anledning till att tvivla på organisationen, åtminstone när han inte kunde komma med självklara svar eller förklaringar.

En annan orsak till Franks tvivels var äldstebrödernas fortsatta inblandning i hans liv. De ifrågasatte hans stora skivsamling och en konsert han ville gå på. De äldste hade uppfattningen att Franks stora musikintresse var avgudadyrkan. Dessutom såg medlemmarna i bandet ut som kvinnor, enligt äldstebröderna, vilket gjorde att de misstänkte att bandet bestod av en samling homosexuella män. De äldste ville inte att Frank skulle gå på konserten eftersom de befarade att bandet kanske skulle kunna påverka Frank att bli intresserad av män på ett ”icke önskvärt sätt”.

I efterhand menar Frank att det var flera händelser som gav upphov till tvivel och dessa tvivel fick han fortlöpande ”pröva”. Prövningarna ledde till ”vändpunkter”, insikter på olika nivåer och med olika styrkor. I processen tog han ”olika beslut”.

Ett beslut var att flytta från det lilla samhället där han växt upp för att gå i en skola på en annan ort och inte bevista möten lika frekvent som tidigare. Han valde också att bo ihop med sin flickvän, även om han inte gärna gick hand i hand med henne när de var ute, eftersom han då löpte risk att bli sedd av någon församlingsmedlem. Han gick alltmer sällan på möten och så småningom uteblev han helt. Han var, trots sviktande engagemang och tro, fortfarande kvar som medlem eftersom han ville kunna umgås med vänner och släktingar. Vid ett tillfälle, när Frank var ute på en nattklubb, uttalade han kritik mot organisationen. Detta anmäldes till de äldste av några medlemmar som hört honom. De äldste kallade Frank till ett möte. Hans beteende ifrågasattes och Frank fick bedyra att det hela var ett missförstånd. Detta samtal kan ses som ett exempel på ”upplevd kritik”. Medlemmen som tvivlar upplever sig ifrågasatt av organisationen. Det är samma slags upplevelse av ifrågasättande som individer säger sig uppleva i ingångsprocessen, fast då av medlemmar av det värdesystem de är på väg att överge (arbetskamrater, vänner, familj). Skillnaden är, att här överger individen Jehovas vittnen. I ingångsprocessen överger individen det svenska, sekulariserade konsensus-samhället.

Trots tillrättavisningen uttalade sig Frank återigen kritiskt om organisationen och blev därför utesluten. Franks period av floating får nog till största delen ha skett innan han uteslöts, eftersom han stegvis avskärmar sig från organisationen och dess medlemmar. Genom att ha många vänner utanför organisationen och genom sitt musikintresse

öppnar Frank upp avskärmningen och får emotionell energi från andra håll.

När det sedan gäller organisationens inkluderings tekniker – ”arbetsituationen” och ”stängda dörrar” – bör det noteras att Frank gick en praktiskt inriktad gymnasieutbildning och nu arbetar inom yrkesområdet handel och restaurang. Med tanke på att Frank fortfarande är ung har han ännu möjligheter att vidareutbilda sig om han så vill, vilket gör att han inte ser uteslutningen som en katastrof. Han arbetade inte heller före uteslutningen på en arbetsplats med andra vittnen, vilket gjorde att han inte miste sin anställning. Rörelsens inkluderings tekniker var inte särskilt effektiva när det gällde Frank.

Den emotionella energin, uttryckt som närhet och vänskap i relationen till vänner och släktingar i organisationen, hade stor betydelse för Frank och var en stark bidragande orsak till att han – trots många vändpunkter/insikter – ändå valde att stanna kvar i organisationen. Den bekräftelse som man som medlem kan erhålla inom organisationen värderade Frank – parallellt med att avskärmningen öppnades upp – som mindre viktig. Det var inte längre så viktigt att vara ansvarig för ljudet eller mikrofonen under mötena. Vid intervjun med Frank pratar han om den ”medvetandegjorda skammen”, och menar att han kom till en punkt då han för sig själv erkände att han inte längre trodde på det som Jehovas vittnen stod för och lärde ut. Att han ändå fanns kvar som medlem blev till slut ohållbart. Han kunde inte stå ut med sig själv och fortsätta med dubbelspelet när han blev medveten om det. Till slut var han tvungen att lämna Jehovas vittnen.

Formellt blev Frank utesluten, men i hans version av berättelsen skapade han själv situationer så att organisationen till slut tvingades utesluta honom. Skapandet av situationer som till slut omöjliggjorde hans medlemskap kan ses som ”olika steg i verkställigheten”.

När intervjuerna med Frank genomfördes hade han en ganska avslappnad attityd till organisationen vilket tyder på att han kommit till ett stadium av relativ neutralitet i sin utgångsprocess. Det ”språk” som Jehovas vittnen använder, och som också Frank använde som medlem, kunde han utan större problem ersätta med ett annat. Eftersom Frank under sin uppväxt alltid haft vänner som inte varit Jehovas vittnen har han lärt sig att situationsanpassa sitt språkbruk.

Med en familj

För en person som Anna eller Albert som går med i Jehovas vittnen tillsammans med någon eller några familjemedlemmar verkar ingångsprocessen ske på ett liknande sätt som för dem som går med som ensamstående. Skillnaden är väl att Alberts fru till en början inte var särskilt intresserad av tron och det är möjligt att hon aldrig skulle ha blivit ett Jehovas vittne om inte Albert blev det. I utgångsprocessen skiljer sig däremot ofta upplevelsen om personen har en familj som också är med. Frida var gift och hade tre barn när tvivlen kom.

Frida hade varit med i Jehovas vittnen under lång tid. Hennes mamma gick med i organisationen när Frida var liten, vilket innebar att hon växte upp med organisationens normsystem. Hon genomgick inte gymnasiet eftersom det betraktades som slöseri med tid som bättre kunde användas genom att gå i tjänsten. Istället arbetade hon med enkla yrkesarbeten. Att förordna enklare arbeten är en del i Jehovas vittnens inkluderingsteknik och ledde i förlängningen för Frida till en upplevelse av stängda dörrar”, vilket innebar begränsade möjligheter att skapa en annan position i samhället utanför Jehovas vittnen. Trots brist på utbildning och erfarenhet fick Frida dock ett vikariat på en skola, vilket var stimulerande och lockade henne till att läsa. Genom arbetet och de böcker Frida läste fick hon emotionell energi från andra håll än från organisationen. Mötet med skolans värld och litteraturen hjälpte också Frida att öppna upp avskärmningen.

I intervjuerna framkommer att hon och maken båda kände tvivel och kunde prata om dessa sinsemellan. Familjen gled ifrån organisationen och blev mindre och mindre aktiv. Barnen var, enligt Frida, helt överens med föräldrarna om att lämna Jehovas vittnen. När organisationen tar mindre plats i familjens liv upptäcker Frida och maken att de inte längre har något som ”binder” dem samman. Den emotionella energin som erhållits från närheten/vänskapen inom Jehovas vittnen och som fungerat som kitt i äktenskapet slutar att verka när paret fjärrat sig från organisationen. Paret separerar och mannen gifter om sig med en kvinna utanför organisationen. På grund av att han enligt Jehovas vittnen, genom ett nytt äktenskap, bröt de äktenskapslöften som han givit Frida inför Gud, uteslöts han ur Jehovas vittnen. Frida var vid denna tidpunkt fortfarande formellt med i organisationen men tog inte längre del i akti-

viteterna. Så småningom skrev hon ett brev till de äldste där hon begärde sitt utträde vilket också innebar att hon blev utesluten. När hon var utesluten upphörde medlemmarna att hälsa på henne. Över en natt var hon inte längre ”en av dem”.

Med tiden fick Jehovas vittnens tro och normsystem allt mindre betydelse för Frida. Trots det menar Frida att det tagit henne lång tid att komma till ett tillstånd av relativ neutralitet. Floatingstadiet har inneburit en bearbetning av många känslor av svek och ilska. Frida har fortfarande svårt att träffa och umgås med andra före detta Jehovas vittnen om de inte har frigjort sig från ”Jehovas vittnens normsystem” och ”Jehovas vittnens språkbruk”. Vissa ord har hon ännu mycket svårt för att använda, eftersom de (för henne) associeras väldigt starkt med Jehovas vittnen.

Vilka slutsatser kan man då dra av min prövning av modellen på några av mina intervjupersoner? Jag menar att den hjälper till att tydliggöra hur ingångs- och utgångsprocessen ser ut i en organisation som Jehovas vittnen. Låt mig nu övergå till att granska några specifika begrepp.

Teoretisk utmejsling

I detta avsnitt redogör jag närmare för de analytiska begrepp som jag själv utvecklat från den tidigare forskningen. Presentationen följer den ordningen som begreppen dyker upp i modellen:

- Upplevd kritik
- Emotionell energi
- Jehovas vittnens symboler – språket
- Organisationens normsystem
- Medvetandegjord skam
- ”Floating”

”Upplevd kritik” innebär ett ifrågasättande från omgivningen av personen som funderar på att byta ”livsstil”. Den upplevda kritiken förekommer både i ingångs- och utgångsprocessen. Den ”emotionella ener-

gin” alstras inom Jehovas vittnen och dess relation till organisationens ritualer.

I avhandlingen har jag resonerat om berättelsens betydelse och svårigheten att basera forskning på berättelser. Berättelser formas av erfarenheter, och kan förändras över tid, men också av de normer och normsystem som individen påverkas av vid ett visst tillfälle. Berättelsen formas även av lyssnaren och berättaren i samspel med yttre faktorer såsom rum och tid. I berättelserna vill jag uppmärksamma de enskilda ordens betydelse. Vissa specifika uttryck och ordvändningar i berättelser fungerar många gånger som en resa tillbaka till den tid vi erinrar oss. Ord, uttryck och sätt att säga saker får oss – liksom dofter, smaker och musik – att hamna i känslolägen specifika för den tid då vi upplevde dem som intensivast. Före detta medlemmar nämner ofta språkbruket sådant det används inom Jehovas vittnen som något specifikt för organisationen. Därför har jag valt att i ett avsnitt närmare diskutera ”språket” och språkets betydelse som symbol.

”Organisationens normsystem” illustrerar de icke uttalade regler som dirigerar livet för ett vittne.

”Medvetandegjord skam” kan, som jag ser det, driva på utgångsprocessen. Begreppet har jag inte träffat på tidigare men det är en utveckling av Lewis (1971) antagande om uppmärksam och icke uppmärksam skam.

Avslutningsvis utvecklar jag begreppet ”floating”, dvs. religionens påverkan på avhopparens emotionella och kognitiva upplevelse av utgången.

Upplevd kritik

Den ”upplevda kritiken” är en företeelse som intervjupersonerna erfarit både i ingångs- och utgångsprocesserna. Den innebär att personen upplever sig kritiserad av människor i omgivningen för att han eller hon vill bli medlem i Jehovas vittnen. Den som studerar med vittnena upplever ofta under ingångsprocessen kritik från vänner, släktingar, arbetskamrater och arbetsgivare. Den upplevda kritiken från omgivningen kan förstärka viljan att gå med i organisationen, men kan förmodligen också få proselyten att avstyra projektet. Den upplevda kritiken under

denna process tvingar ofta proselyten till ett ställningstagande gällande sin relation till Jehovas vittnen.

I utgångsprocessen erfars också upplevd kritik. Den uttrycks då genom andra Jehovas vittnen som vill få medlemmen att stanna kvar i gruppen. Den upplevda kritiken erfars som ett ifrågasättanden från omgivningen. Ett ifrågasättande av den individ som är på väg att överge det som gruppen gemensamt sett som det enda sanna värdesystemet.

Strategierna för att behålla individen i organisationen är på många sätt institutionaliserade. Genom medlemmarnas anmälningssplikt uppmärksammas brott mot de uttalade reglerna, vilket leder till äldstesamtal, kommittéförhör, indragna privilegier (indragna arbetsuppgifter i församlingen) och slutligen uteslutning. För den oförberedde tvivlaren kan å ena sidan kritiken vara skrämmande och fungera genom att individen rättar in sig i ledet. Å andra sidan kan försöken att behålla medlemmen istället påskynda utgångsprocessen. Erfarenheten av den upplevda kritiken får medlemmen att antingen närma sig alternativt fjärma sig från organisationen.

Tidigare forskning förklarar ibland att rörelsers starka kontroll av individen skapar avhoppare och ibland att för lite kontroll av individen skapar avhoppare (Galanter 1983; Wright 1987; Fuchs Ebaugh 1988b). Jag menar att det finns anledning att tro att betydelsen av organisationens kontroll av individen för att förklara avhopp beror på hur och när denna kontroll utövas. Mycket beror också på hur medlemmen upplever denna kontroll och uttalade kritik. Det är troligt, utifrån mina resultat, att utfallet av den upplevda kritiken beror på när i ingångs- respektive utgångsprocesserna som den utövas. Ju tidigare den sker i processen, desto mer sannolikt är det att processen avstannar eller fördröjs. Ju senare i processen den sker, desto större är sannolikheten att processen påskyndas. Just i ingångsprocessen underlättas hanteringen av den upplevda kritiken om den kommande proselyten har hunnit ta till sig organisationens ideologiska referensram och tro. Jehovas vittnen pekar på att det i Bibeln står att de sanna kristna ska komma att smädas. Omgivningens kritiska kommentarer kan då upplevas som en bekräftelse på att Jehovas vittnens tro är sann.

Emotionell energi

Randall Collins (2004, 1990) använder sin eget utformade teoretiska modell för att belysa interaktionsritualer. Collins menar att ritualerna innehåller vissa gemensamma ingredienser: möte i grupp, gemensamt fokus, delat känsloläge och gränser mot omvärlden. Dessa ritualer leder till resultat som solidaritet, alstrande av "emotionell energi" hos individen, symboler och moral som berättigar till upprördhet vid överträdelser. Att Collins lyckats att utveckla en modell som gör anspråk på att kunna appliceras på många olika fenomen (t.ex. sex, rökning, brandmännens arbete i NY efter "11 september") lockade mig att använda den även på mitt egen empiri.

För Collins (2004, 1990) är begreppet "emotionell energi" centralt i förståelsen av det som händer i samspelet mellan individer. Begreppet härleder han från det slags elektricitet som enligt Durkheim skapas i en grupp vid en förhöjd stämning. Energin laddas i individen och i särskilda objekt – symboler. Genom att delta i ritualer skapas det hos individen en speciell sorts energi, enligt Collins "emotional energy". Ritualerna har också en avskiljande effekt genom att tydliggöra gränsen mellan "de innanför" och "de utanför". Även inom gruppen får ritualen ett särskiljande resultat mellan de som leder ritualen och de som följer den. De uppbindande faktorer som jag beskriver i kapitel sju är konkreta beskrivningar på emotionell energi. Den emotionella energi som bildats och som upplevs av medlemmarna i "närhet/vänskap" och "bekräftelse" är resultatet av de ritualer som medlemmarna inom Jehovas vittnen utför tillsammans. Randall Collins (2004) skriver:

"Training" is not simply a matter of learning; it is above all establishing "identity" with the group who carry out their skills collectively. Maintaining collective identity is an ongoing activity, an interactional ritual chain; and it is this that we see in the video of the firefighters...//..... Doing one's job collectively under stress is the result, and it feeds back into their group identity and solidarity. (s. 91)

Collins menar att brandmännen genom träning skapar en gruppidentitet. När de sedan arbetar tillsammans under stress stärks känslorna och solidariteten inom gruppen. Denna beskrivning av brandmännens situation har mycket gemensamt med Jehovas vittnen. För att illustrera detta kommer jag nedan att beskriva tre typer av ritualer. Dessa är: 1) möten, 2) missionerandet och 3) sammankomsterna. Beskrivningen utgår från mina intervjupersoners berättelser.

1) De möten Jehovas vittnen har tre gånger i veckan har naturligt fokus på bibelstudier och träning i att förmedla Bibelns budskap till andra. Den teokratiska skolan som äger rum en gång i veckan har till syfte att träna medlemmarna i att bli bättre på att sprida läran. Bibelstudierna syftar till att få medlemmarna att lära sig organisationens tolkning av Bibeln. Med referens till Collins går det att konstatera att dessa träningspass också har en betydande inverkan på gruppens vi-känsla. Undervisningen och mötena utvecklar genom sin regelbundenhet en stark identitet och en intensiv känsla för gruppen hos medlemmarna.

2) Ett av Jehovas vittnens grundläggande krav är att ”gå i tjänsten”, dvs. att missionera. Uppfyller man inte det kravet räknas man inte som medlem av organisationen. Hur många ”timmar i tjänsten” en person gör måste en gång i månaden rapporteras in till församlingen. Många gånger träffas en grupp en kort stund innan de går ut i tjänsten för att samlas inför uppgiften. Sedan går medlemmarna, oftast två och två, till sina ”distrikt”, dvs. de områden som de är ansvariga att missionera i. I sin mission möter de alla sorters människor; de som är intresserade av besökarnas budskap, de som inte är intresserade och de som verkligen inte är intresserade. De vittnen som är ute i tjänsten gör något som de gemensamt är överens om. Det är något som Gud har ålagt dem. De upplever att de gör oss andra en tjänst genom att erbjuda det som de betraktar som sanningen som kan rädda oss andra från ett fruktansvärt öde. Eftersom hela verksamheten cirkulerar kring missionerandet finns ett gemensamt fokus för uppmärksamheten, ett fokus som påverkar det gemensamma känsloläget. Det finns inom Jehovas vittnen en stark grupp-känsla och en stark avgränsning till utomstående, något som förstärks genom missionerandet. Samtidigt bör det framhållas att vittnenas missionerande många gånger utförs under stor stress eftersom de ofta blir bespottade både bildligt och bokstavligt. Denna utsatthet skapar en känsla av solidaritet och stärker gruppidentiteten.

3) De årliga krets- och områdessammankomsterna och de internationella återkommande sammankomsterna förstärker gruppen på samma sätt som missionerandet och de regelbundna mötena. Genom att träffa många vittnen på en gång känner de en samhörighet. Under träffarna lyssnar medlemmarna på tal och vittnesmål och sjunger ur sin egen sångbok. För de flesta av medlemmarna är sammankomsterna ett tillfälle att träffa både släkt samt gamla och nya vänner. Genom att samlas så många på en gång vid mycket välorganiserade möten, där alla deltagare är vänliga, finkladda och hjälpsamma, förstärks vi-känslan inom gruppen.

Ritualerna, här exemplifierade genom veckomöten, missionerandet och sammankomsterna, resulterar i medlemmarnas upplevelse av närhet/vänskap och bekräftelse. Genom ritualerna laddas individerna med emotionell energi som får dem att uppleva sitt arbete och sin situation som meningsfull och stärkande. Den emotionella energin får dem att uppleva det som rätt, riktigt och meningsfullt att inte lägga tid på ett arbete utanför organisationen och att inte utbilda sig på en högre nivå. På detta sätt stärks medlemmarnas band till organisationen (uppbindingen), medan banden till det övriga samhället försvagas (avskärmningen). Collins (2004) menar att interaktionsritualerna kan få oss att förstå, inte bara det emotionella och situationella beteendet, utan också det kognitiva. Eftersom ritualer genererar symboler leder erfarenheten av ritualer till att dessa symboler blir en del av individernas tankar och minnen (a.a.: 41-44). Jag har valt att i diskussionen om symbolerna uppmärksamma de ord och begrepp som är specifika för Jehovas vittnen. Den funktion dessa symboler har för medlemmarna och före detta medlemmarna är extensiv och tarvar ett eget avsnitt.

Jehovas vittnens symboler - språket

Genom att sätta fokus på ”språket” kommer jag att belysa hur organisationen påverkar identiteten och viljan till handling hos medlemmarna och de före detta medlemmarna. Genom Håkans dagboksanteckningar samt en uppsats av ett före detta Jehovas vittne (Lindmark 2006) har jag lyckats kartlägga många av de ord som är frekventa inom Jehovas vittnen. Språket inom organisationen visar tillhörigheten till densamma.

Orden fungerar som markörer för att signalera medlemskapet, men även som instrument för foglighet och underkastelse till normsystemet. Mead skriver:

Language does not simply symbolize a situation or object which is already there in advance; it makes possible the existence or the appearance of that situation or object, for it is a part of the mechanism whereby that situation or object is created. (1934/1967:78).

Enligt Meads logik är det själva språket som möjliggör Jehovas vittnens ideologiska dimension. Det etablerade sätt att uttrycka sig som finns inom Jehovas vittnen, består dels av ord och uttryck som är en del av det svenska vardagsspråket och en del inte. Ord och begrepp som inte används i dagligt svenskt uttryck är till exempel: "Eliaklassen", "de goda nyheterna", "tillbörlig", "hövdingaklassen", "den onde slaven", "de smorda", "Åminnelsen", "mogen kristen", "äldste", "Gilead", "Rikets sal", "vapenutrustning från Gud", "den trogne och omdömesgille slaven", "Jonadabskaran", "Johannesklassen", "herdetjänst", "hjälpplonjär", "äldstekretsen", "Guds organisation", "ändens tid", "Jehovas kristna vittnen", "traktater", "Eliaverket", "hedningarnas tider", "till nytta för oss", "agapekärlek", "Betel", "betelit", "blodskuld" och "Harmagedon".

Ord som hos Jehovas vittnen har specifik betydelse men som även inordnar sig i det svenska språket är till exempel: "tillsyningsman", "permafrost", "pionjär", "president", "världsvälde", "ärar", "återuppptagen", "timmar", "sällskapet", "teokrati", "tillbörlig", "stå på restriktioner", "styrande kretsen", "slaven", "exakt kunskap", "hängiven", "förpliktelse", "från dörr till dörr", "från hus till hus", "dömande kommitté", "gott uppförande", "krets", "kvarlevan", "världen", "tjänare", "privilegium", "lojal", "rapport", "pålysning", "tjänsteår", "tjänsteväska", "lydnad", "kvalificerad", "oandlig", "organisationen", "vän", "syster", "bror", "ödmjuk", "vilddjuret", "världslig", "omoralisk", "motståndare", "lojal", "lydnad", "tjänare", "föredrag" och "avfälling".

Det gemensamma språket är en del av den sociala gemenskap som finns inom organisationen. Samtidigt hjälper språket till att utveckla utbytet medlemmarna emellan till en social institution såsom den definieras av Mead: "The institution represents a common response on the

part of all members of the community to a particular situation". (Mead 1934/1967:261).

Detta innebär sammantaget gemensamma reaktioner inom organisationen. Genom språket skapas ett unisont sätt att tänka. Sociala institutioner uppstår när en viss handling, oavsett vems, väcker samma reaktioner hos majoriteten av medlemmarna i en social gemenskap. Lindmark (2006) konstaterar att tron inom Jehovas vittnen kallas "Sanningen". Motsats till "Sanningen" inom Jehovas vittnen är "Världen", som är alla människor utanför Jehovas vittnen. Eftersom den etablerade motsatsen till begreppet sanning är lögn associeras så småningom världen med lögn.

Inom organisationen kallar medlemmarna varandra "vänner". Motsatsen till vänner är fiender, alltså associeras människor utanför organisationen med fiender (ibid.: 4-5). Att använda begreppet vän om de andra medlemmarna i organisationen legitimerar även handlingar. Att ange en vän som syndat till äldstebröderna görs av välvilliga skäl, för att man är just en vän. Ett exempel är när en av Håkans söner inte anmäler "vännen" som har brutit mot reglerna till de äldste. Eftersom han inte anmälde hennes överträdelser och de äldste fick veta att han hade känt till men inte anmält hennes syndfulla beteende bestraffades han med restriktioner. Han hade inte varit en "riktig vän". Mead (1932) skriver:

Social control, then, will depend upon the degree to which the individual does assume the attitudes of those in the group who are involved with him in his social activities.....//.....//.

...Value exists as an object only for individuals within whose acts in exchange are present those attitudes which belong to the acts of the others who are essential to the exchange. (s. 192)

Den sociala kontrollen uttrycks genom gruppens gemensamma världs-uppfattning. Normer och attityder befästs genom de gemensamma aktiviteterna där språket konfirmerar gruppens överenskommelser. Även andra ord än vän sanktionerar kontrollen inom organisationen som något gott, bra och fint. När Frida ska beskriva ordet "ödmjuk" säger hon:

Det är att finna sig...//.... Harmagedon, det hände ingenting 1975. Ödmjukhet, det är att vi inte ifrågasätter det utan det ... det

ligger i Guds hand. Vi ifrågasätter inte heller varför vi ska göra så...//.... Jag har läst om Wilhelm Mobergs, Utvandrarerna, Invandrarerna, de här böckerna. Då tänker jag på Kristina, som hela tiden finner sig i Guds plan. Hur tokigt det än är alltså. Och hon sviktar ju i sin tro ibland att Gud finns, när han inte vill låta henne slippa flera barnafödslar till exempel. Så istället för att förkasta, att Gud nog inte finns Som det för några ögonblick föresvävade henne...//..// Så väljer hon att ... att bli ännu mera, att finna sig, och det är väl höjden av ödmjukhet om man nu skulle översätta det till vad Jehovas vittnen menar är ödmjuk..//..// du får inte ställa fel frågor, som kan tolkas som att du tvivlar, eller att du har ett uppror. Motsatsen till ödmjukhet är alltså uppriskhet.

Istället för att vara upprisk ska medlemmen underkasta sig och strikt följa organisationens riktlinjer. Uppriskhet i denna kontext innebär ifrågasättande av Jehovas vittnen och deras tro, inte av samhället i övrigt. Jehovas vittnens livsstil kan upplevas som upprisk i sig eftersom de i mångt och mycket går emot i majoritetssamhället etablerade konventioner. Men den sortens upprisk betraktar Jehovas vittnen som något gott och eftersträvansvärt.

Organisationens normsystem

”Organisationens normsystem” är något som får medlemmen att handla enligt mer eller mindre uttalade regler som finns inom Jehovas vittnen. Exempel på normer som intervjupersonerna har nämnt är följande: att undvika högre utbildning och annan karriär eftersom det tar mycket tid som istället kan användas till att missionera, att man är andligt sjuk om man inte tänker som man bör inom organisationen, att man ska uppföstra barnen enligt vad som föreskrivs av organisationen och att man inte ska kritisera tron och organisationen. Håkan menar att det är viktigt att kunna läsa mellan raderna om vad organisationen vill att man gör, särskilt om man vill bli en framgångsrik äldste. Han säger också att aga är sanktionerad inom rörelsen, men att det inte är formaliserat eftersom det skulle kunna ställa till problem. Fredrika tar upp att det vid informella träffar, t.ex. middagar, alltid var viktigt att säga saker som visade

att de hörde ihop. Om någon hade varit sjuk kunde man säga: ”Ja, tänk vad vi kan vara glada...//... när den nya ordningen kommer och vi slipper sjukdomar”.

En annan norm är ”anmälningsplikten”. Om medlemmar upptäcker att en annan medlem i församlingen bryter mot reglerna ska de uppmana syndaren att ta kontakt med de äldste för att berätta om sina ”förbrytelser”. Efter en tid ska personen kontrollera att den syndande medlemmen verkligen har gjort detta, i annat fall måste personen som upptäckte försyndelsen anmäla medlemmen till de äldste. Det räknas som en synd att inte göra en anmälan. Normalt berättar troende medlemmar själva för de äldste om sina synder innan de blir anmälda av någon annan. Detta gör också att många medlemmar är väldigt försiktiga med hur de pratar och kommenterar saker eftersom de, om de uttrycker sig slarvigt, kan kallas till samtal med en äldste för att de blivit anmälda för ”kritiskt tänkande”.

En annan norm som finns inom organisationen är att tvivel, oönskat beteende och homosexualitet smittar. En kamrat till Håkans dotter blev varnad av medlemmar i församlingen som inte tyckte att hon skulle umgås med Håkans dotter som studerade filosofi. Felicia berättar i intervjun om att hon fick gå omvägar kring ett bostadsområde som ung för att undvika att möta en utesluten som bodde i området. Frank fick inte gå på ett visst bands konsert eftersom de äldste i församlingen hade en uppfattning om att bandmedlemmarna var homosexuella.

Även utseendet hos medlemmarna är normstyrt, t.ex. ska skägg, håll i öronen på män, för korta kjolar på kvinnor och icke-konservativ klädsel helst undvikas.

Inkluderings teknikerna ”arbetssituationen” och ”stängda dörrar” leder till att medlemmar avskärmas från det omgivande majoritetssamhället. Inkluderings teknikerna är delar av organisationens normsystem. När personen i utgångsprocessen frigör sig från avskärmningen måste han eller hon lösgöra sig från organisationens hela normsystem. Men av de många normer som finns i organisationen, av vilka jag ovan endast gett exempel på några, är det endast inkluderings teknikerna som är verkligt avskärmande. De får i förlängningen oerhört stora konsekvenser för medlemmarna då de innebär minskade möjligheter att börja ett nytt liv.

Medvetandegjord skam

Lewis (1971) har förtydligat skillnaden mellan uppmärksammad och icke-uppmärksammad skam. Hon kom till slutsatsen att en skamdefinition måste vara bred eftersom en stor del av skammen är omedveten. Den omedvetna skammen benämner hon "unacknowledge shame". Den icke uppmärksammade skammen delar hon in i två huvudtyper: 1) "overt unidentified shame" och 2) "bypassed shame." För Lewis innefattar "overt unidentified shame" smärtsamma känslor som inte identifieras som skam av den person som upplever den. Dessa känslor ges olika namn som tjänar syftet att dölja skamupplevelsen; jag kände mig dum, löjlig, inadekvat, bristfällig, inkompetent, klumpig och med låg självkänsla. "Overt unidentified shame" uppstår när patienten (eller motsvarande) känner sig negativt utvärderad antingen av sig själv eller andra. "Bypassed shame" utlöses i likhet med den förra av en negativ utvärdering av självet. Markörerna för "bypassed shame" är subtila och förtäckta till skillnad från den öppna odifferentierade skammen, där markörerna är öppna och tydliga. Patienter var intellektuellt aktiva men tycktes oförmögna att fatta beslut. Han eller hon hamnade i ett olösbart dilemma men kunde inte välja om han eller hon skulle bestämma sig för olika alternativ. De med förbipasserad skam upprepade ofta en berättelse eller serier av berättelser, men kom sällan till punkt. Ofta klagade patienten på att denne hela tiden upplevde händelser där han eller hon hade varit utsatt för kritik, blivit orättvist behandlad eller där vederbörande gjort ett misstag. Patienter klagade ofta över att denne kände sig ineffektiv samtidigt som patienter i tankarna tycktes vara så upptagna med olösta problem att denne var förhindrad att vara närvarande (Lewis, 1971).

Genom dagboken får vi ta del av den skuld och skam Håkan känner inför sin familj, församlingen och sig själv. Han känner skuld över att han försatt sin familj i den situationen som han har gjort. De är "fångna" i organisationen och ansvaret för detta är hans. Håkan känner också skam för den roll han spelar inför familjen. Nathanson (1994: 86) menar att stolthet möjliggör gemenskap med andra medan skammen får oss att dra oss undan, att isolera oss från andra. Det går att tolka Håkans avskärmning från andra Jehovas vittnen som ett uttryck för hans skam. Han avgår som äldste och öppnar sig för sin enda förtrogna – dagboken.

Men det räcker inte, skammen verkar så starkt att han inte under en lång period vågar möta sig själv i dagboken, vilket kan förklara de långa uppehållen i dagboksanteckningarna. Även Håkans sökande efter mening utanför församlingen, när han engagerar sig i en sångkör, kan tolkas som en omedveten överlevnadsstrategi från den förlamande men också omedvetna skammen. Håkans beskrivning av känslor av skam har likhet med vad som händer i Fuchs Ebaughs' (1988a) processmodellens andra steg, sökande efter alternativa referensgrupper och Goffmans (1973) begrepp rollvila. Genom att umgås med människor som inte hör till församlingen minskar Håkan skammens tryck på sig själv. Hans hårt kritiska hållning mot organisationen, när han till exempel under avsnittet Förväntan ondgör sig över att Jehovas vittnens på ett överdrivet sätt uppmärksammar medlemmarnas lidande under andra världskriget, går att belysas med hjälp av Nathansons (1994) tankar kring skam: "For those whose lives are ruled by shame, anything that can reduce the self-esteem for others can assist them to feel better about themselves in relation to those others"(ibid. : 87). Denna kritiska hållning hos Håkan gentemot organisationen menar jag är ett sätt att upp-
rätta sig själv, ett omedvetet sätt att själv må bättre. Nathanson (1994) menar att skammen påverkar oss genom att minska förmågan att vara livfulla, vitala, charmiga, roliga, intressanta, nyfikna, inspirerande, och attraktiva. Han skriver: "If you wonder why someone lacks vitality, look first for nearness to shame" (ibid.: 155). I Håkans inledande fasor Oro och Förväntan är det just denna brist på liv och koncentration på familjens situation, utsatthet – hans fel, hans plåga och hans ansvar – som är signifikant för hans skam.

Utifrån Lewis antagande menar jag att det skulle kunna gå att även tolka en stor del av Håkans beteende under de tidigare faserna som ett uttryck för ovannämnda "bypassed shame". Han visar på intet sätt i dagboken att han under dessa fasor är medveten om sin skam. Håkan är, när han befinner sig i faserna Oro och Förväntan upptagen av avhoppet och även sådant som han upplever som negativt med organisationen. Han skriver om orättvisor och uppehåller sig vid konflikter. Ändå har han uppenbara problem med att genomföra sitt beslut att gå ur organisationen vilket möjligtvis kan bero på att han faktiskt inte har kunnat bestämma sig för hur han ska göra.

Vad jag vill försöka förklara med begreppet "medvetandegjord skam" är den kraft som finns i insikten, vilket kan illustreras med hjälp av Håkan när han i fasen Självrannsakan påbörjar sin självanalys. Han resonerar och inser att han på många vis är tyngd av sin skam. Insikten om skammens förlamande inverkan får Håkan att ta itu med sitt liv, även på en praktisk nivå. Efter en period av ångest och uppehållande vid sitt välmående och familjens situation skriver Håkan att han inte längre är rädd för att göra fel, att misslyckas. En möjlig tolkning är att han visar att han återtagit kontrollen över sitt känsloliv vilket i sin tur kan bero på att han arbetat sig ur skammens grepp. Jag ser med stöd av Håkans dagbok den medvetandegjorda skammen som en väckarklocka i utgångsprocessen. När Håkan blir medveten om att han känner skam för att han är med i organisationen, trots att han inte längre delar rörelsens tro, tar utgångsprocessen fart. Den medvetandegjorda skammen kan ha haft en intensifierande effekt på utgångsprocessen och fått den att accelerera.

Den medvetandegjorda skammen är inte enbart en erfarenhet hos Håkan. Felix berättar om hur det blev omöjligt för honom att vara kvar i Jehovas vittnen när han insåg att han genom sitt medlemskap stödde organisationen.

"Floating"

Skonovd definierar "floating" som religionens påverkan på avhopparens emotionella och kognitiva upplevelse. Enligt Skonovd är den en relativt vanlig upplevelse för före detta medlemmar i de totalitära religioner som han undersökt. En vanlig erfarenhet hos avhopparna var svårigheten att förbise de hot som inom rörelsen som uttalades mot avhoppare, och som många gånger återkom som mantran i avhopparnas egna föreställningar. Flera av Skonovds informanter upplevde också "flash-backs" som påminde dem om livet i rörelsen, om de positiva sidorna av deras tidigare liv, och fick dem många gånger att ifrågasätta sitt beslut att hoppa av (Skonovd 1982: 133-6).

Wright använder även i sin studie begreppet "floating". Wright menar att utgångsprocessen är en frigörelse från ett system men samtidigt en ingång i ett annat system. Han menar att en återgång till det liv man levde innan ingången i rörelsen oftast är omöjligt på grund av de erfa-

renheter personen har efter livet i den religiösa sammanslutningen. Ofta upplever avhopparen känslor av alienation om han eller hon inte har ett stödjande socialt sammanhang att återvända till. När det inte finns en omgivning som kan stödja ens beslut att hoppa av kan personen bli cynisk och resignerad.

I min egen definition av begreppet ”floating” har jag även lagt till, känslor av ilska, besvikelse, indignation och hämndbehov. Att jag använder en bredare definition på floatingfasen, där även en stor del av bearbetning av upplevelser omkring avhoppet äger rum, beror på att jag i mitt material inte kan se de skillnader som Skonovd och Wright har kommit fram till. Det kan i sin tur bero på att deras material är mer omfattande eller att grupperna i deras undersökning i större utsträckning består av kollektiva rörelser. Kanske är det viktigaste skälet till mitt val av definition av ”floating” att jag finner stöd för detta i dagboken. Håkan illustrerar genom sina anteckningar ett brett spektra av känslor som han upplever när han försöker förhålla sig till organisationen Jehovas vittnen. Processen betecknas även i min version många gånger av ett upprepat pendlande mellan olika faser.

I min definition av ”floating” innefattas också funderingar kring hur organisationen har påverkat individen genom dennes medlemskap. Informanterna som jag intervjuade reflekterade över organisationen redan under deras tid i Jehovas vittnen. Denna har för de intervjuade varit olika dramatisk. Felicia, som blivit utesluten två gånger, tänkte vid den första uteslutningen inte riktigt igenom sitt beslut. Det innebar att hon fastnade i floatingfasen. Istället för att gå vidare mot relativ neutralitet var hon fortfarande inne i organisationens ideologiska universum. Detta fick negativa konsekvenser för henne i form av ensamhet och isolering; utan kontakt med sin familj och större delen av sin vänkrets inväntade hon jordens undergång då hon förväntades dö en plågsam död. När hon efter många år återvände till organisationen kunde hon återuppta sin utgångsprocess och gick sedan ut igen efter tre år. Håkan bearbetar mycket av sina erfarenheter av Jehovas vittnen i fasen Självrannsakning. När han i efterhand reflekterar över sin utgångsprocess menar han att han har behövt bearbeta sina upplevelser och erfarenheter många år efter utgången.

Hur lång tid avhopparen behöver för att bearbeta sina känslor och upplevelser under floatingfasen beror på hur länge han eller hon har

planerat avhoppet, hur länge han eller hon har levt som passiv medlem, dennes sociala situation (familj, vänner, yrke, arbete) och vederbörandes personliga karaktäristik och hälsotillstånd.

10. Slutdiskussion

Syftet med avhandlingen har varit att undersöka hur och under vilka betingelser människor blir medlemmar och lämnar en organisation som Jehovas vittnen. Utifrån interaktionistisk teori har jag undersökt aktiva medlemmars och före detta medlemmars ingångs- och utgångsprocesser när det gäller organisationen ”Watchtower Bible and Tract Society”, i Sverige benämnd Jehovas vittnen.

Kvalitativa intervjuer har genomförts vid två tillfällen med tio aktiva och tio före detta Jehovas vittnen. Dessutom har jag fått tillgång till en dagbok som en av mina informanter skrivit under de sista fyra åren innan avhoppet. Jag har också genomfört intervjuer med representanter från organisationens huvudkontor (New York), gjort observationer vid en områdessammankomst i New York, besökt organisationens Rysslandskontor (Betel) i Sankt Petersburg. Jag har också bevistat ett veckomöte i Rikets sal i Sverige. Utöver detta har jag försökt att få så mycket kringinformation som möjligt för att få en bakgrund och mer kunskaper om den organisation som stått i centrum för min undersökning. En intressant källa i dag är Internet. Där har jag tagit del av brev, uppsatser och chattkommunikation av både före detta och aktiva Jehovas vittnen. Jag har också haft informella samtal med aktiva och avhoppade vittnen som inte själva deltar i undersökningen. Jag har alltså försökt att skapa en bakgrund till min egentliga empiri. Analysen bygger jag dock helt och hållet på en dagbok och intervjuer med 20 personer.

Jehovas vittnen tillhör den typ av organisationer där idéerna spelar stor roll och beskrivningarna om ingångs- och utgångsprocesserna präglas av rörelsens tro och de regler som medlemmarna måste förhålla sig till.

En förutsättning för att mina intervjupersoner så småningom skulle bli medlemmar var att det fanns en mottaglighet hos dem för organisationens budskap. Förutsättningarna för en sådan mottaglighet har, hos vuxenkonvertiterna, skapats genom att de befunnit sig en period i livet då de varit mer öppna för intryck än under andra skeenden i livet. De har också kommit från kristna föräldrahem, varit unga och funderat

över meningen med tillvaron. En kombination av mottaglighet och religiösa och sociala aspekter har sedan möjliggjort en ingångsprocess.

: För de som inte vuxit upp inom organisationen består ”ingångsprocessen” av sex steg utifrån den modell som jag utarbetat på basis av intervjuerna. Intervjupersonerna passerar inte stegen i modellen på ett likartat eller kronologiskt sätt och de behöver inte heller passera alla stegen, ofta är processen utdragen i tid.

Stegen för de intervjuade vuxenkonvertiterna är: 1) kontakt med Jehovas vittnen, 2) bibelstudier, 3) ifrågasättande, 4) accepterande, 5) aktiv som missionerande Jehovas vittne och 6) dop. Ingångsprocessen för barn som vuxit upp i Jehovas vittnens familjer är betydligt kortare och de genomgår ett mindre antal steg: 1) uppväxt i organisationen, 2) ställningstagande, 3) beslut att låta döpa sig alternativt avstå från dop.

Det finns inga formella krav inom organisationen att barnen till föräldrar som är medlemmar i Jehovas vittnen ska döpa sig för att familjen ska få fortsätta att umgås med sina barn. Men i praktiken är det sociala trycket starkt på att barnen också ska döpa sig, och att avstå från dop som tonåring i en Jehovas vittnes familj hör till ovanligheterna.

”Utgångsprocessen” består i min analys av sju faser och sker ofta under loppet av en längre tidsperiod. Stegen i utgångsprocessen är i likhet med stegen i ingångsprocessen inte kronologiska. Men till skillnad från ingångsprocessen är det nödvändigt, hävdar jag, att medlemmarna går igenom varje enskild fas för att de i slutändan inte längre ska befinna sig i Jehovas vittnens tankeuniversum. De fem faserna är: 1) olika grader av tvivel, 2) prövning av tvivel, 3) vändpunkter, 4) olika beslut, 5) olika steg i verkställigheten, 6) ”floating”, en bearbetning av medlemskapet på en emotionell och kognitiv nivå och 7) relativ neutralitet.

Både ingångs- och utgångsprocesserna tar alltså lång tid och betecknas enligt mina intervjuer både av ambivalens och tvivel. I avhandlingens nionde kapitel har jag skissat en modell för ingångarna och utgångarna och visat på några begrepp som jag har utvecklat under analysarbetets gång.

”Upplevd kritik” är ett analytiskt begrepp som jag använder mig av både i ingångs- och utgångsprocesserna för att visa på den villrådighet som mina intervjupersoner kan hamna i då deras intresse för en ändrad livshållning ifrågasätts. Upplevd kritik finns både i ingångs- och ut-

gångsprocesserna. Vad som är nytt är egentligen inte att människor blir kritiserade när de gör stora livsval. Det intressanta är effekten av den upplevda kritiken, eftersom den verkar ha olika effekter beroende på var i processen personen befinner sig. Om den kommer tidigt ökar den individens osäkerhet och kommer den sent i processen förstärker den individens nya övertygelse.

Under ingångsprocessen och under ett medlemskap sker en uppbindning/avskärmning till organisationen/det omgivande samhället. Den emotionella energin skapas inom organisationen, främst genom närheten/vänskapen mellan medlemmarna och genom den bekräftelse som man får i egenskap av aktiv medlem. Organisationens normsystem fungerar för medlemmarna så att de betar sig på ett för organisationen önskvärt sätt. I rörelsens normsystem finns inkluderingstekniker som uttryckligt fungerar uppbindande/avskärmande för medlemmarna. Exempel på inkluderingsteknik är "Arbetsituationen" och "Stängda dörrar". Arbetsituationen innebär att en medlem som gör som organisationen förespråkar, arbetar inom ett yrke med enkla eller monotona arbetsuppgifter, ofta hamnar inom samma bransch som många andra Jehovas vittnen. Det leder till att han eller hon kanske arbetar på en arbetsplats tillsammans med andra Jehovas vittnen. Vid arbetslöshet eller flytt är det lätt att med hjälp av organisationens nätverk söka sig ett nytt arbete.

Tvivel eller uteslutning kan leda till stora problem eftersom personen kan bli av med sin försörjning. Dessutom kan han eller hon kanske få svårt att söka och erhålla ett nytt arbete inom städ- och fönsterputsbranschen, eftersom många Jehovas vittnen är yrkesverksamma där och medlemmar får inte umgås med uteslutna. De "stängda dörrarna" innebär att ett vittne som följer organisationens önskemål om ett enkelt yrke och väljer bort utbildning och världsligt engagemang, efter ett liv i Jehovas vittnen kan få avsevärda svårigheter att etablera sig i samhället utanför Jehovas vittnen. Med ökad ålder är det oftast inte så lätt att påbörja en utbildning, en yrkeskarriär eller söka nya personliga kontakter för socialt umgänge.

I utgångsprocessen är det många stadier som man ska genomgå innan man känslomässigt har lämnat organisationen. Några avhoppare har under utgångsprocessen inte haft kontakt med andra avhoppare och visste därför inte vad det innebar att lämna rörelsen, vilket försvårade

deras utgång ur rörelsen. Det fanns många gånger också en rädsla för att i framtiden inte kunna ha kontakt med familj, vänner och släkt om dessa skulle välja att stanna kvar i organisationen.

Språket har en viktig roll inom Jehovas vittnen för att skapa samhörighetskänsla och gruppsolidaritet. Språket tillhör därför de viktiga symbolerna inom organisationen. Med hjälp av Mead (1934/1967) visar jag att det genom språket skapas ett gemensamt sätt att tänka. Flera ord i Jehovas vittnens språkbruk används inte i det svenska vardagsspråket och det kan vara svårt för utomstående att förstå kommunikationen mellan medlemmarna. Språket som brukas inom organisationen fungerar uppbindande och visar tillhörighet medlemmarna emellan. Även efter en formell utgång ur rörelsen kan språket och vissa ord fungera som en resa tillbaka till organisationens norm- och värdesystem.

Med hjälp av Collins (1990, 2004) teori om emotionell energi har jag belyst vinsterna med ett medlemskap men också givit en förståelse för behandlingen av kritiker och tvivlare inom organisationen. Under utgångsprocessen måste en individ som vill lämna organisationen öppna upp avskärmningen/uppbindningen till organisationen. Ett sätt att göra det är som ovan nämnts att bli medveten om språket och dess påverkan. Ett annat sätt är att försöka få emotionell energi från något annat håll. Genom att börja umgås med andra människor som inte har någon tidigare historia med Jehovas vittnen, genom att utveckla intressen som för den aktuella individen ger emotionell energi, kommer personen så småningom att finna sitt engagemang i organisationen som alltmer meningslöst.

En annan aspekt av utgångsprocessen är att se på skammens betydelse. Jag har hävdats att när den tvivlande individen blir medveten om den ”roll” denne spelar inför sina ”signifikanta andra” blir han eller hon så skamfylld att utgångsprocessen måste accelerera.

När jag skriver om utgångar och ingångar till och från Jehovas vittnen menar jag att undersökningen fyller en betydande kunskapslucka. Det har visserligen internationellt sett bedrivits en viss forskning om ingångar till och utgångar ur religiösa rörelser, men i Sverige är denna forskning ytterst begränsad. Om just Jehovas vittnen finns det, såväl internationellt som nationellt, mycket få vetenskapliga studier.

Samtidigt handlar studien om in- och utgångar till och från en hierarkisk, patriarkalisk och kristen organisation. Jag menar att det för-

modligen finns en viss generalitet i resultaten där kunskaperna om de mellanmännsliga relationerna och processerna förhoppningsvis kan användas i fler situationer. Det kvarstår dock att pröva.

Möjliga fält för vidare forskning skulle kunna vara de Jehovas vittnen som lever utanför rörelsen. De som inte är aktiva men samtidigt inte har tagit avstånd från organisationens värderingar och normer. Vilken roll spelar de för Jehovas vittnen (för individerna men även organisationen)? Hur upplever de själva sin situation?

Det skulle även vara intressant att undersöka medlemmar som är uteslutna och som ämnar återvända. Hur resonerar de kring sin situation? Hur kan de upprätta sin maktposition när de återinträder i församlingen?

En grupp jag skulle vilja undersöka är de ungdomar som blivit uteslutna från Jehovas vittnen och som också varit/är föremål för socialtjänsten. Vilken betydelse tillmäter socialtjänsten deras bakgrund? Finns det gemensamma nämnare för dessa ungdomar? Hur uppfattas ungdomarna av socialtjänsten? Hur beskriver och upplever dessa ungdomar själva sin situation och sin kontakt med socialtjänsten?

Det finns med andra ord många nya problemområden som jag hoppas få möjlighet att fortsätta utforska.

Bilaga 1

Frågemallar

Första intervjuomgången, aktiva vittnen

Avser intervju A__

B__

Datum: _____

Ålder?

Familjesituation?

Utbildning?

Arbete?

Kan du beskriva dig själv?

Vad har du för intressen?

Kan du beskriva ditt engagemang i Jv

När blev du ett vittne?

Beskriv livet innan JV, - livet nu (om medlem som vuxen)

Kan du beskriva ditt liv? Hur skiljer du dig från andra?

Vad har du själv för förklaring till deltagandet i Jäv? (Fr. dopet och vidare, nu) Vad är det som har varit det som är dragningskraften?

Vilka erfarenheter (inte bara de inom Jäv) tycker du har påverkat dina värderingar?

Syn på (bra) familj, (bra) samhälle, (bra) människa? (Beskriv konkret, exempel)

Hur hanterar du samhällets bild av JV?

På vilket sätt har medlemskapet påverkat

- upplevelsen/känslan för självförtroendet;
- din egen person;
- vardagsrelationer (familj, skola, arbete, kompisar, fritids aktiviteter, utbildning)

Vad tror du kan ha format dig till den du är nu?

Hur skulle du varit om du:

- inte blivit medlem i JV;
- om du inte varit kvar

Vilka fördelar och nackdelar har det inneburit att vara medlem?

Frågor till andra intervjutillfället, aktiva vittnen

Datum: _____

Frågor från förra gången, genomläsningen, korrigeringar.

Berätta vad du vet om uteslutning!

När blir någon utesluten?

Finns det skillnad på olika situationer

vem man är

vad man gjort

tidpunkt i livet

Hur reagerar omgivningen?

Vad betyder det för omgivningen? (före, under och efter)

Vad betyder det för dig?

Känner du någon som blivit det?

Hur gick det till?

tidsmässigt

turer

Har du själv någon gång blivit föremål för en uteslutningsdiskussion (eller förstudie till en sådan, hur tänker man i en sådan situation, är tankar kring en uteslutning något som finns hos en i vardagslivet?)

Plats för individuella uppföljningsfrågor, intervju två:

Frågor till första intervjutillfället, före detta vittnen

Avser intervju A__

Datum: _____

B__

Ålder?

Familjesituation?

Utbildning?

Arbete?

Kan du beskriva dig själv?

Vad har du för intressen?

Kan du beskriva ditt engagemang i Jäv som det var när du var med?

När blev du ett vittne?/När hoppade du av?

Beskriv;

- livet innan Jäv

- livet i organisationen

- livet nu

Hur skiljer du dig från andra?

Vad har du själv för förklaring till ditt deltagande i Jäv, och ev. utgång? Vad var det som var dragningskraften?

Varför gick du ur? (för avhoppare)

Hur gick avhoppet till?

Vilka erfarenheter (inte bara de inom Jäv) tycker du har påverkat dina värderingar?

Syn på (bra) familj, (bra) samhälle, (bra) människa? (Beskriv konkret, exempel)

Hur hanterar/hanterade du samhällets bild av Jäv?

På vilket sätt har medlemskapet påverkat

- upplevelsen/känslan för självförtroendet;
- din egen person;
- vardagsrelationer (familj, skola, arbete, kompisar, fritids aktiviteter, utbildning, situation/roll i samhället)

Vad tror du har format dig till den du är?

Hur skulle du varit om du:

- inte blivit medlem i Jäv;
- om du varit kvar (för avhoppare);
- om du inte varit kvar (för aktiva)?

Vilka fördelar och nackdelar har det inneburit att vara medlem?

Frågor till andra intervjutillfället, före detta vittnen

Datum: _____

Frågor från förra gången, genomläsningen, korrigeringar från den intervjuade.

Vad gör att individer attraheras av Jehovas Vittnen?

Av vilka skäl går man med i Jehovas Vittnen?

Hur går det till när nya medlemmar värvas? (process)

Av vilka skäl vill man ha nya medlemmar? (förutom Bibeltolkningen)

Är det prestigefyllt att vara den som är orsak till att någon omvänds?

Hur blir man ett "populärt vittne" hur skaffar man sig status i gruppen?

män/kvinnor/barn

svårt/lätt att påverka sin situation

tidsaspekt

social förmåga/plats i hierarkin

att göra (i tjänst)/att kunna (om kunskap)

Av vilka skäl stannar man kvar?

Av vilka skäl går man ut ur Jehovas Vittnen?

Vad betyder uteslutning och avhopp för församlingen?

Pratar man om avhoppare inom Jehovas Vittne? Om så, i så fall hur?

Hur ser man på stöd och hjälp till varandra?

Hur går det till?

När sker det?

Vad gör man?

Hur ser man på känslor och tankar inom Jehovas Vittnen?

Hur betraktas de?

Hur förklarar man dem?

Referenser

- Albrecht, Stan L., Cornwall, Marie & Cunningham, Perry H. (1988) "Religious Leave Taking – Disengagement and Disaffiliation Among Mormons". I: David G. Bromley (red.) *Falling from the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Alvesson, Mats (2002) *Kommunikation, makt och organisation*. Norstedts Juridik, Stockholm.
- Alter, Susan (1992) *Jehova's Witnesses, Disfellowshipping and shunning*. 15 sept., Library of Parliament, Research Branch, Law & Gov. Division, Canada.
- Austin, Roy L. (1977) "Empirical Adequacy of Lofland's Conversion Model". *Review of Religious Research*, (18): 282–87.
- Bader, Chris & Demaris, Alfred (1996) "A Test of the Stark-Bainbridge Theory". *Journal for the Scientific Study of Religion*, September.
- Balch, Robert W. (1980) "Looking Behind the Scenes in a Religious Cult Implications for the Study of Conversion". *Sociological Analysis*, 41(2): 137–143.
- Balch, Robert W. & Taylor, D. (1977) "Seekers and Saucers: The Role of the Cultic Milieu in joining a UFO cult". *American Behavioural Scientist*, (20): 839–860.
- Bankston, William B., Forsyth, Craig J. & Floyd, Hugh H. Jr. (1981) "Toward a General Model of the Process of Radical Conversion: An Interactionist Perspective on the Transformation of Self-Identity". *Qualitative Sociology*, (4): 279–297.
- Barker, Eileen (1980) "Free To Choose? Some thoughts on the Unification Church and other Religious Movements: I & II". *Clergy Review*, (65): 365–68, 392–398.
- Barker, Eileen (1983) "New Religious Movements in Britain: The Context and the Membership". *Social Compass*, (XXX/1): 33–48.
- Barker, Eileen (1984) *The Making of a Moonie, Choice or Brainwashing?*. Basil Blackwell, Oxford.
- Barker, Eileen (1989) *New Religious Movements*. HMSO Publications Centre, London.
- Barker, Eileen, Beckford, James A. & Dobbeleare, Karel (1993) *Secularization, Rationalism and Secterianism*. Clarendon Press, Oxford.
- Barley, Stephen R. & Tolbert, Pamela S (1997) "Institutionalization and structuration: Studying the links between action and institution". *Organization Studies*, 18 (1): 93–119.

- Batson, C.D. & Ventis, W.L. (1982) *The Religious Experience: A Social-Psychological Perspective*. Oxford University Press, New York.
- Beckford, James A. (1975) *The Trumpet of Prophecy – A Sociological Study of Jehovah's witnesses*, Basil Blackwell, Oxford.
- Beckford, James A. (1978a) "Accounting for conversion". *British Journal of Sociology*, 29 (2): 250–262.
- Beckford, James A. (1978b) "Through the Looking-Glass and out the Other Side". *Archives de Sciences des Religions*, (45): 95–116.
- Beckford, James A. (1985) *Cult Controversies*. Tavistock Publication Ltd, London.
- Berger L., Peter & Luckman, Thomas (1998/1979) *Kunskapssociologi*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Bergman, Jerry (1996) "The Jehovah's Witnesses' Experience in the Nazi Concentration Camps: A History of Their Conflicts with the Nazi State". *Journal of Church and State*. (38): 1.
- Bergman, Jerry (1999) "The Watchtower's Nazis Conflicts". *JW Research Journal*, Jan.-Jun.
- Bettelheim, Bruno (1986/1960) *The Informed Heart*. Penguin, Harmondsworth.
- Blom, Björn (2006) "Marknadsorientering av socialtjänsten". I: Ove Grape, Björn Blom & Roine Johansson (red.) *Organisation och omvärld*. Studentlitteratur, Lund.
- Blumer, Herbert (1986/1969) *Symbolic Interactionism – Perspective and Method*. Prentice-Hall, New Jersey.
- Bromley, David G. (red.) (1988) *Falling From the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Bromley, David G. & Richardson, J. (red.) (1983) *The Brainwashing/Deprogramming Controversy: Sociological, Psychological, Legal and Historical Perspectives, Studies in Religion and Society, vol. 5*. The Edwin Mellen Press, New York.
- Bromley, David, G. (1997) "Falling from the New Faith – Toward an Integrated model of religious affiliation/disaffiliation", s. 31–60. I: Shaffir, W. & Bar-Lev, M. (red.) *Religion and the Social Order, vol. 7, Leaving Religion and religious life*. Jai Press, Greenwich, Connecticut.
- Collins, Randall (1990) "Stratification, Emotional Energy, and the Transient Emotions". I: Theodore D. Kemper (red.) *Research Agendas in the Sociology of Emotions*. State University of New York Press, New York.
- Collins, Randall (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press, Princeton.
- Conway, Flo & Siegelman, Jim (1995/1978) *Snapping: America's Epidemic of Sudden Personality Change*. Lippincott, New York.

- Cooley, Charles Horton (1909) *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. Scribner, New York.
- Cooley, Charles Horton (1922) *Human Nature and the Social Order*. Scribner, New York.
- Dagens Nyheter (2005) "Lättare om jag varit död" (elektronisk), [http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=554&a=461445&maNo=0\(070124\)](http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=554&a=461445&maNo=0(070124)).
- Dahlgren, Lars & Starrin, Bengt (2004) *Emotioner, vardagsliv och samhälle*. Liber, Malmö.
- Dandelion, Pink (2002) "Those Who Leave and Those Who Feel Left: The Complexity of Quaker Disaffiliation". *Journal of Contemporary Religion*, 17 (2): 213–228.
- Deetz, Stanley A. (1992) *Democracy in an Age of Corporate Colonization*. State University of New York Press, Albany.
- Dellacava, Frances (1975) "Becoming an Ex-Priest The Process of Leaving a High Commitment Status". *Sociological Inquiry*, (45): 41–49.
- Downtown, James, V. (1979) *Sacred Journeys*. Columbia University Press, New York.
- Enroth, Ronald M., Ericson, Edward E. Jr. & Breckinridge, Peter C. (1972) *The Jesus People*. Grand Rapids, Michigan.
- Festinger, Leon (1956) *When Prophecy Fails*. Harper Torchbooks, New York
- Fielding, N. & Fielding, J. (1986) *Linking data*. Sage, London.
- Franz, Raymond (2002/1983) *Crisis of Conscience*. Commentary Press, Georgia.
- Franz, Raymond (2002/1991) *In Search of Christian Freedom*. Commentary Press, Georgia.
- Frost, Peter J. (1992/1987) "Power, Politics, and Influence". I: Frederic M. Jablin & Linda L. Putman (red.) *Handbook of Organizational Communication*. Sage Publications, Newbury Park.
- Fuchs Ebaugh, Helen Rose (1977) *Out of the Cloister*. University of Texas Press, Austin.
- Fuchs Ebaugh, Helen Rose (1988a) *Becoming an Ex – The process of Role Exit*. University of Chicago Press, Chicago.
- Fuchs Ebaugh, Helen Rose (1988b) "Leaving Catholic Convents: Toward a Theory of Disengagement". I: David G. Bromley (red.) *Falling from the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Gabriel, Y. (1991) "On organizational stories and myths: Why is it easier so slay a dragon than to kill a myth". *International Sociology*, (6): 427–442.
- Gabriel, Y. (2000) *Storytelling in organizations: Facts, fictions and fantasies*. Oxford University Press, Oxford.

- Galanter, Marc (1980) "Psychological Induction Into the Large-Group: Findings from a Modern Religious Sect". *American Journal of Psychiatry*, 137 (12): 1574–1579.
- Galanter, Marc (1983) "Unification Church ('Moonie') Dropouts: Psychological Readjustment After Leaving a Charismatic Religious Group". *American Journal of Psychiatry*, 140 (8): 984–989.
- Gerlach, Luther P. & Hine, Virginia H. (1970) *People, Power, Change – Movements of Social Transformation*. Bobbs-Merill cop., Indianapolis.
- Gilbert, Nigel G. & Abell, Peter (red.) (1983) *Accounts and Action: surrey conferences on sociological theory and method*. Aldershot Gower: cop, Hampshire, England.
- Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. (1971) *Status passage*. Sociology Press, Mill Valley, Californien.
- Goffman, Erving (1961/1968) *Asylums*. Penguin Books, Middlesex.
- Goffman, Erving (1970) *När människor möts*. Bokförlaget Aldus/Bonniers, Stockholm.
- Goffman, Erving (2004/1972) *Stigma*. Prisma ePan, Stockholm.
- Goffman, Erving (1973) *Totala institutioner*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Goffman, Erving, (2002/1974) *Jaget och maskerna*. Prisma, Stockholm.
- Granqvist, Pehr (2002) *Attachment and Religion*. Acta Universitatis Upsalien-sis, Uppsala
- Grape, Ove, Blom, Björn & Johansson, Roine (red.) (2006) *Organisation och omvärld*. Studentlitteratur, Lund.
- Greil, Arthur L. & Rudy, David R. (1983) "Conversion to the World View of Alcoholics Anonumous: A refinement of Conversion Theory". *Qualitative Sociology*, (6): 5–28.
- Gustafsson, Göran (1997) *Tro, samfund och samhälle – sociologiska perspektiv*. Libris, Örebro.
- Hadaway, Kirk C. & Roof, Wade Clark (1988) "Apostasy in American Churches – Evidence from National Survey Data". I: David G. Bromley (red.) *Falling from the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Hall, John R. (1979) "Apocalypse at Jonestown". *Society* 16 (6): 52–61.
- Harvie, Christopher (1984) "Revolution and the Rule of Law". I: E.L. Woodward (red.) *Oxford History of Britain, 13, the Age of Reform*. Oxford University Press, Oxford.
- Hasenfeld, Yeheskel (red.) (1992) *Human Services as Complex Organizations*. Sage Publications, Newbury Park.
- Hedin, Ulla-Carin & Månsson, Sven-Axel (1998) *Vägen ut! Om kvinnors uppbrott ur prostitutionen*. Carlsson Bokförlag, Stockholm.

- Heirich, Max (1977) "Change of Heart; A Test of Some Widely Held Theories About Religious Conversion". *American Journal of Sociology*, 83 (3): 653–680.
- Hill, Michael (1973) *The Religious Order*, Heinemann, London.
- Holden, Andrew (2002) *Jehovah's Witnesses: portrait of a contemporary religious movement*. Routledge, London.
- Hydén, Lars-Christer (1997) "The institutional narrative as drama". I: B-L. Gunnarsson, P. Lindell & B. Norberg (red.) *The construction of professional discourse*. Longman, London.
- Hydén, Margareta (2000) "Den berättarfokuserade intervjun". *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1-2): 137–158.
- Jehenson, Roger Bruno (1969) "The Dynamics of Role Leaving". *Journal of Applied Behavioral Science*, 5 (3): 287-308.
- Jehovas vittnen (1991) *Årsbok 1991*. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1894) *Watch Tower*: s.16–17. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1920a) *The Golden Age*, 20 sept. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1920b) *The Golden Age*, 29 sept. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1923) *Watch Tower*, s. 310–313. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1925) *Watch Tower*, s. 67–74. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1927) *Watch Tower*, s. 7, 51–57. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1930) *Watch Tower*, s. 275–281, Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1931) *Watch Tower*, s. 278–279. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1938) *Watch Tower*, s. 87, 233. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1939) *Watch Tower*, s. 316–317. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1940) *Watch Tower*, s. 207. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1951) *Watch Tower*, s. 239–240. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1952) *Watch Tower*, s. 113–115. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.

- Jehovah's Witnesses (1954) *Watch Tower*, s. 590–596. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1955) *Watch Tower*, s. 607. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1959) *Jehovah's Witnesses and the Divine Purpose*. Watchtower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1961) *Watch Tower*, s. 61–62, 250–255. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1966) *Life Everlasting in Freedom of the Sons God*. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses, (1971) *Watch Tower*, s. 695–701, Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1980) *Yearbook 1980*. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1996) *Watch Tower*, 1 of Sept., s. 13–17. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1998) *Watch Tower*, 15 of July, s. 4–6. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1971) *Watch Tower*, 15 of Nov., s. 21. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (1971) *Watch Tower*, 15 of Dec., s. 9–10. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Jehovas vittnen (1994) *Förkunnare av Guds Kungarrike*. Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, Brooklyn, New York.
- Jehovah's Witnesses (2006a) (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida <<http://www.watchtower.org/index.html>> (20060127).
- Jehovah's Witnesses (2006b) (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida <http://www.watchtower.org/statistics/worldwide_report.htm> (20060504).
- Jehovah's Witnesses (2006c) (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida <<http://www.jw-media.org/beliefs/trueworship.htm>> (20060501).
- Jehovah's Witnesses (2007a) (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida <<http://www.jw-media.org/people/statistics.htm>> (20070308).
- Jehovah's Witnesses (2007b) "Statistics of Jehovah's Witnesses" (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida <<http://www.jwic.com/stat.htm>> (20070122).

- Jehovah's Witnesses (2007c) "2004 Service Year Report – Northern Europe" (elektronisk) Jehovas vittnens internationella officiella hemsida [http://www.jwic.com/04n_euro.htm\(070308\)](http://www.jwic.com/04n_euro.htm(070308)).
- Jindra, Ines W. (2006) "An Analysis of Conversion Narratives of Jehovah's Witnesses and Their Relationships to Stages of Religious Judgement". I: Ralph Piedmont *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 17. Brill, Leiden.
- Johansson, Björn (2001) *Att slåss för erkännande*. Örebro universitet, Örebro.
- Johansson, Roine (2006) "Nyinstitutionell organisationsteori – från sociologi i USA till socialt arbete i Sverige". I: Ove Grape, Björn Blom & Roine Johansson (red.) *Organisation och omvärld*. Studentlitteratur, Lund.
- Jonsson, Carl Olof & Herbst, Wolfgang (1989) *Har vi sett TECKNET sedan 1914?* CKI-förlaget, Göteborg.
- Jonsson, Carl Olof (1992) *Historien om Jehovas vittnen*. opublicerad.
- Judah, Stillson J. (1974) *Hare Krishna and the Counterculture*. Wiley & Sons, Toronto.
- Kahn, Peter J. & Greene, A.L. (2004) "Seeing Conversion Whole: Testing a Model of Religious Conversion". *Pastoral Psychology*, (52): 3.
- Kertész, Imre (2002/1998) *Mannen utan öde*. Norstedts, Stockholm.
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund.
- Lewis, Helen B. (1971) *Shame and Guilt in Neurosis*. International Universities Press, New York.
- Lifton, Robert Jay (1961) *Thought Reform and the Psychology of Totalism*. Norton, New York.
- Lindén, Ingemar (1983) *Adventismen vid skiljevägen*, [eget förlag], Rimbo.
- Lipton, Samuel D. (1955) "A Note on the Compatibility of Psychic Determinism and Freedom of Will". *International Journal of Psycho-Analysis*, (XXXVI): 355–356.
- Lofland, John (red.) (1976) *Doing Social Life*. Wiley & Sons, Toronto.
- Lofland, John (1977) "Becoming a World-Saver Revisited". *American Behaviour Scientist*, (20): 805-18.
- Lofland, John & Skonovd, Norman (1981) "Conversion Motifs". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 20 (4): 373–385.
- Lofland, John & Stark, Rodney (1965) "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective". *American Sociological Review*, 30 (1): 862–875.
- Lundin, Elin (2004) *Motstånd och kreativitet*. Brutus Östlings bokförlag Symposium, Stockholm.
- Lynch, Frederick R. (1977) "Toward a Theory of Conversion and Commitment to the Occult". *American Behavioral Scientist*, 20 (6): 887–908.

- Macmillan, A.H. (2005/1957) *En vandring i tro*. Arne Gill, Bro.
- Mauss, Armand L. (1984) "Sociological Perspectives on the Mormon Subculture". *Annual Review of Sociology*, (10): 437-460.
- Mauss, Armand L. (1973) "Dimensions of Religious Defection". I: C. Y. Glock (red.) *Religion in Sociological Perspective: Essays in the Empirical Study of Religion*. Wadsworth, Belmont, Californien
- Mead, George, H. (1932) *The Philosophy of the Present*. La Salle III.
- Mead, George H. (1967/1934) *Mind, Self & Society*. University of Chicago Press, Chicago.
- Mead, George H. (1976) *Medvetandet, jaget och samhället*. Argos, Lund.
- Melucci, Alberto (1992) *Nomader i nuet: sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Daidalos, Göteborg.
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) (2002) *Perspektiv på sociala problem*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Meyer, John W. & Rowan, Brian (1991) "Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony". I: Walter W. Powel & Paul J. DiMaggio (red) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. University of Chicago Press, Chicago.
- Miller, Timothy (2002) "Controversial Christian Movements: History, Growth, and Outlook". I: Derek H. Davis & Barry Hankins (red.) *New Religious Movements and Religious Liberty in America*. J.M. Dawson Institute of Church-State Studies and Baylor University Press, Baylor University, Waco, Texas.
- Moloney, James Clark (1955) "Psychic Self-Abandon and Extortion of Confession". *International Journal of Psychoanalysis*. (XXXVI): 53-60.
- Nathanson, Donald, L. (1994/1992) *Shame and Pride, Affect, Sex, and the Birth of the Self*. Norton, New York.
- Nelson, Lynn D. & Bromley, David G. (1988) "Another Look at Conversion and Defection in Conservative Churches". I: David G. Bromley (red.) *Falling from the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Niebuhr, Richard H. (1957/1929) *The Social Sources of Denominationalism*. World Publishing Company, Cleveland, Ohio.
- Nicholi, Armand, M. (1974) "A New Dimension of the Youth Culture". *American Journal of Psychiatry*. 131 (4): 396-401.
- Nordquist, Ted A. (1978) *Ananda Cooperative Village*. Borgströms Tryckeri, Uppsala.
- Penton, James M. (2002/1997) *Apocalypse Delayed*. University of Toronto Press, Toronto.

- Population Reference Bureau (2007) "2005 World Population Data Sheet" (elektronisk) *The Population Reference Bureau*, <http://www.prb.org/pdf05/05WorldDataSheetEng.pdf> (070308).
- Prus, Robert C. (1976) "Religious Recruitment and the Management of Dissonance: A Sociological Perspective". *Sociological Inquiry*, 46 (2): 127–134.
- Rambo, Lewis R. (1993) *Understanding Religious Conversion*, Yale University Press, New Haven & London.
- Repstad, Pål (1988) *Närhet och distans*. Studentlitteratur, Lund.
- Richardson, James T (1978) *Conversion Careers*. Sage Publications, Beverly Hills.
- Richardson, James T. (1983) "New Religious Movements in the United States: A Review". *Social Compass*, (XXX/1): 85-110.
- Richardson, James T. (1991) "Cult/Brainwashing cases and freedom of religion". *Journal of Church and State*, Winter.
- Richardson, James T. & Stewart, Mary (1977) "Conversion Process Models and the Jesus Movement". *American Behavioral Scientist*, 20 (6): 819–838.
- Robbins, Thomas (1988) *Cult, Converts & Charisma*. Sage publication, London.
- Robbins, Thomas & Anthony, Dick (1979) "The Sociology of Contemporary Religious Movements". *Annual Review of Sociology*, (5): 75–89.
- Robbins, Thomas & Anthony, Dick (1980) "The Limits of 'Coersive Persuasion' as an Explanation for Conversion to Authoritarian Sects". *Political Psychology*, Summer: 22–37.
- Robbins, Thomas & Anthony, Dick (1991/1989) *In Gods We Trust: New Patterns of Religious Pluralism in America*. Transaction Publishers, New Jersey.
- Rochford, Burke E. (1982) "Recruitment Strategies, Ideology, and Organization in the Hare Krishna Movement". *Social Problems*, 29 (4): 399–410.
- Rundqvist, Mikael (1998) *Samhällets tvåsidighet*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Russel, Charles (1904) *Studies in the Scriptures, Vol. 6. The New Creation*. Dawn Bible Students Association, East Rutherford, New Jersey.
- Rutherford, Joseph (1920) *Millions Now Living Will Never Die*. Watchtower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- Rutherford, Joseph (1931) *Vindication, book 1*. Watch Tower Bible and Tract Society, Brooklyn, New York.
- SanGiovanni, Lucinda (1978) *Ex-Nuns: A Study of Emergent Role Passage*. Ablex Publishing Corporation, New Jersey.
- Sargant, William (1957) *Battle for the mind*. Doubleday & Company, Garden City, New York.

- Statistiska Centralbyrån (2006) "Befolkningsstatistik i sammandrag 1960–2005" (elektronisk), <http://www.scb.se/templates/tableOrChart26040.asp> (20060404).
- Scheff, Thomas J. (1994/1990) *Microsociology, Discourse, Emotion, and Social Structure*. University of Chicago Press, Chicago.
- Scheff, Thomas J. (1997) *Emotions, the social bond, and human reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Scheff, Thomas J. & Starrin, Bengt (2002) "Skam och sociala band – om social underordning och utdragna konflikter". I: Anna Meeuwisse & Hans Swärd (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Schein, Edgar H. (1959) "Brainwashing and Totalitarianization in Modern Society". *World Politics*, 11 (3): 430–441.
- Seggar, John & Kunz, Phillip (1972) "Conversion: Evaluation of a Step-Like Process for Problem-Solving". *Review of Religious Research* Spring
- Seidler, John (1979) "Priest Resignation in a Lazy Monopoly". *American Sociological Review*, (44): 763–783.
- Shinn, Larry D. (1983) "The Many Faces of Krishna". I: Joseph H. Fichter (red.) *Alternatives to American Mainline Churches*. Rose of Sharon Press, New York.
- Silverman, David (2005) *Doing Qualitative Research*. Sage Publications, London
- Singer, Margaret Thaler (1979) "Coming Out of the Cults". *Psychology Today*, (12): 72–82.
- Skonovd, Norman L. (1981) *Apostasy: The Process of Defection From Religious Totalism*. University Microfilms International, Ann Arbor.
- Skonovd, Norman (1983) "Leaving the Cultic Religious Milieu". I: David G. Bromley & James T. Richardson (red.) *The Brainwashing/deprogramming controversy, Studies in Religion and Society, vol 5*. Edwin Mellen Press, New York.
- Snow, David A. & Machalek, Richard (1983) "The Convert as a Social Type". *Sociological Theory*, (1): 259–289.
- Snow, David A. & Machalek, Richard (1984) "The Sociology of Conversion". *Annual Review of Sociology*, (10): 167–190.
- Snow, David A. & Phillips, C.L. (1980) "The Lofland-Stark conversion model: A critical reassessment". *Social problems*, (27): 430–447.
- Snow, David, Zurcher, Louise, A., Jr. & Ekland-Olson, Sheldon (1980) "Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment". *American Sociological Review* (45): 787–801.
- Solomon, T. (1981) "Intergrating the Moonie Experience: a Survey of Ex-Members of the Unification Church". I: Thomas Robbins & Dick Anthony

- (red.) *Gods We Trust: New Patterns of Religious Pluralism in America*. New Brunswick, Transaction Books.
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims (1980) "Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sects". *American Journal of Sociology*, 85 (6): 1376–1395.
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims (1987) *A Theory of Religion*. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- Stark, Rodney & Iannaccone, Laurence R. (1997) "Why the Jehovah's Witnesses Grow so Rapidly: A Theoretical Application". *Journal of Contemporary Religion*, 12, (2): 133–157.
- Straus, Roger, A. (1976) "Changing Oneself: Seekers and the Creative Transformation of Life Experience". I: J. Lofland (red.) *Doing Social Life*, s. 252–273. Wiley & Sons, Toronto.
- Straus, Roger, A. (1979) "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment". *Sociological Analysis*, 40 (2): 158–165.
- Street, David, Vinter, Robert & Perrow, Charles (1966) *Organization for Treatment*. Free Press, New York.
- Summers Effler, Erika (2005) "The emotional significance of solidarity for social movement communities. Sustaining Catholic worker community and service". I: Helen Flam & Debra King (red.) *Emotions and Social Movements*, Routledge, New York.
- Tilly, Charles (2000) *Beständig ojämlikhet*. Arkiv, Lund.
- Toch, Hans (1966) *The Social Psychology of Social Movements*. Methuen & Co., London.
- Trost, Jan & Levin, Irene (1996) *Att förstå vardagen*. Studentlitteratur, Lund.
- Ungerleider, Thomas & Welisch, David K. (1979) "Coercive Persuasion (Brainwashing), Religious Cults, and Deprogramming". *American Journal of Psychiatry*, 136 (3): 279–282.
- VanGennep, Arnold (1960) *The Rites of Passage*. Routledge & Kegan Paul Ltd, London.
- Wallis, Roy (red.) (1982) *Millennialism and Charisma*. Queen's University, Belfast.
- Wallis, Roy (1986) "Figuring Out Cult Receptivity". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25(4): 404–503.
- Weiss, Robert Frank (1963) "Defection From Social Movements and Subsequent Recruitment to New Movements". *Sociometry*, 26 (1): 1–20.
- Westley, Frances R. (1977) "Searching for Surrender". *American Behavioral Scientist*, 20 (6): 925–940.
- Wilson, Bryan R. (1970) *Religiösa Sekter, en sociologisk studie*. Albus/Bonniers, Stockholm.
- Wilson, Bryan R. (1973) *Magic & the Millenium*. Heinemann, London.

- Wright, Stuart A. (1983) "Defection from New Religious Movements: A test of some Theoretical Propositions". I: David G. Bromley & James T. Richardson (red.) *The Brainwashing/Deprogramming Controversy*. Edwin Mellen Press, New York.
- Wright, Stuart A (1984) "Post-Involvement Attitudes of Voluntary Defectors from Controversial New Religious Movements". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23 (2): 172–182.
- Wright, Stuart (1986) "Dyadic Intimacy and Social Control in Three Cult Movements". *Social Analysis*, 47 (2): 137–150.
- Wright, Stuart A. (1987) *Leaving Cults: The Dynamics of Defection*. Society for the Scientific Study of Religion, Washington D.C.
- Wright, Stuart A. (1988) "Leaving New Religious Movements; Issues, Theory and Research". I: David G. Bromley (red.) *Falling from the Faith, Causes and Consequences of Religious Apostasy*. Sage Publications, Newbury Park.
- Wright, Stuart A. & Piper, Elizabeth S. (1986) "Families and Cults: Familial Factors Related to Youth Leaving or Remaining in Deviant Religious Groups". *Journal of Marriage and the Family*, 48 (1): 15–25.
- Öberg, Peter (1997) *Livet som berättelse*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Summary

To become, to be and to have been: about the Jehovah's Witnesses

The Watchtower Bible and Tract Society, in the following text referred to as the Jehovah's Witnesses or "the organisation", is a worldwide Christian organisation with about 6.7 million members. The organisation has many times, without any success so far, proclaimed Armageddon when they expect Jehovah to return to Earth. They interpret the Bible in their own, often very literal way, and require their members to live according to these interpretations. Among the consequences of this, members are forbidden to vote, to do military service or to receive blood transfusions. Apart from attending the three weekly meetings, members are expected to be active in missionary work, known as "publishing". If a member fails to do a certain number of hours' publishing, he or she risks being deprived of active membership status

Sweden in general is considered to be a society where the population is not very religious. The formerly state-governed Lutheran church has lost its influence and the vast majority of ordinary Swedes do not visit church on other occasions than weddings, funerals or christenings. Expressing one's own religious values has become somewhat of a private matter where publicity is seldom appreciated, which is contrary to the practice of the Jehovah's Witnesses. This is one of the reasons why the Jehovah's Witnesses are commonly perceived by average Swedes as a "suspicious" religious organisation.

The aim and methods of the study

This dissertation seeks to describe and investigate the entering and leaving of a highly structured and hierarchical religious community, exemplified in this case by the Jehovah's Witnesses. What are the

thoughts and aspirations of someone who is considering becoming a Jehovah's Witness? What are the priorities and what experiences seem important when a person is going through such a process? And when this person has finally reached his or her goal of becoming a member, is it the same motivation that makes him or her stay in the organisation for longer periods of time, possibly for the rest of their lives, or does it change during the process of entering, or does this motivation change its character during the transition from entering to being a regular member?

Why do some of the members change their attitude to the Jehovah's Witnesses from rejoicing to bitterness? And how does this process of exit manifest itself? In what way is it different from the process of entry?

The respondents in this study were chosen from both active members of the Jehovah's Witnesses in Sweden and those who have left the organisation for personal reasons. Repeated interviews with ten active members of the organisation have been conducted in the course of the study and compared to equal numbers of former members. The interviews have been semi-structured to deal with questions of how a person has come into contact with the organisation; how they retrospectively experienced the process of entry; the reasons for becoming a member. Questions have also been asked about life in the organisation. The group of "exiters" have also been asked about the experience of leaving, why they wanted to leave, and how this process was started and carried out.

In addition to this I have analysed a four-year diary describing the time inside and the process of leaving the organisation. This has given me an extra psychological insight into the inner experience of someone who has gone through the whole process.

The analysis has been done by categorising the content of the transcribed interviews. An attempt to outline a model of an entry and exit process has been made, based on ideas and interpretations presented in the interviews. The analysis of the diary has involved thorough reading, resulting in a division of it into four different parts, where each part has been given a certain key-word, signifying the author's emotional state when writing it. A great deal of the information about the Jehovah's Witnesses has been collected through discussion boards on the Internet,

informal talks with members and ex-members, interviews with representatives of the organisations during visits to its different offices (Bethels), such as St. Petersburg, Russia, and Brooklyn, New York, USA.

The context

Each organisation evolves in its own context with its own norms, roles and stories that would not survive outside it. With this as a starting point, there is a chapter dedicated to the description of the organisation's history, structure and activities. It has been stated that the organisation's treatment of its critical members and the strategies for recruiting new members have evolved over the years of its history. At the beginning there was an openness allowing members to be critical. As the structure of the organisation has become more rigid and formalised, the treatment of internal critics has become much less tolerated and exclusion has become a frequent option.

As a rule many new members have been attracted to the organisation when (1) the day of Armageddon has been pronounced to be approaching; (2) the members of the organisation have been persecuted or threatened with persecution; and (3) the organisation has discovered a "new market".

The processes for entering and exiting

How the entering processes manifest themselves depends on whether the person has been brought up in the organisation or not. A person converting as an adult has to pass six phases before being considered a Jehovah's Witness by the organisation. These are:

- Contact with the Jehovah's Witnesses,
- Studying the bible with members of the organisation,
- Questioning,
- Accepting,
- Being active as publisher (spreading the belief),
- Being baptised.

For a person brought up in the organisation, the process to full membership is much shorter:

- Upbringing in the organisation,
- Taking a stand on the belief,
- Being baptised.

The exit process contains of seven phases:

- Different levels of doubts,
- Testing of doubts,
- Turning points,
- Different kinds of decisions,
- Different steps in executing the decisions,
- Floating, a period of emotional and cognitive consideration of membership and its experiences,
- Realtive neutrality.

The process in and the process out are both slow and are accompanied with anguish and doubts. When a person is going through the process in or out of the organisation he or she experiences criticism. This is when people around the adept question the decision to continue in the process. The result of the criticism depends on where in the process the person is. If he or she is at the beginning of the process, the criticism will probably make the person insecure and the process will slow down or stop. If the criticism is pronounced in a later phase, the process will probably speed up.

The norms of the organisation affect the behaviour of the members. There are techniques for inclusion that both bind members to the organisation and shield them off from the surrounding society. Examples of techniques for inclusion are the “work situation” and “closed doors”. The work situation signifies that members who do as the organisation recommends – doing simple work – often end up in the same branch of industry as many other Jehovah’s Witnesses. This often means that the person has other witnesses as workmates. If the person is unemployed or moves to another town it is easy to find a new job through connections in the organisation.

Doubts and exclusions can lead to problems since they entail a risk of losing one’s job. This can also result in problems getting a new job. Jehovah’s Witnesses are not supposed to talk to excluded members,

which of course mean difficulties working together. “Closed doors” means that members who do as the organisation recommends – not pursuing higher education, not engaging in civil society, working with a manual or in other way simple job, putting much time into the organisation – will, after a long life in the organisation, have problems starting a new life outside the Jehovah’s Witnesses.

The language used in the organisation shows the community among the members, thus the language is one of the most important symbols. A special way of thinking is created through the language. It binds members to the organisation and sometimes it can work as a way to get back into the normative world of the organisation.

Randall Collins’s (1990, 2004) thoughts about “emotional energy” have enabled an understanding of the solidarity and unity in the organisation. This also gives an understanding of the way the members treat doubting and critical members. The members who want to exit have to open up the binding/screening off. A possible way to do that is through language, to become aware of the effect the language might have. Another way is to search for emotional energy in another situation.

During the exit process, shame might be of some importance. When members become aware of the shame they feel, because they perceive they are “acting a belief”, the exit process might accelerate.

Lund Dissertation in Social Work

1. Svensson Kerstin (2001) *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet
2. Jönson Håkan (2001) *Det moderna åldrandet. Pensionsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
3. Habermann Ulla (2001) *En postmoderne helgen? Om motiver til frivillighed*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
4. Jarhag Sven (2001) *Planering eller frigörelse? En studie om bemyndigande*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet
5. Tops Dolf (2001) *A society with or without drugs? Continuity and change in drug policies in Sweden and the Netherlands*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
6. Montesino Norma (2002) *Zigenarfrågan. Intervention och romantic*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
7. Nieminen Kristofersson Tuija (2002) *Krisgrupper och spontant stöd – om insatser efter branden i Göteborg 1998*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
8. Laanemets Leili (2002) *Skapande av feminitet – om kvinnor i missbrukarbehandling*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
9. Magnusson Jan (2002) *Ny situation – ny organisation. Gatutidningen Situation Sthlm 1995-2000*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
10. Johnsson Eva (2002) *Självordsförsök bland narkotikamissbrukare*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
11. Skytte Marianne (2002) *Anbringelse af etniske minoritetsborn – om socialarbejderes vurderinger of handlinger*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
12. Trulsson Karin (2003) *Konturer av ett kvinnligt fält. Om missbrukande kvinnors möte i familjeliv och behandling*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.

13. Bangura Arvidsson Maria (2003) *Ifrågasatta fäder – Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
14. Jönsson Leif R (2003) *Arbetslöshet, ekonomi och skam. Om att vara arbetslös i dagens Sverige*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
15. Ingvad Bengt (2003) *Omsorg och relationer. Om det känslomässiga samspelet i hemtjänsten*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
16. Hedblom Agneta (2004) *Aktiveringspolitikens Janusansikte. En studie av differentiering, inklusion och marginalisering*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
17. Blomberg Staffan (2004) *Specialiserad biståndshandläggning inom den kommunala äldreomsorgen. Genomförandet av en organisationsreform och dess praktik*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
18. Granér Rolf (2004) *Patrullerande polisens yrkeskultur*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
19. Giertz Anders (2004) *Making the Poor Work – Social Assistance and Activation Programs in Sweden*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
20. Hjort Torbjörn (2004) *Nödvändighetens pris. Konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
21. Wolmesjö Maria (2005) *Ledningsfunktion i omvandling. Om förändringar av yrkesrollen för första linjens chefer inom den kommunala äldre- och handikappomsorgen*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
22. Hjortsjö Maria (2005) *Med samarbete i sikte – Om samordnade insatser och somlokaliserade familjecentraler*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
23. Elvhage Gudrun (2006) *Projekt som retorik och praktik. Om utvecklingsarbetete på särskilda ungdomshem*. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
24. Olsson Martin (2007) *Unga vuxna med en historia av uppförandestörning – En långtidsuppföljning med ett salutogent*

- och ekologiskt perspektiv.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
25. Panican Alexandru (2007) *Rättighet och Rättvisa - användbarheten av rättighet och rättvisa i sociala projekt.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
 26. Raunkauer Mette (2007) *At være døende hjemme - hverdagsliv och idealer.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
 27. Ulmestig Rickard (2007) *På gränsen till fattigvård. En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
 28. Liedgren Dobronravoff Pernilla (2007) *Att bli, att vara och att ha varit. Om ingångar i och utgångar ur Jehovas vittnen.* Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.